

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN
TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ YERİ

Özgür GÜVERCİN

BOLU – 2007

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN
TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ YERİ

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
Özgür GÜVERCİN

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Cemal AVCI

BOLU – 2007

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Özgür Güvercin'e ait "Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Siyasal Hayatındaki Yeri" adlı çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim / Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir. (08.05.2007)

Akademik Unvan ve Adı Soyadı

Üye (Tez Danışmanı) : Yrd. Doç. Dr. Cemal AVCI

Üye : Doç. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA

Üye : Yrd. Doç. Dr. Adem KARA

Prof. Dr. Uğur ESER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF PROGRESSIVIST REPUBLICAN PARTY IN TURKISH POLITICAL LIFE

Özgür GÜVERCİN

M. Sc. Thesis (Master of Science Thesis)

Department of History

History of Turkish Republic Science

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Cemal AVCI

April 2007, pp. 110.

For its being the first opposition party of the Turkish Political Background, Progressivist Republican Party is an important step in the History of Turkish Democracy. The party was an organization which was formed for the purpose of opposing by military and civilian leaders who played significant roles during National Struggle period and whose views apperantly got more and more varied once the revolutions started. Progressivist Republican Party, which was unable to show its opposition clearly to Mustafa Kemal who had a great authority on public as a liberator after the Independence War, directed its opposition directly to People's Party, which also meant opposing Mustafa Kemal indirectly.

Progressivist Republican Party strived for exercising the political power within the State. When-due to the acts of some of its parliament members and to the actions of some of its supporters- it was thought to be harmful both for the State and the regime, the Party was closed.

The Sheikh Sait Riot was thought to have stemmed from the opposition and the negative propaganda of Progressivist Republican Party and of the Press which supported the views of the Party. After assessing the conditions within the country,

Atatürk and his friends came to a point where they had to make a choice between democracy and the revolutions; and they stood up for the revolutions. In other words, while striving to help the country have a national-secular structure, the negative effects of an opposition of this nature were found out; and ,accordingly, it was thought reasonable to continue with a single-party administration for the success of the revolutions.

Owing to its being an example for the forthcoming developments in Turkish Political Life, Progressivist Republican Party is of an important place in the History of Turkish Democracy.

Key words: Progressivist Republican Party, first opposition party, History of Turkish Democracy.

ÖZET

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN

TÜRK SİYASAL HAYATINDAKİ YERİ

Özgür GÜVERCİN

Yüzsek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr. Cemal AVCI

Nisan 2007, 110 sayfa.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türk siyasal yaşamının ilk muhalefet partisi olması dolayısıyla Türk demokrasi tarihinde önemli bir adımdır. Bu parti, Milli Mücadele’de mühim rolleri olan asker ve sivil liderlerin, inkılapların başlamasıyla daha belirginleşen görüş ayrılıkları nedeniyle muhalefet yapmak için kurdukları bir teşekküldür. Kurtuluş Savaşı sonrası kurtarıcı olarak halk üzerinde büyük otorite sahibi olan Mustafa Kemal’e açıkça muhalefet edemeyen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Halk Fırkası’na karşı söylemiyle, dolaylı olarak yine Mustafa Kemal’i hedef almıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, siyasal iktidarı ele geçirmek için çalışmalarda bulunmuş, içinde barındırdığı bazı milletvekilleri ve desteğini aldığı bazı kesimlerin çalışmaları ile; devlet düzenine ve rejime tehlike arz etmeye başlayınca zararlı bulunarak kapatılmıştır.

Şeyh Sait İsyanı, bu parti ile partinin fikirlerini destekleyen basının ortaya çıkardığı muhalefet ve olumsuz propagandaların bir sonucu olarak görülmüştür. Ülkenin içinde bulunduğu şartları değerlendiren Atatürk ve arkadaşları devrimler ile demokrasi arasında bir tercih yapmak durumunda kalmış ve devrimleri tercih etmişlerdir. Kısaca söylemek gerekirse, ülkenin ulusal-laik bir yapıya ulaşması için uğraş verilirken, bu şartlarda oluşan muhalefetin olumsuz etkileri görülmüş, devrimlerin başarısı için tek parti yönetimine devam edilmesi uygun bulunmuştur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türk siyasal hayatının daha sonraki gelişmelerine bir örnek oluşturması nedeniyle, Türk demokrasi tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

Anahtar kelimeler: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, İlk muhalefet partisi, Türk Demokrasi Tarihi.

TEŞEKKÜR

Çalışmam sırasında bana rehber olduğu için tez danışmanım Sayın Yrd.Doç.Dr. Cemal AVCI hocama sonsuz saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Bölüm Başkanı, değerli hocam Doç.Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA'nın şahsında yüksek lisans öğrenimime başlamamda yardımcı olan ve öğrenim süresince beni yetiştiren Tarih Bölümü öğretim üyelerine teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca bana desteklerinden dolayı Sezgin AYAN, Aydın AYAN ve Gülçin ÇAKIROĞLU'na teşekkürlerimi sunarım.

Bütün eğitim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteğini esirgemeyen aileme minnettarım.

İÇİNDEKİLER

ABSTRACT.....	iii
ÖZET	v
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	x
ÖNSÖZ	xi
GİRİŞ	1

BÖLÜM I

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NA KADAR SİYASİ HAYAT

1.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Siyasal Gelişmeler	4
1.2. 1920-1924 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Muhalefetin Örgütlenmesi	11
1.2.1. I.TBMM'nin Yapısı, Gruplaşmalar ve Partiler	11
1.2.2. Muhalefetin Gelişmesinde Etken Olan Önemli Sosyal ve Siyasal Olaylar	20

BÖLÜM II

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU

ve SİYASAL HAYATI

2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu	37
2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Örgütlenmesi ve İdeolojisi	41
2.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kongre ve Meclis Faaliyetleri ...	47
2.4. Basında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası	50
2.5. Karşı Önlemler ve Tepkiler	52
2.6. İç ve Dış Önemli Olaylar Karşısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası..	54

2.6.1. Şeyh Sait İsyanı	54
2.6.2. Musul Meselesi	57

BÖLÜM III

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN

KAPATILMASI ve SONRASI

3.1. Takrir-i Sükun Kanunu'nun Amacı ve Uygulanışı	59
3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması	62
3.3. İzmir Suikastı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İleri Gelenlerinin İstiklal Mahkemelerinde Yargılanmaları	63
3.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri ve Önemi	68

SONUÇ	70
-------------	----

EKLER

EK-1: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Milletvekilleri	72
EK-2: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Belli Başlı Milletvekillerinin Özgeçmişleri	74
EK-3: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Beyannamesi	81
EK-4: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı	84
EK-5: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Nizamnamesi	92
EK-6: Ankara İstiklal Mahkemesi'nin Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul Beykoz Şubesi Mensupları Hakkındaki Kararı	102
EK-7: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılmasına Dair Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vekile) Kararı	105

KAYNAKÇA	107
----------------	-----

KISALTMALAR

AAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.t.	: Adı geçen tez
ARMHC	: Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti
ARMHG	: Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Grubu
c.	: Cilt
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
OHAF	: Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
ss.	: Sayfadan sayfaya
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
THİF	: Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası
TPCF	: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TTK	: Türk Tarih Kurumu
yay.	: Yayınlayan
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemdeki siyasi durum, meclis içi muhalefet, yapılan devrimler ve bu çalışmaları benimsemeyen muhalefetin oluşturduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası anlatılmaktadır.

Tez, giriş, üç ana bölüm, sonuç, ekler ve kaynakçadan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'ndeki yenilik ve batılılaşma çalışmaları ile dağılma döneminde ortaya çıkan siyasi atmosfer anlatılmıştır.

Birinci bölümde, Milli Mücadele dönemi siyasi çalışmalar ve meclis içi muhalefet anlatılmıştır. Lozan Barış antlaşması ve Saltanatın kaldırılması kısaca anlatılarak muhalefetin oluşumuna kadar geçen süredeki siyasi faaliyetler detaylı bir şekilde verilmiştir.

İkinci bölümde, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, ideolojisi, üyeleri, dönemin olayları ve siyasal yaşamı hakkında bilgi verilmektedir.

Üçüncü bölümde, Takrir-i Sükun Dönemi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması ve muhalefetin son kozunu oynadığı İzmir Suikastı anlatılmaktadır.

Sonuç bölümünde ise çalışmamızın bir özeti yapılmış ve Mondros'tan Türkiye Cumhuriyeti döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasına kadar geçen süreç özetlenmiştir. Genel değerlendirme yapılarak çalışma bitirilmiştir.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki toprakları üzerinde kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'ne bir çok aşamadan geçilerek ulaşılmıştır. 1683 yılındaki Viyana Bozgunu ile başlayan süreç, sonunda devletin yıkılması ile noktalanacaktır. Bu sürece girilmesi ile başlayan reformlar, iç ve dış şartların elverişsizliği yüzünden istenilen sonucu vermemiştir.

İlk reformlar, daha iyi ve güçlü ordular elde etmek isteyen otokratik hükümdarların eseri olmuştur. Askeri modernleşmeyi amaçlayan bu reformların getirdiği yüksek maliyetler halka ağır vergiler olarak yansımıştır. Toplumsal huzursuzluklara yol açan bu durum daha baskıcı bir yönetim anlayışını getirmiştir. Bu dönemde Avrupa'ya giden askeri, sivil öğrenciler, diplomatlar ve askeri ataşeler; buralarda hürriyetçi, vatancı ve devrimci fikirler ile tanışmışlardır. Daha sonra Osmanlı ülkesine yayılan bu fikirler genç subaylar ve memurlara yön vermiş ve 1876, 1908, 1920 meşrutiyet ve halk hareketlerine yol açmıştır.¹ 19. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı aydınları ve subayları tarafından Balkanlarda faaliyete başlamıştır. Mustafa Kemal bu cemiyete, cemiyet kurulduktan sonra katıldığı için liderlik kadrolarından birini elde edememiştir. Özellikle Enver Paşa Mustafa Kemal'i kendisine rakip olarak görmüştür.² Bu uzlaşmaz tavır ileride de devam edecek ve Türkiye Cumhuriyeti'nin muhalif kadroları burada bahsettiğimiz İttihatçı kadrolardan beslenecektir. İttihatçılar ile Mustafa Kemal arasındaki anlaşmazlık 1909'daki gizli kongrede daha da belirginleşecektir. Mustafa Kemal burada: "Ordu mensupları Cemiyet içinde kaldıkça hem fırka kuramayacağız, hem de ordumuz olmayacaktır." diyerek subayların Cemiyetten ayrılmasını, yani ordunun siyasetten ayrılmasını istemiştir. Çünkü bu dönemde Cemiyet'te görevli subaylar üstleri ile olan ilişkilerinde emir dinlemez olmuşlardı. Ordu politika batağı içinde idi. Teğmen Yarbay'a selam vermez olmuştu.³ Bu tavır, Mustafa Kemal'in ileri görüşlülüğünün bir göstergesidir. Çünkü I.Balkan Savaşı'nın kaybedilmesinin en büyük sebebi, ordunun siyasetle iç

¹ Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, 8.b., Ankara: TTK, 2000, s. 473, 474.

² Cemal Avcı, "İzmir Suikastı", *AAM Dergisi*, c. 10, sa. 28, Ankara: 1994, ss. 89-103, s. 90.

³ Avcı, *İzmir...*, a.g.m., s. 90.

içe olmasıdır. Balkan Savaşları sırasındaki bu siyasal olaylar temelde “alaylı-mektepli” çatışması olarak bilinen İttihatçı subaylar ile II.Abdülhamit’e bağlı olan subaylar arasında gerçekleşmiştir.

I.Dünya Savaşı’na Osmanlı Devleti’nin de katılımında etken olan unsurlardan biri de yine İttihatçı subaylar ve özellikle Enver Paşa’dır. Mektepli olarak bilinen İttihatçı subayları yetiştiren eğitici kadro Alman subaylardan oluşmaktaydı. Öncelikle İngiltere’nin yanında savaşa girmek isteyen Osmanlı, olumsuz bir cevap alınca siyasi yalnızlıktan kurtulmak için İttihatçı Subayların “Almanya savaşı kazanır” düşüncesinin arkasından I.Dünya Savaşı’na girmiştir. Osmanlı açısından savaşın gidişatı genelde Almanların istediği cephelerin açılması ile sürmüştür. Bu cephelerde ardı ardına başarısız olan Osmanlı birlikleri toparlanamayacak duruma gelmiştir. Almanların aldığı yenilgiler de buna eklenince savaşın başarısızlıkla sonuçlanması kaçınılmaz olmuştur. Bu başarısızlığın tek müsebbibi olarak görülen İttihat ve Terakki Cemiyeti savaş sonunda dağılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin sona ermesinde ve suçlanmasında iki önemli etken vardır: Birinci etken; I.Dünya Savaşı’na giriş ve savaşın kaybedilmesi, ikinci etken ise; yönetimi ele geçirdikten sonra muhalefeti sindirmek için giriştiği hürriyetleri kısıtlayan baskı faaliyetleridir.⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, yurdun bir çok yerinde teşkilatlı temsilcilikleri bulunan bir partiydi. Halk üzerinde çok etkili olan bu cemiyete, mülki amirler, valiler ve subayların çoğu üye ya da sempatizandı.⁵ Bu sağlam teşkilat, Anadolu hareketine, bölgesel cemiyetlerin kurulması ve direnişleri örgütleme açısından yarar sağlayacaktır.

I.Dünya Savaşı’nda alınan yenilgiden sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti kendini feshetmiş ve yöneticileri yurt dışına kaçmıştır. Mondros Ateşkesi’nin imzalanmasının hemen ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti yerine Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası ve Teceddüt Fırkası kurulmuştur.

Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihat ve Terakki’nin eski mebuslarından oluştuğu için partinin devamı niteliğindedir. Kurulacak olan Teceddüt

⁴ **Kemal Karpaz**, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, 1967, s. 32.

⁵ **Cemal Avcı**, “Milli Mücadele’de İttihatçı Faktörü”, *Güneyde Kültür*, c. 16, sa. 162, 2005, ss.48-52, s. 49.

Fırkası ile aynı görünümde olduğu doğrudur fakat Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, İttihat Terakki Cemiyeti'nin yasal mirasçısı değildir. Fırka, ülke içerisindeki örgütlenmesini tamamlayacak kadar yaşayamamıştır fakat mecliste aktif rol oynamıştır.

Yakın dönemlerde kurulmuş olan Teceddüt Fırkası da İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin devamı niteliğindedir. Bu fırkanın İttihat Terakki Cemiyeti'nin devamı olduğunu kanıtlayan deliller vardır. Fırkanın kurucuları tanınmış eski İttihatçılardır.⁶ Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tüm mal varlığı Teceddüt Fırkası'na bırakılmıştır.⁷ Teceddüt Fırkası muhalefette olan en zengin fırka özelliğine sahip bir partiydi. Birinci Damat Ferit Paşa kabinesi Teceddüt ve Hürriyetperver Avam Fırka'larını 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla feshetmiştir. Ayrıca İstanbul'da ve taşrada bulunan merkez ve şubelerin hemen kapatılması sağlanmıştır.

Anadolu'da başlamış olan Kurtuluş Savaşı devam ederken, Batum'da bulunan Enver Paşa'da faaliyetlerine devam etmiştir. Fakat Mustafa Kemal ve Anadolu Hareketi'nin başarıları kesinleşince Rus desteğinden mahrum kalan Enver Paşa Orta Asya'ya gitmiş ve Ruslara karşı savaşırken can vermiştir. Bu durumda başsız kalan İttihatçılar, zafer kazanılana ve sular durulana kadar Mustafa Kemal'in yanında kalmayı kararlaştırmış, iktidar mücadelesini zafer sonrasına bırakmışlardır.⁸

Lozan'dan sonra, İttihatçılar muhalif gruplarla birleşerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurmuşlardır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türk Demokrasi tarihinin en önemli aşamalarından biri ve ilk muhalefet partisidir. Atatürk'ün de belirttiği gibi, "Türk milleti en eski zamanlardan beri kurultaylar aracılığı ile devlet başkanlarını seçebilecek demokratik karaktere sahip olduklarını ortaya koymuştur."⁹

⁶ Üyeleri arasında Hüseyin Hüsnü Paşa, İsmail Canbolat, M.Şemsettin (Günaltay), Tefik Rüştü (Aras) gibi ünlüler bulunmakta idi.

⁷ **Tarık Zafer Tunaya**, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.2, *Mütareke Dönemi*, İstanbul: İletişim, 1999, s. 112-115.

⁸ **Cemal Avcı**, *İzmir Suikastı (Bir Suikastın Perde Arkası)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007, s. 10.

⁹ **Utkan Kocatürk**, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2.b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 372.

BÖLÜM I

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NA KADAR SİYASİ HAYAT

1.1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Açılışına Kadar Siyasal Gelişmeler

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girmesi ile reform hareketleri duraklamış ve savaşın kaybedilmesi ile reformların sürdürülmesi imkansız hale gelmiştir. Bu ortamda devletin paylaşılması gerçeği karşısında hem Osmanlı yöneticileri hem de Osmanlı aydınları çözüm arayışına girmiştir.¹ İstanbul'da bulunan aydınlar ve yöneticilerin “devleti nasıl kurtarabiliriz?” sorusuna bulmaya çalıştıkları çözümlere kısa sürede gölge düşmüştür. İstanbul'daki tezlere gölge düşüren ve Milli Mücadelenin güçlenmesini sağlayan olayları şöyle sıralayabiliriz:

1. Galip devletlerin ateşkes şartlarına aykırı hareketleri,
2. İşgallerin başlaması,
3. Bolşeviklerin, İtilaf Devletlerinin kendi aralarında yaptığı gizli antlaşmaları yayınlaması,
4. İşgal edilen yerlerdeki halkın ayaklanma ve direnişlerine padişah ve hükümetin sıcak bakmaması.²

Bu nedenlerden dolayı İstanbul Hükümeti'nin acizliği ortaya çıkmış ve Anadolu hareketi güçlenerek halkın desteğini almıştır. Osmanlı hükümeti, İtilaf devletleri güdümünde iken milli cemiyetler Anadolu'da bölgesel olarak ortaya çıkmış ve daha sonra merkezi bir yönetim altına alınacak bu cemiyetlerin kurulması hızla devam etmiştir. Bu bölgesel-milli cemiyetler, yapılacak olan Kurtuluş Mücadelesi'nin temellerini atmışlardır.

Mondros Ateşkes Antlaşması gereği Anadolu'daki birlikler terhis edilmiş ve silahlar İtilaf kuvvetlerine teslim edilmiştir. Teslimiyetçi bir ateşkes olan Mondros'a dayanarak Anadolu'nun muhtelif yerlerini işgal eden İtilaf Devletleri bu faaliyetlerini

¹ Esat Öz, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992, s.71.

² Öz, a.g.e., s.72.

uluslar arası antlaşmalara ters düşmeden yapmışlardır. Wilson İlkeleri'ne göre sömürgecilik yasaklanmış olmasına rağmen, “manda ve himaye” adı altında yeni işgal ettikleri yerleri kontrol altına almışlardır. İtilaf Devletleri, Osmanlı topraklarında yapılan bütün işgalleri Mondros'un 7. ve 24. maddelerine dayandırarak meşrulaştırmışlardır. Bu işgaller için Osmanlı'nın yerli halklarından olan Ermeni ve Rum'ları kullanmışlardır. Ermeni ve Rum çetecilerin bir bölgede isyan çıkarması ile bölgenin güvenliğini sağlama bahanesi doğmuş ve bu bahane ile İtilaf Devletleri bölgeye asker göndermişlerdir.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında, Adana'daki Yıldırım Orduları Grup komutanı olan Mustafa Kemal Paşa, bu ordunun dağıtılması üzerine, İtilaf Devletlerinin donanmasının İstanbul'a girdiği gün olan 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiştir. İtilaf donanmasına bakıp, “geldikleri gibi giderler” diyen Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı yaklaşık 6 ay boyunca düşman kuvvetlerinin nasıl gönderileceklerinin çarelerini aramıştır.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da bulunduğu zaman zarfında bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Kamuoyunu aydınlatmak ve içinde bulunulan tehlikenin büyüklüğüne dikkat çekmek için, yakın arkadaşı Fethi Bey ile “Minber” adında bir gazete çıkarmışlardır. Ayrıca, Zaman ve Vakit gazetelerine de demeçler vermiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinde, asker kökenli arkadaşlarıyla geleceğe dönük olarak “Ne yapılabilir?” sorusuna cevap aradıkları görüşmeler önemli bir yer tutmuştur. İleride Anadolu'da başlayacak Milli Mücadele hareketini birlikte yürüteceği Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), İsmet (İnönü), Rauf (Orbay) gibi arkadaşlarıyla görüşmeler yapmıştır. Bu ve benzeri girişimler onları ortak bir noktaya götürmüştür: İstanbul'da bir şeyler yapmak mümkün değildir. Eğer Türk milleti bağımsız yaşamak istiyorsa, Avrupa sömürgeciliğine karşı bir bağımsızlık savaşı yapmak zorundadır. Anadolu'da yürütülecek bu mücadele silahlı olacaktır. En kısa zamanda resmi birer görevle Anadolu'ya geçmek gereklidir. Bu karardan sonra, önce izinli olarak İstanbul'da bulunan XX.Kolordu Komutanı Ali Fuat (Cebesoy), daha sonra da Kazım Karabekir XV.Kolordu Komutanı olarak Anadolu'ya geçmişlerdir.³

³ Öz, a.g.e., s.72.

İstanbul’da kurtuluş çareleri düşünülürken, İngilizler İstanbul hükümetinden Samsun ve yöresindeki asayişsizliğin önlenmesini istemişlerdir. Hükümet ve Padişah, bölgede güvenliği sağlayacak güçlü ve yetkili bir komutanı Samsun’a göndermeye karar vermiştir. Padişahla iyi ilişkileri olan, İttihatçı olmakla suçlanamayacak ve İngilizlerin de itiraz edemeyeceği bir komutan olarak Mustafa Kemal Paşa’yı seçmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın görevi; bölgede bozulan asayiş temin etmek, bölgedeki silah ve cephanenin toplanmasını sağlamak ve silahlı çete faaliyetlerini sona erdirmektir. Mustafa Kemal, Padişah tarafından 30 Nisan 1919’da IX.Ordu müfettişliğine atanmıştır. Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçmedeki amacı, Anadolu halkını örgütleyip Kurtuluş Mücadelesine sokmaktır. 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkan Mustafa Kemal’in ilk işi İzmir’in işgalini de kınadığı Samsun Raporu’nu İstanbul’a göndermek olmuştur. Bu olaydan sonra İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu Samsun’da rahat faaliyet yapamayacağını anlayan Mustafa Kemal, Havza’ya geçmiş ve Milli Mücadelenin fikri hazırlık aşamasını başlatmıştır.

Ayrıca Anadolu Hareketi İstanbul’daki bazı kuruluşların da desteğini alacaktır. Kara Kemal ve Kara Vasıf Bey’in kurduğu “Karakol Cemiyeti” böyle bir kuruluştur. Bu cemiyetin amacı, İstanbul’da kalan eski İttihatçıların dayanışmasını sağlamaktır. Fakat daha sonra İstanbul ile Anadolu arasında irtibatı sağlamak ve çeteleri silahlandırmak gibi faaliyetlerde bulunarak Anadolu Hareketi’ne yardımda bulunmuştur.⁴

I. Dünya Savaşı’ndan sonra Mondros Ateşkesi imzalanmış ve başlayan işgal hareketleri ile mücadele etmek için ilk olarak mahalli düzeyde, birbirinden bağımsız bir şekilde çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bunların başlıcalarını, Edirne’de Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Osmaniyesi, İzmir Müdafaa-i Hukuk Osmaniye Cemiyeti, İstanbul’da Doğu Vilayetleri Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Urfa Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturur.⁵

Müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin toplumsal kompozisyonunu belli başlı iki sosyal grubun oluşturduğu görülür. Birinci grubu, Osmanlı reform hareketlerinin ürünleri olan modern okullardan mezun olmuş yeni orta sınıf (asker-sivil bürokratlar, serbest meslek mensupları vs.) oluşturur. İkincisini ise, ülkenin işgalinin ve

⁴ Avcı, *İzmir...*, a.g.e., s. 31.

⁵ Öz, a.g.e., s.72.

parçalanmasının kendileri için hiç bir yaşama imkanı bırakmayacağını anlayan mahalli eşraf meydana getirir. Mahalli eşrafın toprak sahibi olan bölümü için kalıcı işgalin yıkım olduğu açıktır. Diğer bölümü olan Müslüman tüccar ise zaten son yıllara kadar azınlık ve yabancı sermaye karşısında geri planda kalmıştı. Milli mücadelenin çekirdeğini oluşturan bu örgütlerin toplumsal yapısı, devletin taşra temsilcileri ile eşraf arasında kurulan ittifakı göstermektedir. Bu yapı ileride Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplumsal tabanını oluşturacaktır.⁶

İşgale karşı kurulmuş olan cemiyetlerin dağınık olmaları ve bölgesel yönetilmeleri, bu hareketlerin yetersiz kalmasına sebep olmuş, kısa zamanda birleştirilmesi ve düzenli hale getirilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Mustafa Kemal'in resmi bir görevle Anadolu'ya gönderilmesi ve daha sonraki gelişmeler, mücadelede işbirliğine ve lidere olan ihtiyaç sorununu çözecektir. "Bu toplayıcı ve birleştirici önder fikir etrafında, bütün milli güçler 1919-1922 yıllarında birleşti. Bu faaliyetler halk hareketlerinin en güzel örneklerini vermiştir. Türk yurdu, daha önce fikir olarak ilan edilen esaslara göre yabancı istiladan kurtarıldı."⁷ Samsun'dan başlayan bu hareketin ulusal boyutlara ulaşmasına ön ayak olan çalışma 22 Haziran 1919 tarihinde yayımlanan Amasya Genelgesi (Tamimi) dir. Amasya Genelgesi ile Anadolu'da milli bir kongrenin toplanacağı beyan edilmiştir. Bu belge milli iradenin örgütlenmesi ve yeni devletin kuruluşu açısından ilk önemli adımdır.⁸

23 Temmuz 1919'da toplanan Erzurum Kongresi, milli mücadelenin kararlılığının ve yeni bir safhaya girişinin bir göstergesidir. Kongrede milliyetçi liderler bir araya gelmiş ve ileride izlenecek olan politikalar tartışılmıştır. Erzurum Kongresi'nden sonra toplanan Sivas Kongresi, milli mücadelenin tek elden yönetilmesi ve hareketin kararlılığının onaylanması anlamına gelir. Samsun'dan başlayan hareket Sivas Kongresi ile ulusal hale getirilmiş ve vatanın kurtuluşu için en önemli uygulamalara burada karar verilmiştir.⁹ Erzurum'da oluşturulmuş olan Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ismi Sivas'ta "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak değiştirilmiştir. Tüzükteki "Heyet-i Temsiliye

⁶ Öz, a.g.e., s. 72-73.

⁷ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 4.b., Ankara: TTK, 1998, s. 201.

⁸ Öz, a.g.e., s. 73.

⁹ Sivas Kongresi ile; Temsil Heyeti bütün vatanı kapsayacak duruma getirilmiş, Cemiyetler birleştirilmiş "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adını almıştır. Manda ve Himaye'nin kesinlikle kabul edilemeyeceği karara bağlanmıştır.

Doğu Anadolu'nun tamamını temsil eder" hükmü yerine "Heyet-i Temsiliye vatanın bütününi temsil eder" hükmü konulmuştur.

ARMHC tüzüğü'nün özeti şöyledir;

- 1.madde, daha sonraki Misak-ı Milli'nin özünü dile getiriyor.
- 2.madde, Osmanlı vatanında "Rumluk ve Ermenilik teşkili" amaçlarına yönelik eylemlere karşı çıkıyor.
- 3.madde, İslam halifeliğini ve Osmanlı sultanlığını sürdürmek için toplu savunma ve direnme gereğini belirtiyor.
- 4.madde, Osmanlı Hükümeti yurdun bir parçasını terk etmek zorunda bırakılırsa (bu vatanın tümünün çökmesine bir başlangıç olacağı için) hemen o hükümetin yerini alacak bir geçici yönetim kurulacağından söz ediyor.
- 5.madde, halkın yer değiştirme ve göçme koşullarını irdeleyerek, bu gibi hareketleri Heyet-i Temsiliye'nin buyruk ve iznine bağlıyor.
- 6.madde, derneğin amaçlarını yayma, halkı bu yönde bilinçlendirme yolları üzerinde duruyor ve daha sonra TBMM'nce "Hıyanet-i Vataniye Kanunu"nda yaptırma bağlanan bir uyarıya yer veriyor.¹⁰

Değişik görüş sahiplerinden oluşmuş olan bu Heyet, Kurtuluş Savaşı'nın önder kadrosunu meydana getiren koalisyonun küçük bir kopyası özelliğini göstermektedir. Milli mücadelenin başarıya ulaşmasında, farklı görüşlere sahip insanların fikir birliği içinde çalışabilmesinin sağlanması önemlidir.¹¹ Bu insanları birleştiren fikir, vatan topraklarını işgalden kurtarmak ve aynı zamanda Halife olan Padişahın baskıdan kurtarılması fikridir.

Ancak Padişah otoritesini güçlendirmek için İttihatçı örgütü olarak gördüğü bu hareketin başarısız olması gerektiği düşüncesindeydi. Padişahın iradesi İstanbul sınırlarının dışına pek çıkamamaktaydı. Fakat dinsel yetkiyi de elinde bulunduran Padişah, Halifelik makamı sayesinde büyük bir itibara sahipti. Padişah bu itibarını ulusalcı Anadolu hareketine karşı, onları Halifeye savaş açan ateistler olarak niteleyerek kullanmıştır.¹² Bu fikri destekleyen halk kitleleri, devlet adamları ve ulema dediğimiz din bilginleri az sayıda değillerdi. Hatta bu kesimden olan kişilerin bir kısmı Anadolu'da açılacak meclise milletvekili olarak girecek ve vatanın

¹⁰ **Mete Tunçay**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)*, Ankara: Yurt Yayınları, 1981, s.29, 30.

¹¹ **Öz**, a.g.e., s. 73, 74.

¹² **Ahmad**, a.g.e., s. 68.

işgalden kurtarılması meselesinde Mustafa Kemal'i destekleyecektir. Daha sonraki gelişmelere, özellikle milli egemenlik ve laiklik gibi konulara destek vermeyip muhalif gruplara katılacaklardır.

1919 yılı süresince yapılan kongre faaliyetleri Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kuruluşuna gidişin ilk basamaklarını oluşturmuştur. Mustafa Kemal, İstanbul'da toplanacak Osmanlı Mebusan Meclisi seçimlerinde Milli Mücadele taraftarı kişilerin seçilebilmesi için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ni güçlendirmeye çalışmıştır. Anadolu hareketinde yer alan kişilerin çoğunluğunun Padişah'a bağlı olmaları, Mustafa Kemal'in Anadolu'da yeni bir devlet kurma çabasına engel oluşturmuştur.¹³ Mustafa Kemal'in gayretleri ile çoğunluğu ARMHC üyelerinden oluşan Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin yine Mustafa Kemal'in hazırladığı "Misak-ı Milli"yi, kabul ve ilan etmeleri 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri askerlerinin İstanbul'u işgallerini pekiştirmelerine ve bazı mebusları sürgüne göndermelerine sebep olmuştur. Bu olay sonrasında 18 Mart'ta Son Osmanlı Mebusan Meclisi, Padişah tarafından kapatılacaktır. Bunun üzerine Mustafa Kemal, Ankara'da yeni bir meclis toplanacağını ilan etmiştir. Böylece, açıkça söylenmemekle birlikte, ARMHC tüzüğünün 4.maddesinde öngörülen olasılık gerçekleşmiş sayılmakta ve yurt yönetimine el konulmaktadır.¹⁴ Mustafa Kemal, işgal altında olması ve Padişahın baskı altında bulunması nedeniyle İstanbul'da alınacak kararların ülke menfaatinin gereklerini yerine getirecek kararlar olamayacağı, bunun ancak Anadolu'da daha rahat hareket eden bir organizasyon ile olabileceği gerçeğini kullanarak halkın desteğini arkasına alma imkanı bulmuştur.

Yeni yapılan seçimlerde kazananların ve İstanbul'dan kaçıp gelen milletvekillerinin katılımıyla 23 Nisan 1920 günü Ankara'da yeni devletin temellerini atan meclis toplanmıştır. Meclisin ilk gündem maddesini yeni bir hükümet kurmak oluşturmuştur. Mustafa Kemal'in önergesi üzerine TBMM şu kararları kabul etmiştir:

1. Hükümet kurulması zorunludur.
2. Geçici olarak bir hükümet başkanı seçmek veya padişah vekili tanımak mümkün değildir.

¹³ Öz, a.g.e., s. 75.

¹⁴ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 40, 41.

3. Mecliste yoğunlaşan milli iradenin, doğrudan doğruya vatanın mukadderatına el koymuş olduğunu kabul etmek temel ilkedir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur.

4. TBMM, yasama ve yürütme yetkilerini kendisinde toplar. Meclisten seçilecek ve vekil olarak görevlendirilecek bir heyet, hükümet işlerine bakar. Meclis başkanı bu heyetin de başkanıdır.¹⁵

Maddelerin yorumlamak gerekirse: 1.maddede: İstanbul Hükümeti yok sayılmıştır. 2.maddede: Kurulacak hükümetin sürekli olacağı ve İstanbul'a bağlı olmayacağı anlaşıyor. Bu karar padişah yanlısı hareket edecek vekillerin tepkisini çekse de Milli Mücadelenin sonuna kadar büyük bir problem yaratmayacaktır. 3.maddede: Milli egemenliği vurgulayıp padişahlığı yok saymaktadır. 4.maddede: Meclis hükümeti sisteminden bahsedilmektedir. Daha çok ara dönem niteliğinde olan devletlerde görülür. Yani, tek kişi yönetiminden demokratik bir yönetime geçen devletlerde görülen geçiş dönemi uygulamasıdır.

“Padişah ve Halife, baskı ve zorlamadan kurtulduğu zaman, Meclis'in düzenleyeceği esaslar çerçevesinde durumunu alır.” ifadesiyle tekrar meclisin ve milletin üstünlüğü vurgulanmıştır.

Devrim yapan meclislerin kendine özgü bir havası vardır. Ortak bir amaç ve ortak bir düşmana karşı birleşmiş olan bir çok kişi temelde uzlaşmaz fikirlere sahiptir. Varolma savaşı veren bir ulusun temsilcilerinden hoşgörülü olmaları beklenemez. Tartışmalar kırıncı olabilir. Birçoğu fikirleri ve hedefleri için canını ortaya koymuş kişilerdir bunlar. Uzlaşmaz çelişkilerin ortaya çıkması muhtemel bu ortamda bunu önleyebilecek tek şey, bir önderin toplayıcılığı ve tartışmalar üstü tutulan güç ve otoritesidir.¹⁶

TBMM'nin oluşmasıyla ülkedeki merkezi otorite sorunu büyük ölçüde çözülmüştür. Bununla beraber bir yandan toprakların işgale uğraması diğer yandan meclise karşı ayaklanmalar çıkması otorite boşluğu doğurmuştur. Bu olumsuzlukları ortadan kaldırmak için meclisin açılışından altı gün sonra (29 Nisan 1920) “Hıyanet-i Vataniye Kanunu” çıkarılır. Bu kanun ile, TBMM'nin meşruluğuna karşı çıkanlar

¹⁵ **Tunçay**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 29, 30.

¹⁶ **Toktamış Ateş**, *Türk Devrim Tarihi*, 6.b., İstanbul: Der Yayınları, 1997, s. 211, 212.

vatan haini kabul edilmiş ve bu suçu işleyenlerin idam olunacağı belirtilmiştir.¹⁷ Bu ve benzeri radikal kararlar tepki çekse de o dönemin koşulları bunu gerektirmiştir.

Milli Mücadele boyunca süren en önemli tartışma konusu “bağımsız bir ulusun nasıl yönetileceği” meselesidir. Milliyetçi-modernleşmeci liderler bu konuyu kendi kafalarında çözmüşlerdi. Hatta Erzurum ve Sivas Kongreleri’nde alınan kararlarda bu doğrultuda idi. Meclis içerisinde temel olarak farklı görüşlere sahip iki grup ön plandadır, ilki yenilikçi ve Mustafa Kemal’in yanında yer alan grup, ikincisi ve güçlü olanı muhafazakar-gelenekçi gruptur. Meclis içerisindeki muhafazakarların, yenilikçilere olan üstünlüğünü bozan en önemli olay 10 Ağustos 1920’de İstanbul yönetimi tarafından imzalanan Sevr Antlaşması’dır. Bu antlaşmayı imzalayan İstanbul yönetimi TBMM tarafından hain olarak kabul edilmiştir. Bu olay sonucunda geleneksel düzenin ve dini görüşlerin savunucuları darbe almıştır.¹⁸

I.TBMM içerisindeki siyasi gruplaşmalara ve bu grupların iktidar ve muhalefet partilerini nasıl oluşturduğuna ileride değinilecektir.

1.2. 1920-1924 Dönemi Siyasal Gelişmeleri ve Muhalefetin Örgütlenmesi

I.TBMM’nin açılışından Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna kadar geçen dönem, daha sonra gelişecek siyasal hareketlerin temellerinin atıldığı bir zaman dilimidir. Konu, önemi nedeniyle geniş bir şekilde ele alınmıştır.

1.2.1. I.TBMM’nin Yapısı, Gruplaşmalar ve Partiler

I.TBMM, iki şekilde seçilerek gelmiş olan milletvekillerinden oluşmaktadır. Mebusların bir kısmı İstanbul’daki Son Osmanlı Mebusan Meclisi kapatılınca oradan ayrılıp Ankara’ya ulaşabilen ve kabul edilenlerdir. Diğerleri ise Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa’nın direktifi ile yeniden yapılan seçimlerde kazanan mebuslardır. Bu vekillerin toplam sayısı 437 olup, bunların 349’u yeni seçilmiş, 88’i de İstanbul Meclis-i Mebusan’ından gelenlerden oluşmaktadır. Oran olarak, %79,9 yeni seçilen, %20,1 ise eski üyelere aittir.

¹⁷ Öz, a.g.e., s. 77.

¹⁸ Ahmet Yeşil, *Türkiye Cumhuriyeti’nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Neşriyat, 2002, s. 59, 60.

I.TBMM’ndeki vekiller toplam 66 livayı (seçim bölgesi) temsilen gelmişlerdir. Demirel bu livaları 9 coğrafi bölgeye ayırarak sıralamıştır. Bu bölgeler:

I. Orta ve Kuzey Anadolu: Ankara, Bolu, Çankırı, Çorum, Ertuğrul, Eskişehir, Kütahya, Kırşehir, Yozgat.

II. Ege Bölgesi: Aydın, Biga, Burdur, Denizli, Gelibolu, Isparta, İzmir, Karesi, Menteşe, Saruhan.

III. Marmara Bölgesi: Bursa, Edirne, İstanbul, İzmit.

IV. Akdeniz Bölgesi: Adana, Antalya, Cebelibereket, Gaziantep, İçel, Kozan, Maraş, Mersin.

V. Kuzey-Doğu Anadolu: Ardahan, Batum, Bayezid, Erzincan, Erzurum, Kars, Oltu.

VI. Güney-Doğu Anadolu: Bitlis, Diyarbakır, Ergani, Genç, Hakkari, Mardin, Muş, Siirt, Siverek, Urfa, Van.

VII. Karadeniz Bölgesi: Canik, Gümüşhane, Karahisar-ı Şarki, Kastamonu, Lazistan, Sinop, Trabzon.

VIII. Orta-Doğu Anadolu: Amasya, Dersim, Elaziz, Malatya, Sivas, Tokat.

IX. Orta-Güney Anadolu: Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Konya, Niğde.¹⁹

Bütün meclis üyelerinin en yoğun olarak temsil ettikleri bölge Güney Doğu Anadolu bölgesidir. TBMM’ndeki mebusların %16,9’u bu bölgedendir. Arkasından %14,9’luk oranla Ege Bölgesi gelmektedir.

Meclisteki grupların bölgelere göre ağırlığı ise şöyledir: Güneydoğu Anadolu, Orta-Kuzey Anadolu ve Marmara bölgesi vekillerinin I.Gruptaki ağırlığı II.Grup’a göre daha yüksektir. Buna karşılık, Karadeniz, Kuzey-Doğu Anadolu bölgesinden gelen vekiller ise II.Grup’ta daha büyük bir ağırlığa sahiptir.

Bağımsız mebusların ise çoğunluğu Güneydoğu Anadolu bölgesinden meclise katılmışlardır. Bağımsızların %16,7’si bu bölge içinde yer alan livalardan seçilmişlerdir.

I.TBMM üyelerinin yaş ortalaması genç sayılabilecek bir yapıya sahiptir. Meclisten ayrılan üyeleri saymazsak, geriye kalan 355 vekilin yaş ortalaması 42,8’dir. I.Grup 43,3 yaşa ortalamasına, II.Grup ise 40,2 yaş ortalamasına,

¹⁹ **Ahmet Demirel**, *Birinci Meclis’te Muhalefet-İkinci Grup*, 3.b., İstanbul: İletişim, 2003, s. 138.

bağımsızlar ise 43,7 yaş ortalamasına sahipti. Yaş ilerledikçe muhafazakarlık artar varsayımı burada geçerliliğini kaybetmiştir. Burada görüldüğü gibi, muhafazakar olarak bilinen II.Grup daha genç bir yapıya sahiptir.

Mebusların eğitim durumunu inceleyecek olursak, dönemin koşulları düşünüldüğünde genel olarak eğitim seviyesinin yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Mebusların %25,4'ü bir yüksek öğretim kurumunu bitirmiştir. Harp Akademisi mezunlarının oranı %4,8'dir. Rüştîye bitirenlerin oranı %20,8 iken medreselerde öğrenim görenler %18,8'lik bir orana sahiptir. TBMM üyelerinin %8,7'si idadi, %2,3'ü sultani, %1,6'sı meslek okulu, %6,9'u harbiye mezunu, %7,3'ü de özel eğitim görmüştür. Herhangi bir okulu bitirmemiş ya da eğitim seviyeleri bilinmeyenlerin oranı da %14,6'dır.

Dini temele dayalı bir eğitim kurumu olan medrese mezunu mebusların gruplara göre oranı ilginç bir sonuç ortaya koymaktadır. Medrese mezunları I.Grup'un %17,3'ünü, II.Grup'un ise %14,3'ünü oluşturmaktadır. Bu oranlar, II.Grup için yaygın olarak benimsenmiş "dinci-gerici-muhafazakar" yakıştırmasını doğrulamamaktadır.²⁰ Medrese mezunlarında en yüksek orana sahip olan grup bağımsızlardır. Bu oran %34,4'tür. Bağımsızların %24,4'ü sivil yüksek okul, %4,4'lük bölümü de askeri yüksek okul mezunudur. Bağımsızların %21,1'i de rüştîye bitirmiştir.

I.TBMM'nde mesleki dağılımı inceleyecek olursak, mebusların seçilmeden önceki son meslekleri göz önüne alındığında meclis üyelerinin %46,9'u devlet memurudur. Bu kategoriye her çeşit devlet memurluğu girmektedir. Örneğin: ordu mensubu, müdür, mülki yönetici, diplomat, öğretim üyesi, öğretmen, hakim, savcı, vergi memuru, emniyet görevlisi, mahkeme zabıt katibi, telgraf memuru gibi.

Meclisteki vekillerin %14'ü avukat, bankacı, doktor ve mühendislerden oluşmaktadır. Eşraf olarak bilinen, büyük toprak sahipleri, tüccar ve aşiret reislerinin oranı ise %18,9'dur. Din adamları olarak bilinen, müftü, müderris ve şeyhlerin oranı da %11,2'dir.

Ahmet Demirel'in verdiği bilgiye göre, bu mesleklerin gruplara göre dağılımında çok büyük orantısızlıklar görülmemekle beraber dikkat çeken tek meslek

²⁰ Ayrıntılı bilgi ve istatistikler için bkz. **Demirel**, *a.g.e.*, s. 143, 144.

din adamları grubudur. Din adamları I.Grup'ta %9,9 iken II.Grup'ta %3,2'dir. Bu bilgiler II.Grup'a yakıştırılmış olan “dinci-gerici-muhafazakar” tabirinin yanlış olduğunu kanıtlamıştır.²¹

I.TBMM içerisinde siyasi görüşleri birbirinden çok farklı olmayan, üye sayıları çok fazla olmasa da çok sayıda grup bulunmaktaydı. Bu grupların başlıcaları; Tesanüt, İstiklal, Müdafaa-i Hukuk Zümresi, Halk Zümresi, Islahat Grubu'dur.²²

Türkiye Devleti ortaya çıktığı dönemde etrafında; İslam dünyası, sosyalist dünya ve batı dünyası vardır.²³ Bu üç dünyalı karmaşık yapı içerisinde ortaya çıkan siyasi düşüncelerde kuşkusuz karmaşık ve çeşitli olacaktır. I.TBMM döneminde bu görüş farkları çok ciddi bir şekilde problem doğurmasa da meclisi ikiye bölmeye yeterli olacaktır.

20 Ocak 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ve bu kanunun meclis içindeki görüşmeleri birkaç noktada önemlidir. Öncelikle bu kanun olağanüstü şartlarda hazırlanmış, geçici ve kısıtlı içeriğe sahip bir anayasa niteliğindedir. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun-u Esasi yerine geçmekle birlikte bir süreden beri yapılamakta olan rejim tartışmalarına yeni bir yön vermiştir. Öncelikle “Türkiye Devleti”nden bahsedilmekte ve “Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur.” (3.madde) denmektedir.²⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Yeni Türkiye Devletinin rejimi demokrasi olacaktır.²⁵

Meclis içerisinde, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması ve vatanın işgalden kurtarılması için tam bir ittifak vardı. Fakat otorite-yetki dengesinde bazı milletvekillerinin çekinceleri vardı. İleride kurulacak olan II.Grup'un oluşmasının ve eleştiri sebeplerinin başında “kişi tahakkümü” gelmektedir. Kişi tahakkümü demekle kast edilen sadece Mustafa Kemal Paşa değildir. Önceki dönemlerde, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminde yaşanan kişisel yönetim tecrübesi, muhaliflerin duyarlılığını arttırmıştır.²⁶ Meclis içindeki uzlaşmaz durum, milli birliğin sağlanmasını engelliyordu. Bu gelişmeler karşısında Mustafa Kemal, mecliste

²¹ Demirel, a.g.e., s. 147-149.

²² Atatürk, *Nutuk*, c.2, 4.b., Ankara: TTK, 1999, s. 795.

²³ Anıl Çeçen, “Bir Devrim İdeolojisi Olarak Kemalizm'in Oluşumu”, *80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2004, s. 52.

²⁴ Bülent Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 8.b., İstanbul: YKY, 2000, s. 253.

²⁵ Yeşil, a.g.e., s. 73.

²⁶ Demirel, a.g.e., s. 393.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubu'nu oluşturmuştur. Meclisin ilk resmi grubu olduğu için bu gruba "I.Grup" adı verilmiştir. Böyle bir grubun oluşturulması, mecliste görüşülecek konuların öncelikle grupta görüşülüp karara bağlanmasına sebep olmuştur. Bu "grup disiplini" sayesinde, alınan kararlar rahatça meclisten geçirilmiştir.²⁷

Gruba başlangıcından itibaren TBMM genel kurulunda fiili çoğunluğu sağlayacak kadar milletvekili üye olmuştur.²⁸ Bu çoğunluk sayesinde alınan kararların onaylanmasında bir problem doğmamış ve II.Grup'un meclisteki etkinliği kısıtlı kalmıştır.

Demirel, ayrıntılı incelemeleri sonucunda şu bilgilere ulaşmıştır. TBMM üyesi olmaya hak kazanan, 437 mebusan 82'sinin mebusluk sıfatı I.Grup kurulmadan önce son bulmuştur. Kalan 355 mebusan 202'si I.Grup²⁹, 63'ü II.Grup üyesi, 90'ı da bağımsız sayılmıştır.³⁰

Daha sonra Meclisteki muhalif gruplar ve I.Grupta yer alan bazı muhalifler birleşerek II.Grup'u oluşturmuşlardır. Muhalefet grubunun meclis dışında destekleyici bir örgütü vardı. "Muhafaza-yı Mukaddesat Cemiyeti" adı ile kurulan bu cemiyetin bildirisine göre amaç Komünizm ile savaşımdır. Cemiyetten bir kurucunun basına verdiği bilgiye göre, amaçları "Halife ve Padişahın hukukunu korumak, cumhuriyet hükümeti şeklinden sakınmaktır. Çünkü bu hem ülkeye, hem İslam dünyasına büyük bir zarar getirecektir."³¹ II.Grup'un görünürdeki öncüleri Selahattin Bey (Mersin mebusu) ve Hüseyin Avni Beylerdi. Fakat asıl kışkırtıcılar ve faaliyette olanlar Rauf Bey ve Kara Vasıf'tır.³² Bu grup içinde yer alan milletvekilleri tam bir fikir birliği içinde değillerdir. Çünkü bazıları kişisel olarak Mustafa Kemal'e karşı bir tavır sergilerken kimisi yönetime muhalefeti iş edinmiş, kimisi de ARMHG ilerici olduğu için ya da şeriatı, hilafet ve saltanatı yeteri kadar savunmadığı için bu gruba katılmışlardır. Ancak özellikle yönetici kadronun, bazı üyelerinin zaman zaman hilafet ve saltanatçı davranışlarına rağmen milli egemenlik

²⁷ Öz, a.g.e., s. 78.

²⁸ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 43.

²⁹ Suna Kili, I.Grup'un üye sayısının 262 olduğunu yazmıştır. Suna Kili, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1980, s. 141.

³⁰ Demirel, a.g.e., s. 119.

³¹ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 5.b., İstanbul: YKY, 2003, s. 502.

³² Atatürk, a.g.e., s. 847.

ve kişi özgürlüğü konusunda duyarlı hareket ettikleri, yasa önerileri, sözlü ve yazılı soruları ile sert bir muhalefet yaparak meclisi hareketlendirdikleri bir gerçektir.³³

Ahmet Demirel'in Demirel, Hüseyin Avni Bey'in Tevhid-i Efkar'a verdiği, 9 Kasım 1922 tarihindeki durumu yansıtan İkinci Grup listesini temel alıp çeşitli listeleri karşılaştırarak elde ettiği verilere göre İkinci Grup'ta bulunan üye sayısı 63 kişidir.³⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın prototipi olarak gördüğümüz İkinci Grup üyelerinin bu yapılanma içinde yer alma nedenlerini dört ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Saltanatçı-Hilafetçi,
2. Mustafa Kemal Paşa'nın gittikçe artan otoritesinden, onun bir diktatör olacağı endişesine kapılıp şahsına muhalif olanlar,
3. İttihat ve Terakki Partisini yeniden ihya etmek isteyen müfrit İttihatçılar,
4. Birinci Grup'a alınmamaktan kırılganlık duyan milletvekilleri ile Birinci Grup içinde rahatsız olup ayrılanlar.³⁵

II. Grup, 16 Temmuz 1922'den 9 Kasım 1922'ye kadar olan süreçte, 3 maddelik, 7 maddelik ve 27 maddelik olma üzere toplam üç program yapmıştır.

II. Grup üyelerinin sayısı 35'i bulunca 16 Temmuz 1922'de üç maddelik kısa bir program yaptıklarını açıklamışlardır. Bu programın esasları:³⁶

1. İstanbul merkezli olmak üzere milli birliğin Misak-ı Milli sınırları içerisinde gerçekleştirilmesi,
2. Milli hakimiyet ilkesinden hareketle mevcut kanunların düzeltilmesi,
3. Kanuni hakların korunması ve uygulanmasıdır.³⁷

³³ **Fahri Çoker**, *Türk Parlamento Tarihi – Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, c.1, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, s. 305.

³⁴ **Demirel**, a.g.e., 126-127; Suna Kili, bu sayıyı 123 kişi olarak vermiştir. **Suna Kili**, *Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: TTK, 1981, s. 89.

³⁵ **Sabahattin Selek**, *Anadolu İhtilali*, C.2, 11.b., İstanbul: Kastaş Yayınevi, 2004, s. 637.

³⁶ **Nevin Yurdsever Ateş**, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Der Yayınları, 1998, s. 43.

Mete Tunçay, "Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması" adlı kitabının 46. sayfasında da benzer şekilde verilmiş olan bu esaslar sadece 3. madde de farklılık göstermektedir. Burada aynı madde "3. Kamu haklarının korunması ve uygulanmasıdır." şeklinde alınmıştır.

³⁷ Mehmet Lortoğlu bu programı şu şekilde vermektedir:

1. Misak-ı Milli dairesinde vahdet ve istiklal-i millinin istihsal ve temini,
2. Kavanin-i mevcudenin hakimiyet-i milliyeye esasına göre tadil ve ıslahı,
3. Hukuk-u umumiyenin masuniyet ve muhteremiyeti.

I.TBMM’nde oluşan ve TPCF’nın prototipi olan II.Grup’a başka vekillerin de katılması ile gaye ve maksada göre değişen program 7 madde ile özetlenmiştir:

1. Hukuk-u umumiyenin ahkam-ı esasiyesine mugayir ve hakimiyet-i milliyeye münafi salahiyat, imtiyazat, teşkilat ve icraat ref’i,
2. İcra vekilleri riyasetinin teşri riyasetinden tefriki ile bir memuriyet-i müstakile olarak meclis-i milli tarafından kendi azası meyanında müntehab bir zata tevdi,
3. İcra vekillerinin suret-i intihabatı ile vazife ve mesuliyetlerinin tesbit ve namzetlik kanununun ilgası,
4. Meclis-i Milli nizamname-i dahilisinin meclisin haiz olduğu icrai salahiyete göre ıslah ve ikmal,
5. Başkumandanlık Kanunu’nun icabında tadili veya ilgası,
6. İstiklal mehakiminin ilgası ve zaruret-i mücbire halinde teşkil edilmeleri, fakat kanun dairesinde hareket etmeleri,
7. Meclis reisi ve reis vekillerinin, zümre, fırka ve cemiyet-i siyasiye ile iştilal ve intisabdan azade kalmaları ve bir vaz-ı bitarafı ahz ve muhafaza etmeleri hususunda nizamname-i dahiliyeye bir madde ilavesi ve bilumum kavaninin hakimiyet-i milliye gayesini istihsal için kavanin-i mevcudenin şayan-ı tadil olan aksamının projelerinin ihzarı.³⁸

II.Grup’un önemli isimlerinden Mersin Mebusu Selahaddin Bey’in açıkladığına göre, “Grup her türlü şahıs istibdadını önlemek, şahsi hakimiyetler yerine kanuni hakimiyetler ikamesi maksadıyla kurulmuştur.”³⁹

Kurtuluş Savaşı sırasında, TBMM içerisinde bazı zamanlarda fikirler ve entrikalar şiddetlenmektedir. Ordunun başarılı olduğu günlerde Meclis yumuşak, duygulu ve müsamahalıdır. Fakat cephede işler ters gittiğinde Meclis’in havası değişir, sertleşir, muhalifler iyice kırıncı olurlar.⁴⁰ Savaştaki problemlerin üzerine bir de Meclis’in çıkardığı pürüzler eklenince, Mustafa Kemal’in bu yükü tam demokratik yöntemlerle kaldırmasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

Mehmet Lortoğlu, “İkinci Grup ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Muhalefeti”, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara: 1998, s. 49.

³⁸ **Tevhid-i Efkar**, 30 Nisan 1923.

³⁹ **Ateş**, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁰ **Selek**, *a.g.e.*, s. 650.

II.Grup üyeleri muhalefetlerini II.TBMM döneminde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası bünyesinde devam ettirmek isteyeceklerdir.

Milli Mücadeleden sonraki siyasal hayata I.Grup, Cumhuriyet Halk Fırkası'nı, II.Grup ise Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı oluşturarak damgalarını vurmuşlarsa da, Milli Mücadele içerisinde yer alan diğer kuruluşlardan bahsetmek de konunun anlaşılması için yararlı olacaktır.

Yukarıda bahsedildiği gibi I.TBMM içerisinde çeşitli adlar ile oluşmuş “zümre” ve “grup”lar görülmüştür. Bunların dışında “parti” olarak örgütlenen iki siyasi oluşum daha vardır. Bunlar; Türkiye Komünist Fırkası ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'dır.

Bu partiler Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nin Türkiye üzerine olan etkisinin yalnız fikri alanda kalmadığını, teşkilatlanma çalışmaları yaptığını da göstermektedir.

Bunlardan **Türkiye Komünist Fırkası (TKF)**, Bolşevik Rusya ile ilişkiler kurmak maksadıyla oluşturulmuş “suni” bir fırkadır. Yeni Türk Devleti, Bolşevik Rusya'dan yardım alabilmek ve Osmanlı'da da görülmüş olan “denge politikası” gereği yalnızlıktan kurtulmak amacıyla, o dönem Rusya'sındaki Bolşevik fikirlere çok yabancı değilmiş gibi davranmıştır. Mustafa Kemal bu konuda şöyle demiştir: “Eğer memleketin Komünist olması gerekirse onu da biz yaparız.”⁴¹ Mustafa Kemal'in tam bağımsızlık fikrinin burada yinelenildiği göze çarpmaktadır.

Bu fırkanın kuruluşu ilk kez 1 Kasım 1920'de Hakimiyet-i Milliye gazetesi ile⁴² kamuoyuna duyurulmuştur. Bu haberde, geçen hafta içinde Türkiye Komünistlerini bir araya toplamak, belirli bir program etrafında örgütlemek üzere Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulduğu, programın bazı değişikliklerle III.Enternasyonal'in kabul ettiği program olup, uygulama itibariyle memlekette geçireceği aşamaların fırka tarafından ayrıca açıklanacağı belirtilmektedir.

⁴¹ Selek, a.g.e., s. 618, 619.

⁴² Hakimiyet-i Milliye, 1 Kasım 1920.

Fırkanın çok kısa olarak “Anadolu Komünizmi” diye ifade edebileceğimiz ve Hariciye Vekili Ahmet Muhtar Bey’in 3 Ocak 1921’de Meclis’te Sovyet Rusya ile ilişkiler hakkında yaptığı konuşmada; “Emperyalizm mücadelesinde herhangi bir memleketle her zaman anlaşabiliriz ve birleşebiliriz. Ancak kapitalizmle mücadelede olanların ilke ve amaçlarını kendimize siyasi meslek olarak alamayız” sözleriyle dile getirdiği ilke ve amaçları önce Hakimiyet-i Milliye ve sonra da fırkanın yayın organı Yeni Gün ve Yeni Dünya gazetelerinde açıklanmış ve savunulmuştur.⁴³

Türkiye Komünist Fırkası, ancak üç ay ayakta kalabilmiş, yan örgüt olarak faaliyette bulunan Yeşil Ordu ve Halk Zümresi hareketlerinin koruyucusu durumundaki Çerkez Ethem’in düzenli ordu içinde yer almayı kabul etmeyerek baş kaldırması ve TBMM Hükümeti ile çatışmaya girmesi üzerine siyaset sahnesinden hızla çekilmiştir.

Burada bahsedilen Yeşil Ordu, 1920 ilkbaharında Anadolu’da kurulan gizli bir cemiyetin adıdır. Yeşil Ordu’nun birde efsanevi bir yönü vardır. II.Abdülhamit’in Panislamist politikasına karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti Panturanist bir politika izlemiştir. İşte bu bağlamda, “İslam ordusu” Turan’a doğru fütuhât yapıyor propagandası ile Yeşil Ordu kullanılmıştır. 1920 Haziran ayında Yeşil Ordu Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu Nizamnamede kuruluşun “İslami-Komünist” özelliği ortaya konmuştur. Ayrıca cemiyetin bir de Talimatnamesi vardır. Bu belgelerde göze çarpan özellik, hareketin irticai yönünün komünizan yönünden ağır basmasıdır. Yeşil Ordu teşkilatı 1920 sonbaharında kesin olarak feshedilmiştir.⁴⁴

Bir diğer sol parti ise **Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF)**’dır. Gizli TKF’nin yayılma ve meşrulaşma çabaları sonucunda Dahiliye Vekaleti Emniyet-i Umumiyesi’nin, fırka program ve nizamnamesini tasdik etmesiyle, 7 Aralık 1920 tarihinde Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası resmen kurulmuştur.⁴⁵ Bu konuda Fahri Çoker’in verdiği bilgi biraz daha farklıdır; “THİF, 14 Temmuz 1920’de Gizli Komünist Fırkası, aynı nitelikte gördüğü bir fırkanın 18 Kasım 1920’de hükümetten

⁴³ Çoker, *a.g.e.*, s. 310, 311.

⁴⁴ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar (1908-1925)*, 2.b., Ankara: Bilgi Yayınları, 1967, s. 74-82.

⁴⁵ Tunçay, *Türkiye’de Sol...*, *a.g.e.*, s. 96.

izin alarak kurulması üzerine 7 Aralık 1920'den itibaren "Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası" adı ile yeniden faaliyete başlamıştır."⁴⁶ Fırkanın kurucu ve yöneticileri arasında Tokat mebusu Nazım, Bursa mebusu Şeyh Servet, Afyonkarahisar mebusu Mehmet Şükrü, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu, Ziyetullah Nuşirevan bulunmaktadır.

THİF'nin savunduğu fikirlerde, bu memleketin şartlarını göz önüne alarak, komünist teoriden bazı sapmalar yapıldığı sezinlenmektedir. Bir kere işçilerle yetinmeyerek harekete sınıflar arası bir nitelik vermek ve belki, özellikle köylüler sol devrimciliğe çekilmek istenmiştir. Ayrıca geniş halk kitlelerinin, meclisteki Halk Zümresi ve Yeşil Ordu çevresinin desteği kazanılmak istenmiştir. İslamiyet'in sola yakınlığı üzerinde durulmuştur. Fırkanın ömrü iki ay kadar sürmüştür. 20 Ocak 1921'de Çerkez Ethem Ayaklanması'nın etkisi ile parti kapatılmıştır.⁴⁷

Bütün bu gelişmelerin yaşandığı I.TBMM döneminde iki önemli görüşün netleşmeye başladığı ve birbirlerine karşı sert tavırlar içine girdikleri görülmektedir. Bunlardan birincisi yeni ve çağdaş bir devlet kurmak isteyenlerin görüşü diğeri ise Osmanlı Devleti'ni, Padişahı-Halifesi ile devam ettirmek isteyenlerin görüşüdür. Birinci görüştekiler Atatürk'ün etrafında toplanmışlar diğerleri ise muhalefete geçmişlerdir.

1.2.2. Muhalefetin Gelişmesinde Etken Olan Önemli Sosyal ve Siyasal Olaylar

Milli Mücadele'nin sona ermesi ile Osmanlı'dan kalan sorunların çözümü için barış görüşmeleri başlamıştır. Barış görüşmelerinin başlama dönemi aynı zamanda köklü inkılapların da yapılmaya başlandığı bir dönemdir. Bu inkılapların ilki saltanatın kaldırılmasıdır. Bu inkılaplar ile yavaş yavaş muhalif fikirler ve kişiler su yüzüne çıkacaktır.

⁴⁶ Çoker, a.g.e., s. 311.

⁴⁷ Tunçay, Türkiye'de Sol..., a.g.e., s. 97, 98.

Anadolu insanının Mustafa Kemal liderliğinde başarıya ulaştırdığı Kurtuluş Savaşı sonunda Mudanya Ateşkes Antlaşması yapılmış ve artık barış antlaşmasına sıra gelmişti. Fakat Türkiye açısından Lozan Antlaşması'nın nasıl ve hangi konularda yapılmasından çok, öncelikle görüşmelere İstanbul Hükümeti'nin de gelmesi ihtimali tartışılıyordu. Saltanatın kaldırılması fikrinin uygulanmasını gündeme getiren olay, 29 Ekim 1922 günü İstanbul'dan Tefik Paşa'nın yolladığı, konferansa beraber gitme isteğinde olduğunu belirten telgraf olmuştur.⁴⁸

Milletvekilleri buna öfkelenmişlerdir. Bunun ülkeyi yabancıların gözünde ikiye bölmek için Padişahın yeni bir manevrası gibi gösteren on altı konuşmacı arka arkaya söz almıştır. İstanbul'un Lozan'a temsilci göndermesi vatana ihanet sayılacaktır. Söz alan İsmet Paşa, bu çifte çağrının Mudanya Antlaşması'na aykırı olduğunu ileri sürmüştür. Saltanat için psikolojik an gelmiş bulunuyordu.⁴⁹

Anadolu'nun asıl temsilcisi olan TBMM yanında İstanbul Hükümeti'nin de Lozan'a gitmesi olumsuz sonuçlar doğurabileceğinden bu kurumun kaldırılması kararlaştırılmıştır. 1 Kasım 1922'de alınan karar ile Padişahın siyasi yetkisi elinden alınmış ve sadece Halife unvanı ile Osmanlı soyundan gelen kişilerin bu makama gelebileceği karara bağlanmıştır.⁵⁰

Saltanatın kaldırılması sürecinde fikri ayrılıklar şöyle belirginleşmiştir.

Sultan Vahidettin, emperyalistlerle anlaştığı için halkın gözünde kendini küçük düşürmüştür. Devrilmesi gerekmektedir.⁵¹ Ancak saltanatın kaldırılması gerekli midir?

İleride muhalif grubu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kuracak olan liderlerden Rauf Bey ve Refet Paşa'nın saltanat ve halifeliğin kaldırılması hakkındaki görüşleri şunlardır:

⁴⁸ Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam - Mustafa Kemal (1922-1938)* c.3, 4.b., Remzi, İstanbul: 1973, s. 57.

⁴⁹ Lord Kinross, *Atatürk-Bir Millet'in Yeniden Doğuşu*, 18.b., (çev. Necdet Sander), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2006, s. 409.

⁵⁰ Durmuş Yalçın (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara: AAM, 2000, s. 359, 360.

⁵¹ Semen Aralov, *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, (çev: Erol Cihangir), İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005, s. 137.

Rauf Bey, “Ben padişahlık ve halifelik katına vicdan ve duygu bakımından bağılıyım. Çünkü benim babam padişahın ekmeğiyle yetişmiş, Osmanlı Devleti’nin ileri gelen adamları arasına geçmiştir...” demiştir.

Refet Paşa, “Rauf Bey’in bütün düşünce ve görüşlerine katılıyorum. Gerçekten bizde padişahlıktan, halifelikten başka bir yönetim biçimi söz konusu olamaz...” demiştir.⁵²

Saltanat’ın kaldırılmasını görüşmek üzere Karma Komisyon toplanmıştır. Mustafa Kemal ve kalabalık bir milletvekili grubu da bu çalışmalarını izlemektedir. Görüşmeler devam ederken neredeyse saltanat ve hilafetin birbirinden ayrılamayacağı kararına varılacaktır. O anda Mustafa Kemal, Karma Encümen Reisi’nden söz alarak bir sıra üzerine çıkmıştır ve şu sözleri söylemiştir:

“Hakimiyet ve saltanat hiç kimseye, ilim icabıdır diye, müzakere ile, münakaşa ile verilmez. Kudretle ve zorla alınır... Nitekim Türk milleti hakimiyet ve saltanatı, isyan ederek kendi eline bilfiil almıştır. Bu bir emrivakidir. Mevzubahis olan millete saltanatını, bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız değildir. Mesele zaten emrivaki olmuştur. Şimdi mesele bu emrivaki olmuş hakikati ifade etmekten ibarettir.”

Mustafa Kemal son sözlerini söylerken, gözleri encümendeki sarıklı hocalar üzerinde yoğun bir tesir bırakacak şekilde odaklanmış ve şunları söylemiştir:

“Burada toplananlar, Meclis ve herkes, meseleyi tabi görürse, fikrimce çok iyi olur. Aksi takdirde hakikat gene usulü dairesinde ifade olunur. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir.”⁵³

Bunun üzerine Ankara Mebusu Hoca Mustafa Efendi: “Affedersiniz efendim. Biz meseleyi başka nokta-i nazardan mütalaa ediyorduk. İzahatınızdan aydınlandık...” diyerek konuyu kapatmıştır.⁵⁴

⁵² Atatürk, *a.g.e.*, s. 913.

⁵³ Kinross, *a.g.e.*, s. 410, Atatürk, Nutuk.

Kurtuluş Savaşı'nın sonucunda yapılan Mudanya Ateşkes Antlaşması'ndan sonra barış şartları görüşülmek üzere Lozan Konferansı 20 Kasım 1922'de toplanmıştır. Lozan'a gidecek olan heyetin seçiminde de mecliste bazı tereddütler ve eleştiriler olmuştur.⁵⁵ Bu heyete başkanlık etmesi beklenen kişi Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek'ti. Diplomat niteliği, uzun süre Avrupa'da yaşamış olması, yabancı dil bilmesi ve yabancı misyonların tanıdığı bir kişi olması, bu olasılığı artırıyordu. Fakat Yusuf Kemal Bey Londra Konferansı'ndaki tutumu ve Sovyetler Birliği yanlısı olduğu düşünüldüğünden bu görevi alma olasılığı azalmıştır. Mustafa Kemal, diplomat niteliklerinden çok, taviz vermez bir müzakereci istiyordu. Rauf Bey'in İngiliz yanlısı olduğu söylentisi ve Mondros Mütarekesi gibi ağır ve bağımsızlığa aykırı bir belgeyi “devletin bağımsızlığı ve milletin onurunu kurtardık”⁵⁶ diye tanıtması bu iş için uygun olmasını engellemiştir. Mustafa Kemal, en sadık destekçisi olan ve Mudanya Ateşkesi'ndeki başarılarından dolayı İsmet Paşa'nın daha uygun olacağını düşünmüştür.⁵⁷ Bundan dolayı Yusuf Kemal Bey Dışişleri Bakanlığı'ndan istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa seçilmiştir.⁵⁸

Rauf Bey bu konuyu hatıralarında daha farklı anlatmıştır: “Önceleri Lozan heyetine benim başkanlık etmemi istiyorlardı. Yusuf Kemal Bey'in gitmesinin daha uygun olacağını önerdim. Yusuf Kemal Bey benim başkanlığında giderse bu görevi kabul edeceğini ileri sürerek bu vazifeyi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal'e İsmet Paşa'yı önerdim. Bunun üzerine, İsmet Paşa bu görevi “Yapabilir mi? Yapamaz mı? münakaşaları oldu aramızda...”⁵⁹

Aydemir, bu konuyu şöyle anlatmıştır: “...Bursa günlerinin en beklenilmeyen olayı, Gazi'nin sulh konferansına gönderilecek Murahhas Heyeti Başkanlığı için verdiği karar oldu. Gazi bu vazifeye, bu iş için seçileni de şaşırtan bir şekilde, İsmet Paşa'yı intihab etti. Hem de aynı zamanda Hariciye Vekili olarak... Bu suretle İsmet

⁵⁴ Aydemir, *a.g.e.*, c.3, s. 60, 61.

⁵⁵ 2 Kasım 1922'deki görüşmelerde Lozan'a gönderilecek delegeleri Meclis mi yoksa Heyet-i Vekile mi seçeceği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. İkinci Grup'un bu konudaki görüşü: “Lozan'a gidecek olan heyeti Meclis seçmeli” dir. Tartışmalar sonunda 67 red, 8 çekimser oya karşılık, 121 oyla delegeleri Heyet-i Vekile'nin seçmesi kabul edilmiştir. Demirel, *a.g.e.*, s. 505, 506.

⁵⁶ 2 Kasım 1918'de Bahriye Nezaretinde gazetecilere yaptığı konuşmadan. Yalçın, *a.g.e.*, s. 136.

⁵⁷ Yalçın, *a.g.e.*, s. 371.

⁵⁸ Ateş, *a.g.e.*, s. 53.

⁵⁹ Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni*, İstanbul: Truva Yayınları, 2004, s. 429, 430.

Paşa, beklenilmeyen bir anda birden ön planda, siyaset sahasında yükselmiş oldu. Ondandır o bu yerini, hem uzun bir iktidar hem daha sonra muhalefet cephesinde, fakat kesintisiz olarak bugüne kadar muhafaza edecektir. İsmet Paşa'nın Cumhuriyet tarihinde İkinci Adam oluşu o günden başlar.”⁶⁰

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi mecliste ve paşalar arasında görüş ayrılıkları olmuş, İsmet Paşa'nın Lozan Heyeti Başkanı seçilmesi bazı vekillerce hoş karşılanmamıştır.

20 Kasım 1922'de başlayan Lozan barış görüşmelerinin birinci kısmı anlaşma sağlanamadan sona erdikten sonra, 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanan İzmir İktisat Kongresi ilk defa Ekonomi Bakanlığı'nın öncülüğünde ülkedeki çiftçi, sanayici, işçi, tüccar ve aydını bir araya getirmeyi amaçlamıştır. Kongrede geleceğin Türkiye'sinde ekonomik yönden alınacak tedbirler görüşülecekti.

İzmir İktisat Kongresi'nin toplanma amaçlarına bakacak olursak; memleketin değişik yerlerinde iktisadi zümrelerin çalışmalarını geliştirmek, kredi ve banka konularındaki düşüncelerini almaktır. Kongrenin İzmir'de toplanma amaçlarından biri, Yunan kuvvetlerinin İzmir'den çıkarken yaptıkları kötülükleri bütün Anadolu'dan gelen katılımcıların görmesini sağlamaktır.⁶¹ Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde yapılan Kongrenin bir diğer amacı da; yeni Türk Devleti'nin liberal ekonomi taraftarı olduğu ve yabancı sermayeye yasak koymadığı, gerektiğinde yabancı sermayenin ülkeye girebileceğini belirtmektir. Bu yönü ile Kongre'de Avrupalı devletlerin kapitülasyonların kaldırılmasından doğacak ticari hak kayıplarının, liberal ekonomi ile kısmende olsa ticari faaliyetler ile devamının sağlanacağı ve yeni Türk Devleti'nin Bolşevik olmayacağı vurgulanmıştır.

Mustafa Kemal'in bu konudaki tavrı açıktır: “Efendiler; iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken zannolunmasın ki, yabancı sermayesine hasımız; hayır bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışmaya ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza

⁶⁰ Aydemir, *a.g.e.*, c.3, s. 40.

⁶¹ Yalçın, *a.g.e.*, s. 406, 407.

uymak şartıyla yabancı sermayelere gereken teminatı vermeye her zaman hazırız. Yabancı sermayesi bizim çalışmamıza katılsın ve bizimle onlar için faydalı neticeler versin. Mazide, Tanzimat devrinden sonra yabancı sermayesi ayrıcalıklı bir konumda idi. Devlet ve hükümet, yabancı sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi Türkiye buna izin veremez. Burasını esir ülkesi yaptırmayız.” Mustafa Kemal bu sözleri ile liberal ekonomi taraftarı olduğunu, yabancı sermayeye karşı olmadığını belirtmiş fakat kapitülasyonlar gibi ayrıcalıklı bir hak iddiasında bulunan devletlerin ise istediğini elde edemeyeceğini belirtmiştir.⁶²

Bu konuda Taner Timur’un görüşleri şöyledir: “Dış politikada Lozan görüşmeleri yapılırken içeride de burjuva devrimi yönünde atılımlar yapılmaktadır. Feodal bir nitelik taşıyan Osmanlı Devlet yapısının tasfiyesi ve burjuva devriminin tamamlanması aslında gerçekten ilerici ve devrimci bir aşamadır. Ancak tekelci kapitalizm çağında, burjuvazi ve küçük burjuvazi öncülüğünde bir burjuva devrimi mümkün müdür? Emperyalist devletler, Lozan’da bu gelişmelere karşı çıkmışlar, hatta işbirlikçi Osmanlı Hükümeti’ni de Lozan’a davet etmişlerdir.”⁶³ Bu durumu erken fark eden Mustafa Kemal, kısa sürede önlemini almış ve saltanatı kaldırarak Osmanlı Hükümeti’ni devre dışı bırakmıştır.

I. ve II. Grupların varlığı meclis içindeki görüşmelere yeni bir boyut kazandırmıştır. I.Grup genelde iktidarı ve reformculuğu, II.Grup ise genelde muhalefeti ve muhafazakarlığı temsil etmiştir. Sayısal üstünlüğü elinde bulundurmasına rağmen kendi içerisinde tam bir birlik sağlayamamış olan I.Grup’un zaman zaman zor duruma düştüğü de olmuştur.⁶⁴

Grup içindeki iletişimi ve disiplini partileşerek daha iyi sağlayacağını düşünen Mustafa Kemal Paşa, 7 Aralık 1922’de, Ankara basını aracılığı ile halkçılık ilkesine dayanan ve Halk Fırkası adını alacak olan bir fırka kurmak isteğinde olduğunu bildirmiştir. Ayrıca, bu fırkanın nasıl bir program izlemesi gerektiği

⁶² Yalçın, a.g.e., s. 409, 410.

⁶³ Taner Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Ankara: Doğan Yayınları, 1971, s. 66.

⁶⁴ Öz, a.g.e., s. 85.

üzerinde bütün yurtseverlerle bilim adamlarının yardım ve katkılarını istemiştir.⁶⁵ Parti kurma düşüncesinin bazı kesimlerce muhalefetle karşılaşması üzerine Mustafa Kemal Paşa 35 gün sürecek olan bir yurt gezisine çıkarak parti kurmanın gerekliliğini halka anlatmak, aynı zamanda nabız yoklamak yolunu seçmiştir.

Mustafa Kemal Paşa yurt gezisini tamamlayıp Ankara'ya dönüşünden bir hafta sonra Meclis'e 1 Nisan 1923 tarihinde seçimlerin yenilenmesine dair 120 imzalı bir önerge sunulmasını sağlamış ve teklif aynı gün oybirliği ile kabul edilmiştir. Meclisin seçimlerin yenilenmesi yolunda karar almasından sonra harekete geçen Mustafa Kemal Paşa bir yandan "Dokuz Umde"yi içine alan bir seçim beyannamesi yayınlamış, diğer yandan da bütün Anadolu ve Rumeli ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlarına bir genelge göndererek seçimlere hazırlanılmasını istemiştir.

Seçimin yenilenmesi kararından iki gün sonra, 3 Nisan 1339 (1923) tarih ve 320 sayılı kanunla Geçici Seçim Yasasında bazı düzeltmeler yapılmıştır. Bu düzeltmeler; elli bin yerine yirmi bin erkek nüfus başına bir milletvekili çıkarılması, seçmenlik yaşının 25'ten 18'e indirilmesi ve seçmenlik için şart koşulan vergi ödeme koşulunun kaldırılmasıdır.⁶⁶ Bu değişiklikler ile seçmen sayısı arttırılmış ve seçmen kitlesi tabana yayılmıştır. Ayrıca vergi ödeme koşulunun kaldırılması, daha demokratik bir seçim yapılmasına fırsat vermiştir.

8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal Paşa Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi sıfatıyla, Meclisteki Birinci Grubun yani Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Grubunun, Halk Fırkası'na dönüştürüleceğini açıklayan Dokuz Umde bildirisini yayınlamıştır.⁶⁷

"Dokuz Umde" kısaca şöyledir:

1. Ulusal egemenliğe bağlılık.
2. Saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği.

⁶⁵ Atatürk, *a.g.e.*, s. 957.

⁶⁶ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁷ Öz, *a.g.e.*, s. 85.

3. İç güvenlik ve asayişin sağlanması.

4. Mahkemelerin hızlı işlemesi. Yeni yasalar yapılması.

5. Alınacak ekonomik ve toplumsal önlemler: a. Aşarın sakıncalarının düzeltilmesi, b. Tütün tarım ve ticaretinin desteklenmesi, c. Ziraat Bankasının sermayesinin artırılması, d. Endüstrinin teşviki, e. Demiryolları yapımı, f. İlkokullarda öğretimin birleştirilmesi ve bütün okulların geliştirilmesi g. Genel sağlık ve toplumsal yardımlaşma ortamının geliştirilmesi, h. Orman, madencilik ve hayvancılık alanında çalışmalar yapılması.

6. Zorunlu askerlik süresinin kısaltılması.

7. Yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım yapılması.

8. Bürokrasinin düzeltilmesi, aydınlardan kamu görevlerinde yararlanılması.

9. Bayındırlık işleri için ortaklıklar kurulmasının sağlanması ve kişisel girişimlerin desteklenmesi.⁶⁸

I.TBMM acele ile kurulmuş olağanüstü bir meclistir. Savaş döneminin gereklerini yerine getirebilen bu meclis, savaş sonrası devrimlerini yapabilecek zihniyet ve kapasitede değildir. Ayrıca Lozan Konferansı sırasında ortaya çıkan tartışmalar da bu meclisin kendini feshetmesinin gerekliliğini ortaya koymuştur.

Ülkeyi yönetmede yetersiz olduğunu yapılan oylama ile kabul eden I.TBMM bu kararı ile devrim tarihinin önemli bir noktasını koymuş ve kendini feshetmiştir.⁶⁹

I.TBMM’nde bulunan II.Grup’un muhalif üyelerinin çoğu, seçim sonucunda meclis dışında kalmıştır. Milletvekillerinin büyük çoğunluğu Müdafaa-i Hukuk ve Halk Fırkası adaylarından oluşmuştur.⁷⁰ Mustafa Kemal, meclisin çalışmalarının yavaşlamasına ve aksamasına sebep olan muhalif üyelerin, ileride yapılmasını düşündüğü inkılapları daha şiddetli bir eleştiri ve engelleyici tavırla karşılayacağını düşündüğü için yeni bir meclis oluşumunu desteklemiştir.

II.TBMM, 2 Ağustos 1923 günü toplanmıştır, fakat üye çoğunluğunu sağlayamadığı için tatil edilmiştir. 11 Ağustos 1923 tarihinde ilk toplantı yapılmıştır.

⁶⁸ **Tunçay**, *Türkiye Cumhuriyeti’nde...*, a.g.e., s. 52, 53.

⁶⁹ **Atatürk**, a.g.e., s. 969.

⁷⁰ Bu tarihte Halk Fırkası henüz resmen kurulmamıştı. Ancak seçimlere adayları katılmıştır. Halk Fırkası’nın resmen kuruluşu 9 Eylül 1923 olacaktır. **Yalçın**, a.g.e., s. 421.

Mustafa Kemal meclis başkanlığına seçilmiş, Ali Fuat Paşa'da ikinci başkanlığa seçilmiştir. Meclis hükümeti esasına göre oluşturulan kabine 14 Ağustos günü belirlenmiştir. Fethi Bey (Okyar) başvekil seçilmiştir.⁷¹

Yeni meclisin ilk büyük siyasal eylemi, 23 Ağustos 1923'te yeni Türk Devleti'nin uluslararası alanda tanınmasını sağlayan Lozan Antlaşmasını imzalamak olmuştur. Yurt içinde bunu önemli sonuçlar izlemiştir. 2 Ekimde son İtilaf askerleri İstanbul'u terk etmiştir. 6 Ekimde Şükrü Naili Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri İstanbul'a girmiştir.⁷² İstanbul, Osmanlı'nın son toprağı, yeni Türkiye Devleti'nin askerlerinin son olarak girdiği yerlerden biri, Halifenin hala yetkileri ile ikamet ettiği kent olduğu için sembolik bir imparatorluk şehri olma özelliğine sahiptir. İstanbul eşrafı ve halkı Ankara Hükümetini kabullenmede zorluk çekecektir. Genelde Ankara Hükümeti'ne olan muhalefetin en sert ve muhalif gazetelerinin çoğu bu kenttedir.

II.TBMM'nin çoğunluğu Mustafa Kemal'in düşüncelerini anlamakta zorlanmayacak olgunlukta ve kabiliyette milletvekillerinden oluşmuştu. Fakat bu mecliste bile rejimin adının konulmasına karşı çıkacak muhalif grup oluşmakta gecikmeyecektir. Cumhuriyet fikri çok daha önceleri, 1860'lı yıllardan beri Osmanlı aydınları arasında tartışılmıştır. II.Abdülhamit ve V.Mehmet Reşat döneminde de cumhuriyet fikirleri açıkça belirtilmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de bu düşüncede olduğu söylentileri olmuştur. Fakat bu durum söylentiden öteye geçememiştir. Cumhuriyet söylentileri II.Meşrutiyet'in getirdiği siyasal iklim içerisinde bir esinti olarak kalmıştır.⁷³ Mustafa Kemal, meşrutî-monarşî sisteminin devletin kuruluşu için yeterli olmayacağını düşünmüştür. Bu nedenle Amasya Genelgesi'nden itibaren adım adım ve şüphe uyandırmadan cumhuriyet rejimine doğru yaklaşmıştır. Erzurum Kongresi öncesinde Mustafa Kemal, devletin yönetim şeklinin cumhuriyet olacağını yakın arkadaşlarına söylemiştir.

Milli egemenliğin gereği olan ve TBMM'nin açılışından itibaren fiiliyatta uygulanmasına rağmen adı konulmamış olan cumhuriyetin ilanı için Mustafa Kemal

⁷¹ Yalçın, a.g.e., s. 420.

⁷² Lewis, a.g.e., s. 260.

⁷³ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, c.3, İstanbul: İletişim Yayınları, 2000, s. 197.

şu sözü söylemiştir: “Türkiye Devleti’nde ve Türkiye Devleti’ni kuran Türkiye halkında padişah yoktur, diktatör yoktur ve olmayacaktır. Çünkü olamaz”.⁷⁴

Rejimin değiştirileceğine dair ilk sinyali, Mustafa Kemal, 22 Eylül 1923 günü bir yabancı muhabir ile yapılan görüşmede vermiştir.⁷⁵ Muhabirin rejim ile ilgili sorusuna Mustafa Kemal, “Yeni Türkiye Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddelerini size tekrar edeceğim: Hakimiyet bilakaydu şart milletindir. İcra kudreti, teşrii salahiyeti milletin yegane hakiki mümessili olan Meclis’te tecelli ve temerküz etmiştir”. Cumhuriyet’in ilanından önce hükümet krizi baş göstermiştir. Bu olay cumhuriyetin ilanını hızlandırmıştır. Hükümet oluşturamayan Meclis, cumhuriyetin ilanını daha olumlu karşılayacaktır.

Cumhuriyet’in ilanına dair Meclis’e sunulan önerge Anayasa Komisyonu’na havale edilmiştir. Komisyon başkanı Yunus Nadi Bey, yaptığı açıklamalarda şu noktalar üzerinde durmuştur: “Sunduğumuz teklif, TBMM hükümetinin uluslararası saha sahip olduğu adın belirlenmesidir. Çünkü, uluslararası alanda belli olan adlardan birinin alınması gereklidir. Egemenliği kayıtsız ve şartsız ulusa veren, ulusu kendi kendine yönettiren hükümet şeklinin adı cumhuriyettir. Bundan ötürü gerçek adımızı almak üzere, bunu Anayasamızın birinci maddesine ekliyoruz.”⁷⁶

29 Ekim 1923’te ilan edilen cumhuriyet yönetiminin ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, ilk başbakanı ise İsmet Paşa (İnönü) olmuştur.

31 Ekim günü, Halife Abdülmecid Efendi, Mustafa Kemal Paşa’ya, dedesinin hükümranlığını hatırlatan “Abdülmecid bin Abdülaziz Han” imzasıyla şu kısa ve kuru kutlama mesajını göndermiştir: “Bu kere teceddüd eden şekl-i hükümetin mülk ve millet hakkında hayırlı olmasını Cenab-ı Hak’tan niyaz ve temenni eylerim.” Mustafa Kemal Paşa’nın “Halife-i Müslüman Abdülmecid Hazretleri” diye başlayan

⁷⁴ Yalçın, a.g.e., c.2, s. 29.

⁷⁵ Muhabir: Wiener Neve Freie Presse’den Lazar. Yeşil, a.g.e., s. 115.

⁷⁶ Tefik Çavdar, *Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3.b., Ankara: İmge Kitabevi, 2004, s. 281.

yanıtı da aynı kısalık ve kurulukta olmuştur: “Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki hayırhane temenniyat-ı Hilafetpenahilerine takdim-i teşekkürat ederim.”⁷⁷

Cumhuriyet’in ilanı, Meclis dışında bulunan veya bu kararın alınması sırasında davet edilmeyen bazı önemli şahsiyetler ve İstanbul basını tarafından biraz buruk karşılanmış ve kararın acele ile alınmış olduğunu belirtmişlerdir. Cumhuriyet’in ilanı sırasında İstanbul’da bulunan eski başbakan Rauf Bey ise ilan biçimi hakkında gazetecilere verdiği demeç ile tepki çekmiştir.⁷⁸

Her devrimin bir düşünce yapısı ve bu düşünce yapısının yanında bir stratejisi vardır. Devrimciyi başarıya ulaştıran nedenlerden biri, modelinin ülke ve toplum yapısına ve koşullarına uygulanabilirliği, diğeri ise devrimi gerçekleştirirken uygulanan stratejidir.

Siyaset bilimci Huntington, ‘reformcular için iki strateji vardır’ der;⁷⁹

1. İlk başta gerçek amaçların tümünü ortaya koymak ve bunları aynı anda zor kullanarak gerçekleştirmek.

2. Kapıyı aralamak, ayağını kapının aralığına koyup sırayla, yapılabilirlik ölçüsüne, kabul oranına göre aşama aşama amaçları gerçekleştirmek.

Her devrimci bu iki yöntemi aynen benimsemek zorunda değildir. Kimi devrimciler iki yöntemden birini seçerek uygulamaya geçmişlerdir. Kimileri de ülkesinin ve toplumunun koşullarına, elindeki olanaklara bakarak ve bu yöntemlerden bir karma yöntem çıkararak uygulamışlardır. Mustafa Kemal bu yöntemleri kullanmamış ve kendine göre bir yöntem uygulamıştır. Temkinli bir strateji ile çalıştığına kanıt olacak faaliyetlerine örnek: Genelgeler döneminde cumhuriyetten söz etmeyip bunu ileri bir tarihe bırakması, yeni Türk Devleti’ni kurduktan sonra saltanatı hilafetten ayırarak saltanatı kaldırması, bunların yanında başka radikal devrimci çalışmaları da olmuştur. Örneğin: Cumhuriyet’in ilan

⁷⁷ **Faruk Alpkaya**, *Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1998, s. 106.

⁷⁸ **Yeşil**, *a.g.e.*, s. 116, 117.

⁷⁹ **Kili**, *Atatürk...*, *a.g.e.*, s. 146, 147.

edilmesi bir gecede karara bağlanıp 29 Ekim tarihinde ilan edilmiş bir devrimdir. Tabi ki bu devrimin fikri hazırlık aşaması ve olgunlaşması gerçekleşmiş hatta bunu zorunlu hale getiren şartlar da olgunlaşmıştır. Fakat Meclis'te önemli bazı milletvekilleri yokken bu devrimin yapılması onu bu mertebede radikal yapmıştır.

Cumhuriyet'in ilanı, Rauf Bey ve diğerleri için büyük bir sürpriz olmamıştır. Fakat karşılaştıkları bu oldu bittinin yapılış tarzına şaşkınlıktan donakalmışlardı. İstanbul basını da alaycı yazılar ile göstermelik bir cumhuriyet ilan edildiğini, sadece rejimin adını değiştirmekle her şeyin çözülemeyeceğini yazmışlardır.⁸⁰ Rauf Orbay, Cumhuriyet'in ilanı aceleye getirildi diyerek bu duruma en çok itiraz eden kişiler arasında olmuştur. Meclis görüşmelerinden çıkan sonuca göre cumhuriyet adını ağzına almaktan çekinen Rauf Bey, mecliste ant içerken “Cumhuriyetçiyim, Milliyetçiyim” demiştir. Bu durum özellikle Kütahya Mebusu Recep Bey tarafından samimiyetsiz bir söz olarak kabul edilmiş ve şüphe ile bakılmıştır.⁸¹ Rauf Orbay, hatıralarında; “Cumhuriyetçiyim ama milli egemenliğin olduğu bir Cumhuriyet” diyerek içinde bulunulan durumda tam demokrasi olmadığını ima etmiş ve bunu eleştirdiğini açıkça söylemiştir.⁸² Daha da önemlisi, kişisel egemenlikten yada oligarşik bir yapının oluşmasından şüphe duymuş olmalıdır. Dönemin şartları gereği tam demokrasi beklenemeyeceği aşikardır. Rejime karşı oluşabilecek tehlikeleri bertaraf etmek ve halkın bu sisteme alışmasını sağlamak için bu geçiş dönemi normaldir.

Cumhuriyet'in ilan şekline ait bu ilk itirazların, ileride kurulacak olan muhalif fırkanın meclis içinde oluşumuna zemin hazırlaması ve bu oluşumu hızlandırması aşikardır.

Rejimin adı konulmuş fakat cumhuriyete, yani halkın idaresi mantığına temelde ters olan teokratik egemenlik kalıntısı “halifelik” hala devam etmektedir. Din ve eğitim işleri ile ilgilenen ulema, geçmişte bir çok defa reformcuların işini geciktirmiş veya işlerine engel olmuşlardır. Mustafa Kemal, bu ihtimali göz önünde

⁸⁰ **Tanin**, 31 Ekim 1923, “Yaşasın Cumhuriyet”.

⁸¹ **Çavdar**, *a.g.e.*, s. 294, 295.

⁸² **Orbay**, *a.g.e.*, s. 474.

bulundurarak bunu engellemekte kararlıydı. Hilafet'in kaldırılması, onlara vurulan en ağır darbe olacaktır.⁸³ Osmanlı'nın son yüz yılında dini tutuculuğa karşı ağır ağır bir savaş verilmekte idi. Mustafa Kemal bu savaşı hızlandırıp mantıklı bir sonuca ulaştırmakla, ülkenin içinde kök salmış olan gerici kuvvetlere karşı açık bir saldırıya geçen ve onları yenen ilk yönetici olacaktır.⁸⁴

Halifeliğin kaldırılması, başta tarihi ve dini özelliklerinden dolayı çok tartışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki halifelik kurumu, 1 Kasım 1922'de Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihe karışması ile ortadan kalkmış ve TBMM'nin Abdülmecit Efendiyi halife seçmesi ile kurum için yeni bir dönem başlamıştır.⁸⁵ Artık Halifenin elinde siyasi yetkiler bulunmamaktadır. Dini yetkileri ise Meclis denetimi altındadır. Halifelik, bir memuriyet özelliğine dönüştürülmüştür. Bu olay Halifeliğin siyasi erki elinden alındığı için Laiklik yolunda önemli bir adımdır.

1 Mart 1924 günü Mustafa Kemal, TBMM'nin beşinci çalışma yılı dolayısıyla verdiği söylevde şu üç noktaya değinmiştir:

1. Ulus, Cumhuriyet'in bugün ve gelecekte bütün saldırılardan kesin olarak ve sonsuzluğa değin korunmasını istemektedir. Ulusun isteği, "Cumhuriyet'in hiç zaman geçirilmeden, denenmiş ve tanımlanmış bütün ilkelere dayandırılmasının sağlanması" diye belirtilebilir.

2. Kamuoyunun eğitim ve öğretimin birleştirilmesinden yana olduğu saptanmış bulunduğundan, bunun hiç zaman geçirilmeden uygulanmasını gerekli görüyoruz.

3. ... Müslümanlığı, yüzyıllardan beri, yapılageldiği üzere, bir siyaset aracı olarak kullanmaktan kurtarmanın ve yüceltmenin çok gerekli olduğu gerçeğini de görüyoruz.⁸⁶

2 Mart günü parti grubu toplantıya çağırıldı. Mustafa Kemal'in yukarıda belirttiği bu üç sorun ortaya atılıp görüşüldü. Bu ilkeler karara bağlandı. 3 Mart

⁸³ Lewis, *a.g.e.*, s. 264.

⁸⁴ Kinross, *a.g.e.*, s. 454.

⁸⁵ Alpkaya, *a.g.e.*, s. 103, 104.

⁸⁶ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1131.

günü, Meclisin birinci oturumunda, başkanlığa gelen yazılar arasında şu önergeler yer aldı:

1. Halifeliğin kaldırılması ve Osmanogulları soyundan olanların Türkiye dışına çıkarılması ile ilgili Şeyh Saffet Efendi ile elli arkadaşının yasa önerisi.

2. Şer'îye ve Evkaf vekaleti ve Erkan-ı Harbiye vekaletinin kaldırılması ile ilgili Siirt Milletvekili Halil Hulki Efendi ve elli arkadaşının yasa önerisi.

3. Tevhid-i Tedrisat ile ilgili Manisa Milletvekili Vasıf Bey ve elli arkadaşının yasa önerisi.⁸⁷

Başbakanlık makamında bulunan Fethi Bey: “Efendim, birçok imzalarla gelen bu yasa önerilerinin hemen görüşülmesi ile ilgili öneriler vardır. Yüce oyunuzda sunacağım.” dedi ve komisyonlara gitmeden, hemen görüşülmesini oya koydu ve kabul edildiğini bildirdi.⁸⁸

Bu yasalarla: “Türkiye Cumhuriyeti’nde, halkın işleriyle ilgili yasaları yapmaya ve yürütmeye yalnız TBMM ile onun kurduğu hükümetin yetkili olduğu saptandı” ve “Şer’îye ve Evkaf Vekaleti kaldırıldı.”⁸⁹

Türkiye içindeki bütün bilim ve öğretim kurumları, medreseler Milli Eğitim Bakanlığına bağlandı. Halifelik kaldırıldı ve Osmanogulları soyunun Türkiye Cumhuriyeti ülkesinde oturma hakkı ellerinden alındı.⁹⁰

Bu iki reform-Cumhuriyet’in ilanı ve Halifeliğin kaldırılması-ile Mustafa Kemal ve arkadaşlarının amaçladığı laik siyasi ortam şekillenmişti. Bu yenilikler gerici ve İttihatçı muhalif gruplar arasında işbirliğinin gelişmesine ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluşuna yol açan siyasi oluşumlara etki etmiş ve bu çalışmaları hızlandırmıştır.

⁸⁷ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1131.

⁸⁸ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1132.

⁸⁹ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1132.

⁹⁰ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1133.

Genel olarak ihtilallerin akışında ihtilalciler ortak sloganlarla, ortak düşman, ortak tehlike karşısında ve kader birliği içindedirler. İhtilal hedefine ulaşıncaya bu ortak bağlar gevşer ve hatta silinir. Bu aşamada tek irade ve tek önder hemen her ihtilal sonrasında, normal düzenine ulaşmaya kadar getirdiği bir otorite şeklindedir. İşte önder kadro bu aşamada parçalanır.⁹¹

Mustafa Kemal, Milli Mücadele'ye girerken yanında, vatanın bağımsızlığı ve bütünlüğünü sağlamak için kendisine yakın bulduğu kişilerle işe başladı. Milli Mücadele liderleri olarak adlandırılan kişilerin Kurtuluş Hareketi'nin başında Anadolu'da vazife almaları kronolojik olarak şöyledir: Kazım Karabekir, Ali Fuat, Mustafa Kemal, Refet Paşa ve Rauf Bey. Bu kişilere "İlk Beşler" de denilmiştir.⁹²

İstanbul Hükümeti'nin çalışmaları sonucu bu paşaların Anadolu Hareketi ve Mustafa Kemal ile ilişkilerinin gerginleştiği bilinmektedir. Bunun dışında bazı sebeplerde mevcuttur. Örneğin: Mustafa Kemal ile Kazım Karabekir'in düşünce birliğini bozan iki anlaşmazlığa rastlanmaktadır:

1. Doğu'da taarruza geçmek isteyen Mustafa Kemal'e Kazım Karabekir'in karşı çıkması,
2. Bir süre sonra Doğu'da taarruza geçme zamanının geldiğini söyleyen ve bunun için izin isteyen Kazım Karabekir'e Mustafa Kemal'in izin vermeyişidir.⁹³

Mustafa Kemal ile Ali Fuat Paşa arasındaki ilk anlaşmazlık ise Gediz Muharebesi'nin olumsuz sonuçlarından kaynaklanmıştır. Mustafa Kemal, Batı Cephesi Komutanlığı'nda etki ve nüfuzunun azaldığı gerekçesiyle Ali Fuat Paşa'yı bu görevden almış Moskova Büyükelçiliği'ne göndermiştir. Fakat bu anlaşmazlık onların ilişkilerinde kişisel dostluklarını bozacak bir muhalefet yaratmamıştır.

Rauf Bey'le Mustafa Kemal arasındaki ilk görüş ayrılığı da Erzurum'da ortaya çıkmıştır. Rauf Bey, Mustafa Kemal'in kongre başkanı olmasına karşıdır ve Mustafa Kemal'in kesinlikle reddettiği Amerikan Mandası'nın savunucularındandır.

⁹¹ Aydemir, a.g.e., c.3, s. 192.

⁹² Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: 1988, s. 339.

⁹³ Uğur Mumcu, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, 23.b., Ankara: um:ag, 2002, s. 145.

Mustafa Kemal ile eski arkadaşları arasındaki anlaşmazlığın ortaya çıkması kaçınılmazdı. Savaşta olduğu gibi reform hareketlerinde de tam yetki isteyen Mustafa Kemal'e karşı bir muhalefet örgütlenmeye başlamıştır. Mustafa Kemal toplumsal bir devrime hazırlanıyordu fakat silah arkadaşları olan Rauf Bey ve diğerleri evrim şeklinde yavaş yavaş bir gelişmeyi daha uygun buluyorlardı.

Kazım Karabekir, orduda yaşadığı olayları kısaca şöyle ifade etmiştir; “Çok çetin mücadelelere ve iftiralara uğradık. Yarınımız mahvoldu. Hakikat ve hürriyet uğruna ölümü de hiçe sayarak sonuna kadar didiğim.”⁹⁴ Bu sözleri ile Kazım Karabekir, kırgınlık ve anlaşmazlıkları su yüzüne çıkarmıştır. Milletvekilliği görevine devam edeceğini bildirerek yakında oluşacak olan muhalefet partisi oluşumunda baş rollerde bulunacaktır.

26 Ekim 1924 tarihli bir dilekçe ile Kazım Karabekir, Birinci Ordu Müfettişliği görevinden istifa ettiğini, milletvekilliği görevine devam edeceğini bildirmiştir. 30 Ekim günü de, İkinci Ordu Müfettişi Ali Fuat Paşa Konya'dan Ankara'ya gelmiş ve onu Rauf Bey karşılamıştır. Genelkurmay Başkanlığına istifa dilekçesini bırakan Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın akşam yemeği davetine de gelmemiştir. Milletvekilliğinden çekildiğini Meclis Başkanlığına bildirmiş olan Refet Paşa'nın çekilme yazısını Rauf Bey geri aldırıştır. Mustafa Kemal Paşa, bir komplo ile karşı karşıya olduğunun farkındadır.⁹⁵

Muhallif bir oluşum içerisinde olan bu paşalar, İstanbul'daki bazı gazeteler ile işbirliği yaparak kamuoyunda ve ülkede genel bir karışıklığa sebep oldular. Hakkari bölgesinde Nasturi Ayaklanması'nı bastırmaya çalıştığımız bir sırada, İngiltere de hükümetimize bir ültimatom verdi. Meclisimiz savaş olasılığı ile çalıştığı bu günlerde ordularını başsız bırakmış olan paşalar, isteklerine ulaşmak için çaba sarf ediyorlardı.⁹⁶

Mustafa Kemal komployu önlemek için öncelikle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın milletvekilliği görevinden çekilmesini istedi. Fevzi Paşa hemen bu ricayı

⁹⁴ Mumcu, *a.g.e.*, s. 148.

⁹⁵ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1135-1137.

⁹⁶ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1139.

yerine getirmiştir. Daha sonra, diğer milletvekili olan komutanlara şifreli telgraf çekilerek bu komutanların milletvekilliğinden istifaları istenmiştir. 30 Ekim 1924 günü, Üçüncü Ordu Müfettişi Cevat Paşa, Birinci Kolordu Komutanı İzzettin Paşa, İkinci Kolordu Komutanı Ali Hikmet Paşa, Üçüncü Kolordu Komutanı Şükrü Naili Paşa, Beşinci Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, Yedinci Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşalara telgraf çekilmiştir. Cevat ve Cafer Tayyar Paşalar dışındaki komutanlar milletvekilliği görevlerinden hemen istifa etmişlerdir. Cevat ve Cafer Tayyar Paşaların ise ordudaki görevlerinde kalmaları uygun görülmemiştir.⁹⁷ Bu sayede ordu siyasetten uzaklaştırılmış ve ordunun Mustafa Kemal'in yanında yer aldığı anlaşılmıştır.⁹⁸

⁹⁷ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1141-1147.

⁹⁸ Yeşil, *a.g.e.*, s. 169.

BÖLÜM II

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KURULUŞU ve SİYASAL HAYATI (17 Kasım 1924 – 3 Haziran 1925)

2.1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu

Önceki bölümlerde değinildiği gibi üyelerinin çoğunluğu Osmanlı genç subaylarından oluşan İttihat ve Terakki Cemiyeti, önceleri Osmanlıcılık fikir akımı ile yola çıkmış fakat Balkan topraklarının kaybedilmesi ve Arapların Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını elde etmeleri ile Türk milliyetçisi haline dönüşmüşlerdir.¹ Bu parti I.Dünya Savaşı sonunda dağılınca, Anadolu'da bulunan İttihatçılar ve partinin taşra örgütleri öncelikle bölgesel olarak kurulan yararlı cemiyetlere ön ayak olacak ve Anadolu Hareketi'ne önemli katkılar yapacaklardır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin asli amaçları arasında, Meşrutiyet'in ilanı vardı. II.Abdülhamit'in istibdat yönetimine son verip, Osmanlı ülkesine özgürlük getirmeyi amaçlıyorlardı. İttihatçılar, Mustafa Kemal ve yakınındakilerin devlet yönetimindeki etkinliğini de aynı şekilde bir istibdat yönetimi olarak yorumlayıp yönetimi ele geçirmeyi hedeflemişlerdir. Bu amaçla gerek şahsi gerekse siyasi nedenlerle küskün ve kırgın duruma düşmüş ve inkılapların yapılış tarzına karşı olumsuz görüşlerini belirterek Mustafa Kemal'in yanından uzaklaşmış olan Kurtuluş Savaşı liderleriyle işbirliği yapmışlardır.

Kurtuluş Savaşı'nın başarıya ulaşması ile ikincil öneme sahip konular gündeme geldiğinde meclis içerisinde artan gerginlik sonucu muhalefet şekillenmeye başlayacaktır. II.TBMM döneminde artan muhalif hareketler sonucu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın temelleri atılacaktır. II.TBMM, 11 Ağustos 1923'te açılmıştır. Seçimde uygulanan sisteme ve seçilen vekillerin Mustafa Kemal'in olurlarını almış olmalarına rağmen meclisin açılışından bir yıl üç ay sonra

¹ Çağlar Keyder, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 37.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adında, Cumhuriyet döneminin ilk muhalif partisi kurulacaktır.²

Muhalif vekilleri parti kurmaya itecek en önemli etken Cumhuriyet'in ilanı ve ilan şeklidir. Bu durum, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu tetikleyen olay olarak düşünülebilir. Halifeliğin kaldırılması bu süreci hızlandırmıştır diyebiliriz.³

Halk Fırkası listesinden seçilerek II.TBMM'ne giren muhalefet, Halk Fırkası içinde faaliyetlerine devam etmiştir. 20 Ekim 1924 günü Menteşe (Muğla) mebusu Esat Efendinin, Mübadele, İmar ve İskan Vekili Refet Bey'e yönelttiği bir soru önergesi muhalif grubun kopma noktasına gelmesini sağlayacaktır.⁴ 5 Kasım'da Meclis oturumunda en önemli konu, göçmenlerin durumuna ilişkin olarak Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti hakkında verilen gensoru önergesi olmuştur. Tartışma, muhalefetin istemediği bir duruma dönüşmüştür. İsmet Paşa, bakana yöneltilen soruları incelediğini ve bunların diğer bakanlıkların da görev alanına girdiği görüşüne vardığını ve bu nedenle tartışmayı bir bütün olarak Hükümet hakkında gensoruya dönüştürmeye karar verdiğini söylemiştir.⁵

Tartışma konusu olan mübadele meselesi kısaca şöyledir; Lozan Antlaşması gereğince Yunanistan'dan gelen 400.000 Türk'ün yerleştirilmeleri konusunda, başta ulaşım olanakları ve sağlık hizmetleri olmak üzere büyük sorunlar söz konusuydu. Ayrıca bu dönemde yolsuzluk söylentileri, düzensizlik ve kaos mevcuttu. Rum nüfusun bıraktığı yerlere Türk nüfusu yerleştirilecekken, bu yerlerin bölgede bulunan halk tarafından ele geçirildiği hatta Halk Fırkası içindeki politikacıların aile ve dostlarını zengin ettiği söylentileri dolaşmaktaydı. Muhalefet tartışmalar sırasında oldukça etkisiz kalmıştır. Bunun başlıca sebepleri; yeterli hazırlık yapılamaması ve en önemli muhalif olan Rauf Bey'in hasta olmasından dolayı oturuma katılamamasıdır. 8 Kasım'da Meclis'te yapılan gensoru oylaması sonucu 19 oya

² II.TBMM'de bulunan tüm milletvekillerinin Mustafa Kemal'in onayından geçmiş olmasına rağmen muhalefetin yükselmesi ve bir parti halinde teşkilatlanması İzmir Suikastı üzerine kurulan İstiklal Mahkemeleri'nde bir İttihatçı komplosu olarak nitelenmiştir. Bu konu "3.3. İzmir Suikastı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İleri Gelenlerinin İstiklal Mahkemelerinde Yargılanmaları" adlı kısım içerisinde ayrıntılı olarak incelenecektir. Bknz. s. 63.

³ Ateş, a.g.e., s. 106.

⁴ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 100.

⁵ Erik Jan Zürcher, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1923-1924)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 75.

karşı 148 oyla Hükümet'e duyulan güven ortaya konulmuştur.⁶ Oylamada karşı oy kullananlar seçim bölgelerine göre şöyle sıralanıyorlardı:

Feridun Fikri (Düşünsel)	Dersim
İhsan	Ergani
Sabit (Sağıroğlu)	Erzincan
Halet	Erzurum
Raif (Dinç)	Erzurum
Rüştü	Erzurum
Ziyaeddin	Erzurum
Arif	Eskişehir
Zeki	Gümüşhane
Adnan (Adivar)	İstanbul
İsmail (Canbolat)	İstanbul
Refet (Bele)	İstanbul
Ahmet Şükrü	İzmit
Halit	Kastamonu
Necip	Mardin
Faik	Ordu
Abidin	Saruhan
Halis Turgut	Sivas
Bekir Sami (Kunduh)	Tokat ⁷

Bu milletvekillerinin hemen hepsi ileride kurulacak olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın üyesi olacaklardır. Oylamadan hemen sonra Rauf Bey ve on arkadaşı Halk Fırkası'ndan istifa ettiler ve bölünmeyi gerçekleştirmiş oldular.

Yeni Türk Devleti'nin temellerinin atıldığı bu dönemde milletvekilleri, kökeni Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti olan Halk Fırkası üyesi bulunuyorlardı. Cumhuriyet'in ilanı ile başlayan köklü değişikliklere karşı çıkan üyeler ayrılıklar oluşturmaya başlamışlardı.

Mustafa Kemal ile vatanın savunmasında düşmana karşı omuz omuza birlik ve beraberlik içinde savaşmış olan silah arkadaşları, sıra inkılaplara gelince ayrı düşüp can düşmanı haline gelmişlerdir. Fahrettin Paşa'nın (Altay) hatıralarında Ali

⁶ **Yaşar Kalafat**, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, Boğaziçi Yayınları, s. 81.

⁷ **Zürcher**, *a.g.e.*, s. 76-78.

Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'nın, parti kurulması konusunda fikir ayrılığında olduklarından bahsedilmektedir.⁸

17 Kasım 1924'de resmen Dahiliye Vekaletine dilekçe ile başvuran Ali Fuat Paşa, Cumhuriyet tarihinin ilk muhalefet fırkası olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşunu ilan etmiştir. "Fırkalar memleket için esastır, yeter ki şahsi arzular yerine memleket için çalışsın. Allah mübarek etsin." diyerek başvuruyu kabul eden Recep Bey, yeni fırkanın kuruluşunu resmen kabul etmiştir.⁹ Ayrıca Mustafa Kemal Paşa, "Biz Meclisimizde tek parti ile bir diktatör idaresi izlenimi vermekteyiz. Bize bakan batılılar, bu memleketteki idare tarzı parti diktatoryasıdır, derler. Bizim Meclisimizde de iki parti olmalı, hükümeti denetleme sistemi kurulmalı ve medeni ülkelerin parlamentolarına benzemeliyiz." diyerek yeni partinin kuruluşundan duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.¹⁰

Partinin resmi kuruluşu 17 Kasım olmasına rağmen asıl kuruluş tarihinin 1924 Eylül ayı olduğu bilinmektedir.

Yeni kurulan partinin merkezi Ankara Postane Sokağı 7 numaradır.

Partinin kurucuları:

1. Ali Fuad Paşa (Cebesoy)	Ankara Milletvekili
2. Besim Efendi (Özbek)	Mersin Milletvekili
3. Sabit Efendi (Sağiroğlu)	Erzincan Milletvekili
4. Muhtar Efendi (Çilli)	Trabzon Milletvekili

Merkez İdare Heyeti:

Reis: Kazım Karabekir Paşa	
İkinci Reis: Dr. Adnan Bey (Adıvar)	İstanbul Milletvekili
İkinci Reis: Hüseyin Rauf Bey (Orbay)	İstanbul Milletvekili
Umumi Katip: Ali Fuat Paşa (Cebesoy)	Ankara Milletvekili
Üye: Rüştü Paşa (Paşa)	Erzurum Milletvekili
Üye: İsmail Bey (Canbulat)	İstanbul Milletvekili
Üye: Sabit Bey (Sağiroğlu)	Erzincan Milletvekili

⁸ Mustafa Kemal Paşa ile Ali Fuat Paşa arasında İzmir-Ankara treninde geçen bir konuşmanın özeti şöyledir: Mustafa Kemal, daha devrimler yerleşmeden yeni bir muhalif parti kurma çalışmasında olan Ali Fuat Paşa'ya bunun yanlış bir hareket olduğunu söylüyor. Ali Fuat Paşa ise kurulacak bir partinin devrimlere karşı bir olumsuz tavrı olmayacağını söylüyordu. Mustafa Kemal'in partiler üstü bir konumda olmasını isteyen Ali Fuat Paşa, parti kurma fikrinden vazgeçmiş değildir. **Taylan Sorgun**, *İmparatorluktan Cumhuriyete – Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor*, 2.b., İstanbul: Kamer Yayınları, 1998, s. 377, 378.

⁹ **Kalafat**, a.g.e., s. 83.

¹⁰ **Kalafat**, a.g.e., s. 86.

Üye: Şükrü Bey	İzmit Milletvekili
Üye: Muhtar Efendi (Çilli)	Trabzon Milletvekili
Üye: Halis Turgut Bey	Sivas Milletvekili
Üye: Necati Bey (Kurtuluş)	Bursa Milletvekili
Üye: Faik Bey (Günday)	Ordu Milletvekili ¹¹

Eski II.Grup üyelerinden neredeyse tümüyle kurulmuş olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, gerici ve Türk-İslam felsefesine bağlı oldukları kişilik profiline sahip vekillerden oluşmuştur.¹² Bu muhalefet hareketi, Mustafa Kemal'in yetkilerinin artırılmasını, diktatörlüğe sebep olacak endişesiyle, hoş görmemiştir. Ayrıca, Cumhuriyet'in laikleşmesi doğrultusunda yapılan yeniliklerin, Türk Milleti'ni İslam dünyasından koparacağı yolundaki kuşkuları da, Cumhurbaşkanı ile ters düşmelerinde önemli bir etken olmuştur.¹³

2.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Örgütlenmesi ve İdeolojisi

Parti beyannamesinin ilk maddesi partinin kuruluş amacını açıklamaktadır. Şöyle ki; Türk Milleti ve Türk Devleti'nin yönetimi Milli egemenliğe dayalı bir cumhuriyettir.¹⁴

¹¹ **Kazım Öztürk**, *Türk Parlamento Tarihi-TBMM II.Dönem 1923-1927, c.2*, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993, s. 489, 490.

¹² TPCF'na katılan II.Grup üyeleri şunlardır:

Amasya mebusu	Ömer Lütfi (Yasan) Bey
Canik mebusu	Nafiz (Özalp) Bey
Canik mebusu	Süleyman (Boşank) Bey
Çorum mebusu	Dursun (Yalvaç) Bey
Erzurum mebusu	Hüseyin Avni (Ulaş) Bey
Erzurum mebusu	Süleyman Necati (Güneri) Bey
Genç mebusu	Celal Bey
İsparta mebusu	Cemal (Mersinli) Paşa
Karahisar-ı Sahip mebusu	Mehmet Şükrü (Koç) Bey
Karesi mebusu	Abdülhafur (Iştan) Efendi
Kayseri mebusu	Osman Zeki (Uşşaklı) Bey
Kırşehir mebusu	Rıza (Silsüpur) Bey
Lazistan mebusu	Ziya Hurşit Bey
Maraş mebusu	Hasip (Aksöyek) Bey
Mersin mebusu	Salahattin (Köseoglu) Bey
Sinop mebusu	Hakkı Hami (Ulukan) Bey
Sivas mebusu	Vasıf (Karakol) Bey
Yozgat mebusu	Feyyaz Ali (Üst) Bey, Demirel , a.g.e., s. 602, 603.

¹³ **Mustafa Albayrak**, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara: AAM, 1999, s. 114.

¹⁴ Bknz. Ek-3: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Beyannamesi.

Fırka beyannamesi Ali Fuat Cebesoy'un hatıralarında belirttiğine göre şöyle özetlenebilir;

“Mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kabiliyetini gösteren milletimize, girdiği yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceğini ivicaşsız yolu açmak emeli ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettik. Hakimiyet ve hükümlanlık haklarının kayıtsız şartsız istimali, seçilen bir veya iki meclise tevdi edilmiştir. Bu meclisler millettten aldıkları hakimiyet kuvvetinin icraya taalluk eden kısmını aralarından ayırdıkları mahdud bir heyete tevdi ederler. Bu bir zaruret olmakla beraber mahzurdan salim değildir. Mahzurun en büyüğü milleti bu hakkından kamilen mahrum edecek bir istibdat şeklinin teessüs edebilmesidir. İcra heyetini hakkın dışına çıkmaktan meneyliyecek, millet ve İcra Vekillerini mütemadi murakabe altında bulunduracak vasıtalarla şiddetle ihtiyaç vardır. Umumi hürriyetlere şiddetle taraftarız. İstikrarın teessüsüne çalışacağız.”¹⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı 58 maddeden meydana gelmektedir. İlk 13 madde “esaslar”ı bildirmekte, 39. maddeyi de içinde barındıran “iç siyaset ve ekonomi” ile ilgili maddelerden sonra “saygınlık” konulu maddeler 44. maddeyi de içinde barındıracak şekilde belirtilmiş ve “maliye” konulu maddeler 54. maddeye kadar devam etmiştir. 55-58. maddeler arası da “eğitim ve sosyal durum” konularını içermektedir.

Ağırlıklı olarak ekonomi ve siyaset konularını barındıran programın, siyaset ve ekonomi konularında “liberal demokrasi”yi savunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Parti programında yer alan en dikkat çekici ve fırka aleyhinde suçlamalara sebep olacak olan özelliği 6.maddedir. “Fırka, efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır.” şeklinde olan madde ileride partinin kapatılmasına bile dayanak gösterilecek bir özelliğe sahiptir. Maddenin, iktidar partisince açıklaması, mürteci ruhlarla cesaret verici olarak değerlendirilmiştir.¹⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın nizamnamesi 64 madde ve bir geçici maddeden meydana gelmiştir.¹⁸

¹⁵ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete*, c.2, Temel, İstanbul: 2002, s. 116, 117.

¹⁶ Bknz. Ek-4: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Programı, madde 2.

¹⁷ Yeşil, a.g.e., s. 226.

¹⁸ Bknz. Ek-5: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Nizamnamesi.

1-3. maddeler, partinin maksadını açıklamaktadır.

4-23. maddeler, parti örgütü hakkında bilgi vermektedir. Buradaki bilgilere göre, genel ve mahalli olmak üzere her yıl iki tür kongre toplanacaktır. Kongrelerin nasıl yapılacağı burada ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

24-30. maddeler, genel meclisin nasıl oluşturulacağını anlatmaktadır.

31-36. maddeler, parti idare heyetinin nasıl oluşturulacağı ve görevleri hakkında bilgi vermektedir.

37-40. maddeler, partinin iyi yönetilmesi ve kanunların düzenlenmesi için altı adet ilim ve ihtisas komisyonu oluşturulacağı belirtilmiş ve görevleri anlatılmıştır.

41-46. maddeler, il, kaza, nahiye ve köy idare heyetlerinin nasıl oluşturulacağı ve görevlerinin ne olacağını açıklıyor.

47-64. maddeler, parti sekreterinin görevlerini ve nizamname, teftişat ile ilgili maddelerden sonra bir geçici madde ile son bulur.

Ali Fuat Cebesoy'a göre Cumhuriyet Halk Fırkası ile Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası arasındaki başlıca farklar şunlardır: Yeni fırka halkçılığa daha yakındır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın toplantıları gizli, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın toplantıları alenidir. Avrupa'da fırka toplantıları alenidir. Demokrasinin en büyük düşmanı gizliliklidir. Yeni fırkada altı ihtisas komisyonu var fakat Halk Fırkasında yoktur.¹⁹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası için “bağımsızlık sonrası muhafazakarları” denilmiştir. Bağımsızlık elde edildikten sonra bölünmeler başlamıştır. Bu bölünmeler sonrası ortaya çıkan zorluklar ve çelişen fikirler, bağımsızlık sonrası olaylarının en zorlu aşamasıdır.²⁰

Kurtuluş Savaşı ile bağımsızlık elde edildikten sonra temel problem egemenliğin kaynağı olarak görülmüştür. Egemenliğin kaynağı açısından fikir birliği ortaya koyamayan mecliste, millet egemenliğini savunan Mustafa Kemal ve grubunun karşısında muhalif İttihatçıların çalışmaları ve milli mücadeleye önemli katkılar yapmış paşaların da katılımı ile oluşan yeni bir parti karşımıza çıkmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ideolojisi şöyle açıklanabilir; Partinin sistemi liberalizm ve millet egemenliğidir. Genel olarak hürriyetlere taraftardır, dini

¹⁹ Cebesoy, *a.g.e.*, c.2, s. 121.

²⁰ Zürcher, *a.g.e.*, s. 151.

düşünce ve inançlara saygılıdır. İdari yönden, yerinden yönetim taraftarıdır. Cumhurbaşkanı olan kişinin seçildikten sonra milletvekilliği ile ilgisi kesilmelidir.²¹ Genel olarak bakıldığında Halk Fırkasından çok farklı olmadığı izlenimi veren Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, din konusunda ayrı bir özelliğe sahiptir. Muhafazakar kimliğini belirgin bir şekilde ele veren özelliği; “Dini düşünce ve inançlara saygılıdır” ilkesidir. Bu sinyali alan gerici çevre ise zaman kaybetmeden parti çatısı altında bir araya gelecektir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın örgütlenmesi biçimsel olarak demokratik gibi görünse de çoğu geleneksel demokratik partiler gibi güçlü oligarşik eğilimlerinin bulunduğu söylenebilir.²²

İktidar ve muhalefeti ayıran bir diğer fark ise toplumsal değişim ve inkılaplarda izlenecek yoldur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’na göre değişimin Kemalist tarzda süratli ve inkılapçı bir zihniyetle değil evrimsel ve kademe kademe olması gerekmektedir. Bu yaklaşım, Osmanlı ıslahat sisteminin devamı gibidir. İktidar ise bu düşüncenin, inkılapları sekteye uğratacağının farkında olmuştur ve bu düşüncüyü sakıncalı görmüştür.²³

İktidar partisine çeşitli nedenlerle karşı olanlar yeni parti çatısı altında birleşmişlerdir. Ergun Aybars, parti içindeki grupları şöyle sıralamıştır:

1. Devrimin gerçekleştirilmesine başlangıçtan beri karşı koyan ve uygulanan yöntemi beğenmeyen, daha ileri gidilmesine karşı ancak yapılanı çaresiz kabullenen Rauf Bey ve arkadaşları,
2. Devrimin, eski İttihat ve Terakki Partisi’nin canlandırılması yoluyla yürütülmesini isteyen İsmail Canbolat Bey ve arkadaşları,
3. Cumhuriyete karşı olup meşruti bir saltanat yanlısı olan Lütfi Fikri Bey ve arkadaşları,
4. Muhalefet partisini, Kürt bağımsızlığını sağlamak için basamak yapmaya çalışanlar,
5. Muhalefeti yalnız kişisel nüfuz ve kudretlerini devam ettirebilmek için destekleyenler.²⁴

²¹ Hamza Eroğlu, *Türk Devrim Tarihi*, 5.b., Ankara: 1981, s. 205.

²² Zürcher, *a.g.e.*, s. 106.

²³ Yeşil, *a.g.e.*, s. 222.

²⁴ Ergun Aybars, *İstiklal Mahkemeleri*, İstanbul: 1978, s. 80.

Falih Rıfki Atay, *Çankaya* adlı eserinde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası içindeki gruplaşmaları şöyle anlatıyor;

“İçinde samimi demokrasi savaşçıları vardı. Bunlar şahsi veya takım tahakkümü olmaksızın serbest seçimli hür bir murakabe meclisi taraflısı idiler. Bunlara Terakkiperver Cumhuriyet Partisi’nin idealistleri diyebiliriz. İçlerinde, işlerin dürüst gitmesinden, tahakküm ve yolsuzluk olmamasından başka bir şey istemeyen mütevazî memleketçiler vardı.

Yine hareketin içinde şahsi kinler ve rekabetler vardı. Bilhassa eski İttihatçılardan bir kısmını bu takıma katmak lazım gelir. Gericiler ise pek tabi olarak Terakkiperverlerin safında idi.

Şahsi idareye nihayet vermek, Hakimiyet-i Milliye prensiplerine göre tam bir murakabe sistemi kurmak umumi parola idi. Mustafa Kemal’e karşı umumi kasıtları olmayıp yalnızca otorite ve sistemden kurtulmak isteyenler de, henüz başlayan devrimi olduğu yerde durdurmak veya eski düzeni tekrar kurmak isteyenler de hepsi bu parolada birlik idiler.”²⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın ülke içerisindeki örgütlenmesi çokta zor olmamıştır. Ülke içerisindeki hızlı örgütlenmede parti içinde bulunan eski önemli İttihatçıların rolü olduğu söylenebilir.²⁶ Ülke içerisindeki örgütlenmeden sorumlu olması gereken kişi fırka Genel Sekreteri Ali Fuat Paşa olması gerekirken, özellikle İstanbul Merkez Şubesinin açılması ile örgütlenme yükünün büyük bir bölümü İstanbul Merkez Şubesi Genel Sekreteri Kara Vasıf Bey’e geçmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın nizamnamesine göre fırkaya bir kişinin üyeliği; “Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, medeni hukuka sahip ve 18 yaşını tamamlayan her Türk, fırkanın nizamname ve programını kabul etmek şartıyladır.”denilmektedir. Bununla beraber bazı özelliklere sahip olan kişilerin ise üyeliğe alınmayacağı belirtilmektedir. Bunlar: İngiliz Muhipleri Cemiyeti’ne üye olanlar, Nigehbancı, Kızılhançerci gibi komitelerle alakası bulunanlar, hıyanet-i vataniye suçundan sabıkası bulunanlar, siyasi haklardan mahrum olanlar ve kötü

²⁵ Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, Ankara: 1969, s. 402.

²⁶ Yeşil, *a.g.e.*, s. 238.

şöhret sahibi olanlarla azınlıklar meselesi çözülmedikçe gayrimüslimler ile Hürriyet ve İtilaf Fırkasına kayıt olmuş kimselerdir.²⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, açıldıktan sonra şubeleri kurulmaya başlamış ve bazı gazete haberlerine göre bu şubelerin kurulması konusunda hiçbir sıkıntı çekilmemiş hatta halktan yoğun olarak teklifler gelmiştir. 17 Kasım 1924'te Anakara'da Genel Merkez açılmış, on gün sonra taşrada ilk şube olan Urfa şubesi açılmıştır. Yirmi bir gün sonra Sivas şubesi ile bu durum devam etmiştir. Diğer şubeler ise şöyle sıralanabilir: Eskişehir, Trabzon, Siverek, Erzurum, Ordu, İzmir, Karahisar-ı Sahip (Afyon), Amasya, Samsun, Sinop ve Maraş. Ayrıca taşra kazalarından Suruç ve Of'ta da birer şube açıldığı bilinmektedir. İl bazında en çok üye ve şubeye sahip olan İstanbul'dur. On iki tane olan İstanbul'daki şubeler şunlardır; Arapcamı, Kağıthane, Alibeyköy, Arnavutköy, Rami, Bakırköy, Beykoz, Eminönü, Samatya, Suadiye, Erenköy ve Şile.²⁸

Yeni partiye karşı gösterilen coşkunun en yoğun olarak İstanbul'da ortaya çıktığı görülmektedir.²⁹ Bu şehirde, bir parti binasının açılışından ilk olarak 30 Aralık'ta söz edilmiştir.³⁰ Cağaloğlu'ndaki Hayrettin Konağı'ndaki parti şubesinin resmi açılışı 28 Ocak'ta yapılmıştır. Açılışta İttihatçıların gizli örgütü Karakol'un eski lideri Kara Vasıf, eski II.Grup önderi Hüseyin Avni (Ulaş), taşra örgütünün başkan yardımcısı İsmail Hakkı, Necati, Selahattin, Dr. Nafiz ve adı belirtilmeyen bir avukat, kendilerini partinin İstanbul örgütünün yürütme komitesi olarak tanıttılar.³¹ Kuruluşundan iki buçuk ay sonra, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İstanbul'da on bir bölgede olmak üzere, Urfa, Trabzon, Sivas, Samsun ve Eskişehir'deki şubelerini kurmuştu.³²

I.TBMM'nde bulunup da, II.TBMM'ne seçilemeyen II.Grup üyelerinin da katıldığı yeni fırkaya kaydolmaktan korkan memurlar bu konuya bir çözüm bulmuşlardır. Memuriyetlerini gizleyen bu kişiler kendilerini tacir, komisyoncu olarak kayıt ettirmişlerdir.³³

²⁷ Yeşil, *a.g.e.*, s. 233, 234.

²⁸ Yeşil, *a.g.e.*, s. 241-244.

²⁹ Zürcher, *a.g.e.*, s. 94.

³⁰ Son Telgraf, 30.12.1924.

³¹ Son Telgraf, 28.01.1925.

³² Zürcher, *a.g.e.*, s. 95.

³³ Son Telgraf, 28.01.1925.

2.3. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kongre ve Meclis Faaliyetleri

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Nizamnamesi'nin altıncı maddesine göre fırka kaza kongrelerinin, her yılın Nisan, vilayet kongreleri ise Mayıs ayı başında yapılması gerekmekte idi. Fakat yapılabilmiş tek kongre İstanbul vilayet şubesinde gerçekleştirilmiştir. Diğer vilayet şubelerinin kongre yapıp yapmadıkları belgelerde mevcut değildir. Ayrıca rastlanılan tek kaza kongresi; Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beykoz Şubesi'nin kongre olarak yapmış olduğu 23-24 Nisan 1341 tarihli toplantısı ve buna ait İstanbul Merkez Şubesi'ne gönderilen zabıt evrakıdır.³⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın İstanbul Vilayet Kongresi 14 Mayıs 1341 (1925)'de gerçekleşmiştir. Bu kongre, muhalif fırka olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın siyasi hayatına son verilmeden önce yapabildiği son faaliyetlerden biridir. Çünkü kongreden yaklaşık iki hafta sonra, önce Şark İstiklal Mahkemesi, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bu bölgedeki şubelerini kapatmış, buna bağlı olarak Tahrir-i Sükun Kanunu hükümlerine göre 3 Haziran 1341'de hükümet kararıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası resmen kapatılmıştır.³⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Anadolu'daki örgütlenmesi hızla devam ederken meclisteki muhalefet görevini yerine getirmekten de geri kalmamıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın iktidarla olan ilişkisi Cumhuriyet Halk Fırkası'nın iki farklı mizaç ve siyasete sahip olan Başvekilleri İsmet Paşa ve Ali Fethi Bey'e göre farklı şekilde gelişmiş ve şekillenmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulmasının hemen ardından İsmet Paşa'nın ülkeyi sıkı yönetimle yönetme önerisi Cumhuriyet Halk Fırkası fırka grubunca reddedildi. İsmet Paşa, İstanbul basınının kendisine karalama politikasına başladığını ve bunu gizli güçlerin etkisi ile yaptıklarını söylemiştir. Bunun ancak bir örfi idare (sıkıyönetim) ile çözülebileceğini söylemiştir. Fakat bu görüş olağanüstü bir parti toplantısında, başta Meclis Başkanı Fethi Bey olmak üzere, grubun büyük

³⁴ Yeşil, a.g.e., s. 255.

³⁵ Yeşil, a.g.e., s. 255, 256.

bir çoğunluğu tarafından red oyu ile karşılanmış, bunun üzerine İsmet Paşa hasta olmasını mazeret göstererek istifasını vermiştir.

22 Kasım 1924'te Fethi Bey'in başvekilliğinde yeni hükümet kurulmuş ve 3 Mart 1925'e kadar bu hükümet işbaşında kalmıştır. Bu kabine İsmet Paşa hükümetinden belirgin bir biçimde daha ılımlıydı.

Fethi Bey Cumhuriyet Halk Fırkası içinde liberal ve ılımlı kanadın doğal lideri gibi görünmektedir. Falih Rıfkı Atay'ın dediği gibi, bir devrim rejiminin dikta sıkısına aklı yatmayacak kadar liberaldi.³⁶ Muhalif önderler de bu kanıyı paylaşmaktadır. Ali Fuat Cebesoy'a göre, "Fethi Bey siyasi tesamuha hürmet eden, herkese hakkını vermek isteyen, haşin susturma usulleriyle hak kazanmaya razı olmayan bir zattı."³⁷ İstanbul basınında kabine değişikliği memnuniyetle karşılanmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın yeni hükümete güven oyu vermesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sözcüleri tarafından eleştirilmiştir. Fırkanın kuruluş beyannamesindeki bir paragraf Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, Fethi Bey hükümetine güvenoyu vermesini açıklayıcı niteliktedir. Bu paragrafta, dar fırkacılık niteliklerinin takip olunmayacağından bahsedilmekte ve hakimiyet-i amme, hürriyetperverlik ve cumhuriyetçilik esaslarındaki görüşleri uygun görülen herhangi bir fırkayla beraber yürümekten çekinilmeyeceği vurgulanmaktadır.

Nitekim Fethi Bey Hükümeti döneminde (22 Kasım 1924-3 Mart 1925), kimin ne renk rey verdiğini tespit eden, ad okunarak yapılan oylamalarda fırkanın yapıcı bir muhalefet vazifesi ifa ettiği açık olarak görülmektedir. Bahsi geçen devrede Meclis'te bu türden toplam 37 adet oylama yapılmış, bu oylamalardan sadece 6'sında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası blok halinde red oyu kullanırken bir oylamada da mensuplarından kimisi red kimisi kabul rey kullanmıştır.³⁸

³⁶ Atay, *a.g.e.*, s. 396.

³⁷ Cebesoy, *a.g.e.*, c.2, s. 126.

³⁸ Yeşil, *a.g.e.*, s. 318.

Tablo-1: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Milletvekillerinin Meclis Faaliyetleri³⁹

Adı Soyadı	Seçim Bölgesi	Meclisteki Faaliyetleri			
		Konuşma	Önerge	Kanun Teklifi	Soru Önergesi
Ali Fuat Paşa (Cebesoy)	Ankara	11	2	-	-
Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez)	Edirne	-	-	-	-
Sabit Bey (Sağıroğlu)	Erzincan	15	2	2	-
Halet Bey (Sağıroğlu)	Erzurum	6	-	-	-
Münir Hüsrev Bey (Göle)	Erzurum	75	5	7	-
Rüşti Paşa (Soydan)	Erzurum	-	-	-	-
Halil İbrahim Bey (Işık)	Ertuğrul	-	1	-	1
İhsan Hamit Bey (Tigrel)	Ergani	63	1	-	3
Hüseyin Rauf Bey (Orbay)	İstanbul	27	-	-	-
Dr. Abdülhak Adnan Bey (Adivar)	İstanbul	-	-	-	-
Arif Bey (Ayıcı)	Eskişehir	127	6	7	5
Ahmet Şükrü Bey	İzmit	-	-	-	-
Osman Nuri Bey (Özpay)	Bursa	10	2	1	-
Hasan Necati Bey (Kurtuluş)	Bursa	-	-	-	-
Feridun Fikri Bey (Düşünsel)	Dersim	575	15	12	-
Halis Turgut Bey (Kethüdaoğlu)	Sivas	138	3	-	2
Ahmet Muhtar Bey (Çilli)	Trabzon	201	6	5	2
Rahmi Bey (Eyüboğlu)	Trabzon	60	4	2	-
Hoca Kamil Efendi (Miras)	Karahisarısahip	4	-	-	-
Hulusi Bey (Zarphı)	Karesi	1	1	1	-
Halit Bey (Akmansü)	Kastamonu	59	30	6	12
Mehmet Zeki Bey (Kadırbeyoğlu)	Gümüşhane	304	5	1	3
Ahmet Besim Bey (Özbek)	Mersin	72	-	-	3
Abidin Bey	Manisa	82	-	1	-
İsmail Canbulat Bey	İstanbul	19	-	-	-
Bekir Sami Bey (Kunduk)	Amasya	-	-	-	-
Kazım Karabekir Paşa	İstanbul	-	-	-	-
Refet Paşa (Bele)	İstanbul	-	-	-	-
TOPLAM		1849	83	45	31

Bu tablodan da anlaşılmaktadır ki, TPCF milletvekilleri TBMM'ndeki görüşmelerde etkin rol oynamışlardır. 45 kanun teklifi ile yasama, 83 önerge ve 31 soru önergesi ile Hükümetin denetlenmesi görevlerini yerine getirmişlerdir. Ayrıca 1849 kez söz alarak ülke sorunları hakkında görüşlerini Hükümete iletmışlerdir.

³⁹ **Kazım Öztürk**, *Türk Parlamento Tarihi-TBMM II.Dönem 1923-1927* adlı kitabından derlenmiştir.

2.4. Basında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

Yeni parti özellikle İstanbul basını tarafından desteklenmiştir. Bu gazetelerin bir kısmı, Tasfir-i Efkar, Tevhid-i Efkar, Vatan, Son Telgraf ve İstiklal gazeteleridir. Bu gazeteler Cumhuriyet Halk Fırkası ve özellikle İsmet Paşa aleyhinde propaganda yapmışlardır.

Tevhid-i Efkar gazetesindeki “Muhalefet değil, müzaheret” adlı yazıda şunlar belirtilmiştir:

Kazım Karabekir Paşa’nın Meclis’e iltihakı, Rauf Bey ve arkadaşları tarafından bir grup teşkili rivayetleri bazı gazeteci ve muharrirleri fena halde ürkütmüş gibi görünüyor. Bunların söylediklerine ve yazdıklarına bakılsa dava-yı millinin en mümtaz ve muhterem ricalinden madud olan bu zevatın bu hareketleri, Hükümete karşı insafsızca bir muhalefetten, mevki-i ikbaldekilerin yerlerine göz dikmekten, hatta memleketi uçuruma sürüklemekten başka bir şey değilmiş. Biraz daha gayret etseler, galiba Kazım Karabekir, Refet ve Ali Fuat Paşalar ile Rauf, Adnan ve Canbolat Beyleri de inkılabı çelme vurmakla, mürtecilikle, hatta belki de dini alet ederek memlekette hadise çıkarmak istemekle itham edecekler.

Biz bir Kazım Karabekir Paşa’nın Meclise iltihakı gibi en tabi bir mesele ve bir de Rauf Bey’in Meclis salonunun bir köşesinde arkadaşları ile müctemi oturmak gibi alelade bir kuud meselesi üzerine birden bire beliren bu halet-i ruhiyyeyi cidden şayan-ı dikkat görüyoruz.⁴⁰

Muhalefetin en güçlü olduğu kent olan İstanbul için Hakimiyet-i Milliye’de şunlar yazılmıştır:

Dahiliye Vekili Recep Beyefendinin son nutuklarından birinde İstanbul’u cevizle benzeterek asil ve temiz İstanbul’un üstünde cevizin yeşil kabuğu gibi acı bir kaşır, kozmopolit bir muhit bulunduğunu söylemesi o muhite mensup olanların bittabi hoşuna gitmeyecek idi, buna emin idik. Fakat bu sözü alenen üzerine alacak bazı kimseler zuhur edeceğini doğrusu hiç tahmin etmiyorduk. Halbuki İstanbul gazetelerinden biri her nedense derhal alınmış, hakikatte cevizin yeşil kaşırı gibi acı bir İstanbul bulunmadığı, ortada bir acılık var ise bunun da halkın haklı şikayetlerinden ibaret olduğunu iddia eylemiştir. Bize kalırsa temiz ve asil İstanbul’un yanında acı bir İstanbul değil, fakat bir zehir menbaı vardır. Bu itibarla Recep Bey İstanbul’un kozmopolit muhiti için çok hafif bir teşbih kullanmıştır. İstanbullular da dahil olduğu halde bir kısım halkımızın vaziyetlerinden müşteki

⁴⁰ Tevhid-i Efkar, 2.11.1924, Öztürk, a.g.e., c.2., s. 505.

olduklarına şüphe yoktur... Cumhuriyet idaresi, bu yeni idarenin Hükümeti'ni tutan Cumhureiyet Halk Fırkası da mevcudiyeti tabi olan haklı şikayetlerin izhar edilmemesi lazım geldiği iddiasında hiçbir zaman bulunmamış, haklı şikayetler karşısında hiçbir gün asabiyet göstermemiş, bilakis şikayeti tevli eden derdin ref'i çaresine tevessül eylemiştir...⁴¹

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu ve programı ile ilgili Tevhid-i Efkar şunları yazmıştır:

Yeni Cumhuriyet Fırkası nihayet kat'i surette teşekkül etmiş gibi görünüyor. Bugünkü gazetelerin verdikleri haberlere nazaran fırka, (Terakkiperver Cumhuriyet) unvanını kabul etmiş ve beyannamesini sabaha akşama Hükümete vereceği gibi aynı zamanda programını da neşr etmek üzere bulunmuştur.

Şu habere nazaran, (Cumhuriyet) fırkasının usulü dairesinde teessüs etmek için lazım olan şeyleri etrafı ile düşündüğü anlaşılıyor. Yeni Fırkaya en ziyade kuvvet verecek ve süratle inkişaf ve tevessünü temin edecek amil, bilhassa bir program tanzim etmiş olmasıdır.

Filhakika usulü dairesinde meydana çıkmak ve memlekette bir cereyan telif ederek arkasından Efkar-ı Umumiyyeyi sürükleyebilmek için ilk yapılacak işlerden biri umdeleri ve esasatı muayyen ve sabit bir program tanzimidir. (Yeni Cumhuriyet) fırkası bir fırka için programsızlığın ne büyük bir noksan olduğunu, şimdiye kadar görülen tecrübelerle istinaden pek iyi anlamış ve daha ilk hatvede yani doğarken ortaya program ile çıkmak istemiştir...⁴²

Vatan gazetesinde Ahmet Emin, İsmet Paşa'yı eleştirdiği bir yazısında şunları yazmıştır:

İstiklal Mahkemesi macerasını unutmak imkanı yoktur. Telefonla bir iki dakikada tahkik olunabilecek bir meselenin meydana çıkması için İstanbul'a, tedhiş vasıtasından başka bir şey olmayan bir İstiklal Mahkemesi gönderilmiş(tir)... Efkar-ı umumiyyeye istinad ederek memleketi ve meclisi serbest ikna vasıtalarıyla idare etmeye katiyen muvaffak olamamıştır." Ahmet Emin'e göre İsmet Paşa'nın yerine Fethi Bey'in geçmesi basit bir şahıs değişikliği değildir: "Fethi Bey'in siyasi şahsiyetinin pek bariz bir rengi vardır. O da hürriyet, usul ve kanun taraftarlığıdır." Ahmet Emin, Fethi Bey'in kabinesine karşı

⁴¹ **Hakimiyet-i Milliye**, 17.11.1924, **Öztürk**, *a.g.e.*, c.2., s. 509.

⁴² **Tevhid-i Efkar**, 18.11.1924, **Öztürk**, *a.g.e.*, c.2., s. 511.

memnuniyetsizliğin büyük bir ihtimalle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası tarafından gelmeyeceğini de söyleyerek, daha sonra gerçekleşecek bir öngöründe de bulunmaktadır.⁴³

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Fethi Bey kabinesine güven oyu vermesi, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın sözcüleri tarafından eleştirilmiştir. Yakup Kadri, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesindeki yazısında bu konu üzerinde dururken şunları söylemiştir:

Serbest ticaretçi, liberal Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı, himayeci Halk Fırkası'nın hükümetine beyan-ı itimat etmesinin sır ve sebebi nedir? Biz, öteden beri sıkı bir milliyetperverlik esasına istinad ediyoruz, onlar Ermeni'den vekil, Yahudi'den mebus ve Rum'dan müsteşar çıkaracak ve icabında irticaya bile müsaade ve müsamaha gösterecek derecede liberaldirler.” Aradaki bu farklara rağmen hükümete güven oyu vermelerini eleştiren Yakup Kadri sözlerini şöyle sürdürüyordu; “diyemiyorlar ki: ‘efendiler, bizim en kuvvetli ve yegane saikimiz, şahsi husumetlerimiz, şahsi kinlerimizdir.’⁴⁴

Hakimiyet-i Milliye gazetesinde “Asıl Hedef” başlıklı yazı, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın iç yüzünü şöyle ifade etmiştir: “...Hakikatte yok edilmek istenen ne İsmet Paşa'dır ve ne de Fethi Bey: Cumhuriyet Halk Fırkası ve bu Fırkanın ifade ettiği inkılap ve hedeflerdir...”⁴⁵

2.5. Karşı Önlemler ve Tepkiler

Mustafa Kemal, muhalefetin çalışmalarını yakından takip edip bu duruma karşı bazı önlemler almaya çalışacaktır. Mustafa Kemal, muhalefetin asıl dayanağı olarak görünen tutucu Doğu bölgesinin anahtar niteliğindeki milletvekilleri ile gizli görüşmeler yaparak bu bölgeden beklenen istifa oranının kısmen düşmesini sağlayacaktır.⁴⁶

Mustafa Kemal, uzlaşmacı bir zihniyet ile istifaların önüne geçmeye çalışmıştır. Bu zihniyetle 21 Kasım 1924'te Fethi Bey'i (Okyar) İsmet İnönü'nün

⁴³ *Vatan*, 23.11.1924.

⁴⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 5.12.1924.

⁴⁵ *Hakimiyet-i Milliye*, 8.12.1924, *Öztürk*, a.g.e., c.2., s. 527.

⁴⁶ *Zürcher*, a.g.e., s. 87.

yerine başvekilliğe getirmiştir.⁴⁷ Birçoğu muhalefete katılmış olan, Mustafa Kemal'in eski silah arkadaşları İsmet Paşa'ya büyük bir düşmanlık besliyorlardı. Çünkü İsmet Paşa diğerlerine göre Anadolu'ya daha geç bir zamanda geçmiş, kendisinden daha kıdemli olan meslektaşlarının önüne geçerek Batı Cephesi Kumandanlığı gibi kilit bir göreve atanmıştır. İsmet Paşa'ya duyulan tepkiden dolayı Mustafa Kemal, onu başvekillikten almıştır.⁴⁸

Mustafa Kemal 11 Aralık 1924'te, muhalefete karşı tepkisini ilk kez açıkça ortaya koymuştur. O gün Hakimiyet-i Milliye, Londra'da yayımlanan The Times'in İstanbul muhabiri olan Maxwell Macartney'in, Mustafa Kemal'le yaptığı röportajı yayımladı. 21 Kasım'da gerçekleştirilen bu röportajda Mustafa Kemal, hem Cumhurbaşkanı hem de CHF'nin genel başkanı olarak kalacağını belirtiyor, hem kendisi hem de CHF için baskıcılık suçlamalarını reddediyor ve iki parti arasındaki farkların pek önemli bir düzeyde olmadığını söylüyordu. Bu metnin Hakimiyet-i Milliye'de yayımlandığından çok farklı olduğunu söyleyen Erik Jan Zürcher, bunu İngiliz Büyükelçisi'nin sözlerine dayandırmaktadır.⁴⁹ Bu röportajda Mustafa Kemal, TPCF hakkında, sahtekar, irticacı, samimiyezsiz bir parti sözlerini sarf etmiştir.

⁴⁷ Fethi Bey Kabinesi;

Başbakan	:Ali Fethi Bey (Okyar)
Milli Savunma Bakanı	:Ali Fethi Bey (Okyar)
Adalet Bakanı	:Mahmut Esat Bey (Bozkurt)
İçişleri Bakanı	:Recep Bey (Peker) iki ay sonra yerine Cemil Bey (Uybadın)
Dışişleri Bakanı	:Şükrü Bey (Kaya)
Maliye Bakanı	:M.Abdülhalik Bey (Renda)
Eğitim Bakanı	:Şükrü Bey (Saraçoğlu)
Tarım Bakanı	:Hasan Fehmi Bey (Ataç)
Ticaret Bakanı	:Ali Bey (Cenani)
Bayındırlık Bakanı	:Fevzi Bey (Pirinççi)
Sağlık ve Sosyal Yard. Bakanı	:Dr.Mazhar Bey (Germen)
Denizcilik Bakanı	:İhsan Bey (Eryavuz), Tevfik Çavdar , <i>a.g.e.</i> , s. 298.

⁴⁸ **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1991, s. 558, 559.

Başbakan İsmet Paşa'nın istifasına dair BMM'e gönderilen yazı:

Büyük Millet Meclisi Riyaset-i Celilesine

Ahvali sıhhiyesinin gösterdiği kati zarurete binaen Malatya Mebusu İsmet Paşa Hazretleri Başvekaletten istifa etmişlerdir. İstifayı vaki kabul olunarak yeni Heyeti Vekilenin teşekkülüne kadar vekaleten ifayı vazife etmeleri kendilerinden irca olunmuştur. Tayin edeceğim Başvekili ve müşarunileyhin intihab edeceği vekillerden mürekkep hükümet heyetini tasdik ettikten sonra Meclis-i Ali'ye arzedeğim efendim.

Reisicumhur
Gazi Mustafa Kemal
23 Kasım 1924

⁴⁹ **Zürcher**, *a.g.e.*, s. 91.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın adı ve karakteri hakkında Mustafa Kemal Nutuk'ta şunları yazmıştır: “ ‘Cumhuriyet’ sözcüğünü söylemekten bile çekinenlerin; cumhuriyeti, doğduğu gün boğmak isteyenlerin, kurdukları partiye ‘Cumhuriyet’, hem de ‘İlerici Cumhuriyet’ adını vermeleri, nasıl ciddi ve ne derece içtenlikli bir davranış sayılabilir?”⁵⁰

2.6. İç ve Dış Önemli Olaylar Karşısında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası

2.6.1. Şeyh Sait İsyanı

Osmanlı İmparatorluğu'nu aralarında paylaşma planları yapan Avrupa devletleri bu planları uygulamaya koymak için Osmanlı topraklarındaki azınlıkları kullanmayı bir gelenek haline getirmişlerdir.⁵¹

Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altındaki çeşitli etnik grupların ulusalcı hareketleri 19.yüzyılın ilk yarısından itibaren yükselmeye başlamıştır. Yunan, Sırp, Bulgar, Arnavut ve Arap ulusal hareketlerinin yanı sıra Kürt ulusal hareketlerini de desteklemişlerdir. Bu hareketi II.Mahmut dönemine kadar götürmek mümkündür. II.Abdülhamit döneminde Kürt güçlerini devletle barışık hale getirmek ve onlardan faydalanabilmek için Hamidiye Alayları kurulmuştur.⁵²

Cumhuriyet döneminde meydana gelmiş olan Kürt isyanlarının bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: Nasturi isyanı, Şeyh Sait isyanı, Raçkotan ve Raman'daki eylemler, Sason ayaklanması vs.

Kürtler arasında 1923'ten itibaren örgütlenmeler görülmeye başladı. Özellikle Hamidiye Alaylarından gelen subaylar, etkili aşiret reisleri ve şeyhler bu örgütün çekirdeğini oluşturmaktaydılar. Örgütlenmenin başı Cıbran aşiretinden Albay Halit Bey ile Bitlis emirlerinin soyundan gelen Yusuf Ziya Bey'di. Gizli örgüt ilk kongresini 1924'te topladı. Azadi adını alan örgüt bu kongrede Kürt bölgesinde topyekün bir ayaklanma kararı aldı. Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılması Azadi'nin din ağırlıklı bir propaganda izlemesine sebep oldu. Bu arada başta İngiltere olmak

⁵⁰ Atatürk, *a.g.e.*, s. 1185.

⁵¹ Suat Akgül, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2001, s.9.

⁵² Tefik Çavdar, *a.g.e.*, s. 303.

üzere yabancı ülkelerle ilişki kurma ve destek arama girişimleri somut bir sonuç vermedi. Nasturi ayaklanması, birçok önderin Irak'a kaçması ile Azadi'nin meydana çıkması sonucunda, Yusuf Ziya ve Halit Beyler başta olmak üzere birçok Kürt lideri tutuklandı. Bu tutuklamalar neticesinde, liderler arasında bulunan Şeyh Sait yalnız kalmıştı.⁵³

Şeyh Sait, aslen Elazığ'ın Palu ilçesindendir. Mera temini için gittiği Erzurum'un Hınıs ilçesine yerleşmiştir.⁵⁴ Şeyh Sait 1924 kışı başında Hınıs'tan ayrılarak yanındakiler ile birlikte Çapakçur, Palu, Lice ve Hani dolaylarında dolaştı. Bazı iddialara göre 1925 yılı başında Şeyh Sait, Azadi'nin ikinci kongresini topladı ve bu kongrede bir savaş konseyi oluşturuldu. Şeyh Sait ve emrindekiler Piran'da (Dicle) iken emrindekilerden bazılarını jandarma tutuklamak isteyince ilk çatışma çıkmıştır. Böylece ayaklanma planlanandan önce başlamıştır. Ayaklanma kısa sürede genişlemiştir. Diyarbakır, Muş, Elazığ gibi illerde devam eden ayaklanma, alınan önlemler ve sevk edilen birliklerin çalışmaları sonucu 14 Nisan 1924'te Şeyh Sait ve arkadaşlarının yakalanması sonucu bastırılmıştır.

İsyanın TPCF açısından önemi şöyledir: Güneydoğu ve doğu illerinde yayılan isyanın iki önemli boyutu vardır. Hem etnik hem dini bir isyandır. Bu isyan, “dini ve şeriatı korumak ve kurtarmak” ve “halifeliği yeniden getirmek” gibi sloganlarla başlayıp gelişmiştir. Bu gelişmelerle birlikte Fethi Bey hükümeti gerekli önlemleri almaya çalışmıştır. Bu çalışmaları yeterli görmeyen ve daha sert önlemler alınmasını isteyen Recep Bey ile Mahmut Esat Bey hükümetten çekilmiştir.⁵⁵

İsyan sebebiyle, muhalefete hoşgörü ile bakmayan CHF radikallerinin sesi iyice yükselmiştir. İsyanın yaygınlaşmasından sonra bu grup üyelerinin verdiği önerge sonucu hükümete 60'a karşı 92 oyla güvensizlik beyan edilmiştir. 3 Mart 1925'te Fethi Bey hükümeti istifa etmiş ve yerine İsmet İnönü hükümeti geçmiştir.⁵⁶ Bu hükümette CHF radikallerinin liderleri önemli bakanlıklara getirilmiştir. (örneğin; Dahiliye Vekilliğine Cemil Bey, Milli Müdafaa Vekilliğine Recep Bey, Adliye

⁵³ Çavdar, *a.g.e.*, s. 304, 305.

⁵⁴ Yalçın, *a.g.e.*, s. 52.

⁵⁵ Öz, *a.g.e.*, s. 94.

⁵⁶ 179 vekilden 153 kabul, 23 red oyu çıkmıştır. TBMMZC, D.2, C.14, Ankara: 1958, s. 157, 158.

Vekilliğine Mahmut Esat Bey getirilmiştir)⁵⁷ Bunlara paralel olarak TPCF ile İstanbul basınına yöneltilen eleştirilerin dozu giderek artmıştır.

Yeni İsmet Paşa hükümetinin aldığı ilk tedbir, güvenoyu aldığı gün TBMM’nden bir Takrir-i Sükun Kanunu çıkartmak ve İstiklal Mahkemelerini tekrar açmak olmuştur. Mecliste yapılan tartışmalar genellikle İstiklal Mahkemelerinin açılması ve ona tanınan yetkiler çerçevesinde olmuştur. İdam yetkisinin mahkemelere bırakılması en çok eleştirilen konudur. Sonuçta Takrir-i Sükun Kanun teklifi 22 olumsuz oya karşılık 122 oyla kabul edilmiştir.⁵⁸ Aynı zamanda İstiklal Mahkemeleri de kurulmuştur. Meclisin tatile gireceği ve idam için onay gerekeceği sebebiyle mahkemelerin görev süresi 6 ay daha uzatılmıştır. Bu şekilde yapılan uzatmalar sonucu mahkemelerin yetkileri 7 Mart 1927 tarihine kadar devam etmiştir.

İsyanın başlamasında TPCF’nin yürüttüğü dini propagandanın ve İstanbul basınındaki muhalif yayınların etkisinin olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu partinin ve destekçisi İstanbul basınının hükümete yönelik sert eleştirileri ile hem hükümetin zayıfladığı hem de ülkenin manevi değerlerine saldırıldığı izlenimi verilmiştir. Bu da isyancıları cesaretlendirmiştir. Bu durum, Musul sorunu nedeniyle Türkiye’nin sıkıntıya düşmesi için bölücü faaliyetleri kışkırtmak isteyen İngiltere’nin de faydalanacağı bir ortam yaratmıştır. Muhalif basın ile ilgili Behçet Cemal şunları yazmıştır:

“Muhalif basını temsil eden... dört yazar o günlerdeki umumi efkarda:

a. Hüseyin Cahit Yalçın’ın İttihatçı Grubunu,

b. Ahmet Emin Yalman’ın Rauf Bey grubunu,

c. Velit Ebüzziya ve Eşref Edip’in şeriatçı, halifeci grubu temsil ve onların fikirlerini savundukları tesirini yaratıyordu.”

Buradan hareketle ve İsyanı vurgulayarak Behçet Cemal, bahsedilen basının yaptığı ölçsüz muhalefet ile ne boyutlarda olumsuzluklar meydana geldiğini belirtmiştir.⁵⁹

TPCF’nin Şeyh Sait İsyanı ile fiili olmasa da siyasi anlamda bir alakasının bulunduğu, bu fırkanın kapatılmasında öne sürülen kararda yer almaktadır. Partinin

⁵⁷ Öz, *a.g.e.*, s. 94.

⁵⁸ Öz, *a.g.e.*, s. 95. TBMMZC, D.2, C.14, s. 155, 156.

⁵⁹ Avcı, *İzmir...*, *a.g.e.*, s. 57, 58.

kapatılma gerekçesinde ise doğrudan olmasa da dolaylı olarak isyanla bu parti arasında bir bağ kurulmaktadır. Hükümet bu fırka aleyhine bir kapatma kararı almasında şekil itibariyle İstiklal Mahkemeleri'nde bu parti mensuplarının yargılanıp çeşitli cezalara çarptırılmış olması yanında isyan mıntıkasındaki mahkemenin görev sahasındaki bütün şubelerin kapatılmış olması etkili olmuştur. Başka bir ifade ile mahkeme kararları hükümetin böyle bir karar ve işlemi gerçekleştirmesinde hukuki gerekçe teşkil etmiştir.⁶⁰

Şeyh Sait Ayaklanması'nın siyasi sonucu olarak tek parti yönetiminin kurulması bu süreçte önemli bir adımdır diyebiliriz. Ayaklanma sonucu, ülkede yeni başlamış olan çok partili hayat daha doğum anında sona ermiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ile ülkede oluşabilecek muhalefet zayıflatılmıştır. Küçük muhalif gruplar bir süre daha devam etme olanağı bulmuştur.⁶¹

Şeyh Sait İsyanı'nın olumsuz etkilerinden birisi de Musul Meselesi'nin Türkiye aleyhine sonuçlanmasındaki rolüdür.

2.6.2. Musul Meselesi

Musul, sahip olduğu petrol kaynakları sebebiyle 19.yüzyıldan itibaren batılı devletlerin ilgisini çekmeye başlamıştır. Özellikle İngiltere, Birinci Dünya Savaşı sırasında İtilaf Devletleri'nin diğer üyelerini Musul'un kendisine verilmesi konusunda ikna etmiştir. Birinci Dünya Savaşını Osmanlı açısından bitiren 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin ardından 11 Kasım 1918'de İngiltere Musul'a girmiştir. İngiltere bu bölgeyi elde tutabilmek için elinden geleni yapmıştır fakat Musul, Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Misak-ı Milli kararlarına göre Türk Devleti'nin sınırları içerisinde olmalıydı.⁶²

Türk Milli Mücadelesi'nin başarıya ulaşmasından sonra başlatılan Lozan görüşmelerinde İngiltere, Musul'u bırakmamak için her türlü çabayı göstermiş ve antlaşmanın tehlikeye girmemesi için bu konu ileride yapılacak ikili görüşmelere

⁶⁰ Yeşil, a.g.e., s. 376, 377.

⁶¹ Sina Akşin (Yayın Yönetmeni), *Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cemil Koçak, *Siyasal Tarih (1923-1950)*, 6.b., İstanbul: Cem Yayınevi, 2000, s. 143.

⁶² Ed.Derviş Kılınçkaya, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, s. 273.

bırakılmıştır. Türkiye ve İngiltere arasında yapılan görüşmeler sonuç vermeyince konu Milletler Cemiyeti'ne havale edilmiştir.

Musul sorunu, Milletler Cemiyeti konseyi tarafından 30 Ekim 1924'te görüşülmeye başlandı. Bu görüşmeler sürerken Türk-İngiliz ilişkileri iyice gerginleşti. Bu durum karşısında Milletler Cemiyeti, Türkiye ile İngiltere arasındaki sınır anlaşmazlığına 29 Ekim 1924'te Türk-Irak geçici sınırını tespit ederek çözüm buldu. Daha sonra sorunu çözmek amacıyla, ilgili devletler ile görüşmeler yapmak üzere bir uluslararası komisyon oluşturuldu.⁶³

Milletler Cemiyeti konseyi, "Musul'un İngiltere mandası altındaki Irak'ın bir parçası sayılması gerektiği" yolunda bir karar almıştır. Bu karara Türk tarafı karşı çıkmıştır. Türkiye, komisyonun kesin karar alma yetkisi olmadığını hatırlatıp iki tarafında olumlu oylarını aldıktan sonra böyle bir karar alınabileceğini hatırlatarak kararı reddetmiştir.

Bu dönemde Türkiye'nin içerde önemli bir problemi vardı. Şeyh Sait İsyanıyla, Güneydoğu'daki halkın bir kısmı ayaklanmış ve bu isyan büyümüştür. Devlet bu isyan ile uğraşırken Musul meselesi hakkında cesur bir karar alamamış ve geri adım atmak zorunda kalmıştır. Misak-ı Milli sınırları içerisinde kalan Musul, İngiltere mandasındaki Irak'a bırakılmış, bunun karşılığında Musul petrollerinin 25 yıl süre ile %10'unun Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ve İstanbul basınının Şeyh Sait İsyanı'nın çıkış sürecindeki istemeden de olsa katkısı İngiltere'nin çıkarlarına uygun bir zeminin oluşmasına neden olmuştur. İsyan öncesinde İngiltere ile savaşı göze alan Türkiye, isyan sırasında askeri gücünün zayıflaması sonucu, Milletler Cemiyeti'ni de arkasına alan İngiltere'ye karşı koyma imkanından mahrum kalmıştır.

⁶³ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 274.

BÖLÜM III

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN KAPATILMASI ve SONRASI

3.1 Takrir-i Sükun Kanunu'nun Amacı ve Uygulanışı

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın parti programında yer alan “dinsel düşünce ve inançlara saygı” ilkesi bütün muhalefet ve şeriat sempatisi olan gruplara davetiye çıkarmıştır. Bu durum, partinin demokrasi önünde bir tehlike olarak belirmesine ve yeni Türk devletinin tehlikeye girmesine sebep olacaktır.

Siyasi durum böyleyken Güney Doğu'da gerçekleşen Şeyh Sait ayaklanması ve buna karşı alınan önlemler olağanüstü şartların doğmasına sebep olmuştur. İsyan başladığı dönemlerde işbaşında olan Fethi Bey Hükümeti önlem olarak Hıyanet-i Vataniye Kanununun kapsamını genişletmeyi düşünmüştür. 25 Şubat 1925'te yapılan değişiklikle ¹ “Dini düşünceleri siyasi gayelere alet etmek” suç sayılarak halk arasında çıkarılacak fitne ve entrikanın önüne geçilmeye çalışılmıştır.² Bu kanun değişikliği ve alınan diğer önlemler isyanı bastırmakta yeterli olmayınca Fethi Bey Hükümeti istifa etmek zorunda kalmıştır. Ardından kurulan İsmet Paşa Hükümeti Takrir-i Sükun Kanununu çıkaracaktır. Bunun yanında İstiklal Mahkemeleri de kurulacak ve siyasi parti ve gazetelerin muhalefet yapmalarına engel olacak tedbirler alınacaktır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasına kadar meydana gelen bu gelişmeler aşağıda ele alınmıştır.

¹ 25 Şubat 1925'teki değişikliği ile yasanın son şekli şöyle olmuştur: “Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi siyasi gayelere esas veya alet ittihazi maksadıyla cemiyetler teşkili memnudur. Bu kabil cemiyetleri teşkil edenler veya bu cemiyetlere dahil olanlar haini vatan addolunur. Dini veya mukaddesat-ı diniyeyi alet ittihaz ederek, şekli devleti tebdil veya tagyir veya emniyeti devleti ihlal veya mukaddesatı diniyeyi alet ittihaz ederek her ne suretle olursa olsun ahali arasına fesat ve nifak için gerek münferiden ve gerek müstemian kavli veya tahriri veyahut fiili bir şekilde veya nutuk iradı veyahut neşriyat icrası suretiyle harekette bulunanlar kezalik haini vatan addolunur.” **Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti'nde...**, a.g.e., s. 146, 147.

² **Zürcher**, a.g.e., s. 173.

Şeyh Sait İsyanı'nı bastırmak için Ali Fethi Bey Hükümeti'nin aldığı önlemleri yeterli bulmayan İsmet Paşa ve diğer radikaller daha hızlı ve otoriter olunması gerektiğini savunmuşlardır. Bu konu 2 Mart 1925 günü toplanan Halk Fırkası Grubu'nda hararetle bir şekilde tartışılmıştır. Ülke genelinde radikal tedbirler alması konusunda Ali Fethi Bey'e baskı yapılmıştır. Ancak Ali Fethi Bey alınan önlemlerin gerek yeterliliği, gerekse mahalli düzeyde tutulması konusunda en az radikaller kadar ısrarlıdır. Ali Fethi Bey, "Lüzumsuz şiddetlerle ben elimi kana boyayamam." sözleri ile tavrını sert bir şekilde ortaya koymuştur. Ancak Fırka Grubu, İsmet Paşa'nın yanında yer almıştır. Cumhuriyet'in korunması ve irticai-bölücü eylemlerin önlenmesinde Hükümet'in daha geniş ve olağanüstü tedbirler alması konusunda verilen takrir, Grupça kabul edilmiştir. Ali Fethi Bey bu kararı Hükümet'e güvensizlik olarak yorumlayarak 2.3.1925 tarihinde Hükümet'ten istifa etmiştir. Bu istifa 3.3.1925 tarihinde Meclis'e kendisi tarafından bildirilmiştir.³

Başvekilliğe getirilen İsmet Paşa, göreve gelir gelmez 4.3.1925 tarihinde Meclis'e ülkenin emniyeti, asayiş açısından köklü bir tedbir kanunu sunmuştur. Takrir-i Sükun hakkında 1/638 sayılı layiha, ülkede emniyet ve asayiş, huzuru ve toplumsal düzeni bozucu, bu yolla Türkiye Cumhuriyeti'nin gücünü kısıtlayıcı ve inkılabın esaslarını bozucu her türlü eyleme karşı alınacak hızlı önlemleri düzenlemek amacı ile sunulmuştur.⁴

Takrir-i Sükun Kanununun oylaması sırasında muhalif üyeler İsmet Paşa'nın ülke yönetimindeki etkinliğinin artmasının sorun olabileceği düşüncesi ile red oyu kullanmışlardır.⁵ Güney Doğu illerinde başlayan bu isyanı bastırmak için hazırlanan Takrir-i Sükun Kanunu İsmet Paşa'ya ülke yönetiminde daha etkin olma fırsatı vermiştir. İki yıllık bir süre için hükümet 'isyanı ve gericiliği' teşvik eder nitelikte herhangi bir kuruluşu, girişimi ya da yayımı yasaklayabilecek ve kapatabilecekti. Yasayı yürütmeye İstiklal Mahkemeleri yetkiliydi. Bunların çoğu isyan bölgesinde kurulacak, 'harp divanı' gibi iş görerek; verecekleri ölüm cezalarını, Meclisin onayına sunmaksızın, derhal yerine getirmek yetkisine sahip olacaklardı. Ankara'da kurulacak bir ek mahkeme, yurdun geri kalan kesimlerindeki davalara bakacak ve

³ **İşıl Çakan**, *Türk Parlamento Tarihinde II.Meclis*, İstanbul: Çağdaş Yayınları, 1999, s. 349.

⁴ **Çakan**, *a.g.e.*, s. 350.

⁵ 144 oydan 122'si kabul, 22'si red olarak kullanılmıştır. **TBMMZC**, D.2, C.14, s. 155, 156.

gericilik propagandasını önleyerek, huzuru bozan hareketleri cezalandıracaktı. Yalnız, bu mahkemenin vereceği ölüm cezaları, Meclisin onayına bağlı olacaktı.

Terakkiperverler, Anayasaya aykırı olduğu gerekçesi ile bu yasaya şiddetle karşı koydular. Bütün özgürlükleri elden alıyor, insan haklarını çiğniyordu. Ancak İsmet Paşa'yı yumuşatamadılar. İsmet Paşa, güven ve düzenin her şeyden üstün tutulması gerekçesiyle yasayı savundu. Milli devrimler ancak böyle bir temel üzerinde gerçekleşebilirdi.⁶

Şeyh Sait İsyanı'nın meydana getirdiği olumsuz durum ve sıkı yönetim ilan edilmesi muhalefet partisi olan TPCF hakkında CHF'nin radikal kanadının tavırlarını daha da sertleştirmesine sebep olacaktır. Öncelikle muhalefeti destekleyen ve isyana dolaylı olarak destek olan basın etkisiz hale getirilmiştir.

Takrir-i Sükun Kanunu'nun ilk uygulaması, Kanun'un kabulünden iki gün sonra 6 Mart 1925'te Hükümetin İstanbul'da çıkan Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç ve Sebilürreşat adlı gazete ve dergileri kapatması olmuştur. Hükümet bu tarihten üç gün sonra İzmir'de çıkan Sadayı Hak, Trabzon'da çıkan İstikbal ve Kahkaha ile İstanbul'da çıkan Presse du Soir isimli dört gazeteyi daha kapatmıştır. Daha sonra Hüseyin Cahit'in Tanin gazetesi de kapatılmıştır.⁷

Basına karşı yürütülen bu gözdağı verme programı bununla kalmamış ayrıca bazı gazeteciler de tutuklanarak İstiklal Mahkemelerinde yargılanmışlardır. Şeyh Sait davasına bakan Şark İstiklal Mahkemesi 7 Hazirandaki bir ara kararıyla, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırttıkları iddiasına dayanarak bir takım gazetecileri⁸ tutuklatmıştır.⁹ Şark İstiklal Mahkemesinde yargılanan gazeteciler, kendilerine verilen öğüde uyarak Cumhurbaşkanına yalvarış telgrafları çektikten sonra, aralarından Abdülkadir Kemali Beyin Ankara İstiklal Mahkemesine gönderilmesi dışında, toptan salıverilmişlerdir.¹⁰ Ancak bir sonraki kısımda bahsedileceği gibi Takrir-i Sükun Kanunu'nun verdiği yetkiye istinaden Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 3 Haziran 1925 tarihinde Hükümet kararıyla kapatılacaktır.

⁶ Kinross, *a.g.e.*, 468, 469.

⁷ Öz, *a.g.e.*, s. 95.

⁸ Eşref Edip, Velit Ebüzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ağustos ayında bunlara daha başkaları da katılmıştır: Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon).

⁹ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, *a.g.e.*, s. 143.

¹⁰ Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, *a.g.e.*, s. 145.

3.2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Kapatılması

Şeyh Sait İsyanı gerekçesiyle ve Takrir-i Sükun Kanunundan da yararlanarak girişilen sindirme eylemi içinde TPCF'nin de kapatılacağı anlaşıyordu.

Hükümet Şeyh Sait İsyanı ile ilgili aldığı askeri önlemler yanında, isyanın yayılmasında birinci derecede rol oynadığına inandığı muhalif basından bir kısmını süresiz olarak kapatarak, gücünü basın üzerinde hissettirmiştir. İsyanın irticai bir olay olduğu, isyancıların dağıttığı beyannamelerden de destek bulunca iktidar yanlısı köşe yazarları irticanın bu seviyede ayaklanmasını muhalif basının olduğu kadar muhalif fırkanın verdiği cesaret şeklinde yorumlamış ve bu iddialarını fırkanın 6.maddesini göstererek sürdürmüştür.¹¹

Kara Vasıf Bey'in sorgulanma sebebi de konunun irtica ile ilişkilendirilmesinin yanlış bir tespit olmadığını kanıtlamaktadır. Kara Vasıf Bey'in söylediği şu söz onun sorgulanma sebebidir: "Mustafa Kemal Paşa'yı istiyorsanız Halk Fırkası'na gidiniz. Halifeyi istiyorsanız bizim fırkamıza geliniz!"¹²

Şark İstiklal Mahkemesinde, ayaklanmayı dolaylı olarak kışkırtmak gerekçesiyle yargılananlar arasında, TPCF Urfa katib-i mesulü emekli yarbey Fethi Bey de vardı. Fethi Beyin duruşmasında, partisini suçlayacak herhangi bir kanıt meydana çıkarılamamasına rağmen, kendisi 5 yıl hapse mahkum edildikten sonra; Mahkeme 25 Mayıs 1925'te, görev bölgesi içindeki bütün TPCF şubelerini kapatma kararı vermiştir.

Ankara İstiklal Mahkemesinde de dini siyasete alet ettikleri gerekçesiyle yargılanan Salih Başo ve arkadaşları hakkındaki dava dolayısıyla, yine 1925 Nisan ayında bu partinin İstanbul'daki Cağaloğlu merkez şubesi ile bütün öteki şubelerinde arama yapılmasına karar verilmiştir. Bu arama sonucunda Ankara İstiklal Mahkemesine çuvallarla evrak gönderilmiştir. Bu mahkeme, söz konusu davanın sanıklarının 5-15 yıl kürek, müebbet hapis gibi cezalara çarptıran kararında, TPCF'nin programındaki "Dini düşünce ve inançlara saygılıdır" maddesi dayanak gösterilmiştir.¹³ İstiklal Mahkemesi'nce açık bir kanıt olmamasına rağmen Şeyh Sait

¹¹ Yeşil, *a.g.e.*, s. 384.

¹² Avcı, *İzmir...*, *a.g.e.*, s. 60.

¹³ Tunçay, *a.g.e.*, s. 146, 147.

Ayaklanmasıyla ilgili görülen ve gericiliği kışkırttığı iddia edilen Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Hükümet tarafından Takrir-i Sükun Kanunu'nun 1.maddesine dayanılarak 3 Haziran 1925'te kapatılmıştır.

Bu konuda Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözü uygun olacaktır: “Bizi yanlış yola yönelten soysuz kimseler bilirsiniz ki, çok yere din perdesine bürünmüşler, saf ve temiz halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... Görürsünüz ki milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din niteliği altındaki küfür ve kötülükten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırırlar. Halbuki, Allah'a şükürler olsun hepimiz Müslümanız, hepimiz dindarız; artık bizim, dinin gereklerini öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına gereksinmemiz yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esaslarını anlatmaya yeterlidir.”¹⁴

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasının ardından Fırka mensuplarının yeni toplantı döneminde örgütlü olmamakla birlikte Meclis Grubu olarak işlevini sürdürdüğü görülmektedir. 9.11.1925 tarihinde Başvekil İsmet Paşa, devletin umumi siyasetinin konu edildiği bir beyanat vermiş, bu beyanatta Hükümet'in geçen devredeki faaliyetleri başta olmak üzere, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılması da dahil olmak üzere bütün faaliyetleri açıklanmıştır. Kazım Karabekir Paşa'nın beyanatın hemen ardından İsmet Paşa'dan, Partinin kapatılmasının nedenlerini belgelere dayanarak açıklamasını istediği bilinmektedir. Tartışmalardan sonra yapılan oylama sonucu Hükümet 21 red oyuna karşı 159 oy ile güven tazelemiştir.¹⁵

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bazı mebusları, İzmir Suikastı ile ilgili görülerek yargılanmış ve bir kısmı idama mahkum edilmiştir. Bu konu, ilgili başlık altında daha detaylı olarak verilecektir.

3.3. İzmir Suikastı ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası İleri Gelenlerinin İstiklal Mahkemelerinde Yargılanmaları

İzmir Suikastı, TPCF ve kuruluşunda önemli rol oynayan İttihatçılar için önemlidir. TPCF'nin kurucuları olan Milli Mücadele liderleri bu olay sonrası kurulan

¹⁴ Kocatürk, *a.g.e.*, s. 333, 334.

¹⁵ Çakan, *a.g.e.*, s. 425.

mahkemelerden sonra siyaset sahnesinden uzun süre ayrı kalacaklar, İttihat ve Terakki Partisini canlandırma çabaları ise tarihe karışacaktır. Bu olayın gelişimi şöyle olmuştur.

Şeyh Sait ayaklanmasını takip eden dönemde inkılaplar karşısındaki unsurların zararlı faaliyetlerini önlemek için çalışmalara devam edildi. Bu sırada yapılan inkılapları halka anlatmak maksadıyla 1926 baharında yurt gezilerine çıkmayı planlayan Mustafa Kemal'in programında Balıkesir üzerinden 17 Haziran'da İzmir'e geçmek te vardı. Aynı günlerde muhalefet ile iktidar arasındaki sürtüşme ve kırınlık da devam ediyordu. İzmir Suikastı girişimi böyle bir ortamda tasarlanmıştır.¹⁶

Bu denli önemli bir devlet adamını öldürme girişimi bu kadar kısa bir süreçte olgunlaşacak bir olay değildir. İzmir Suikastı girişimi daha eskiye dayanan bir husumetin sonucudur.

Eski İttihatçıların kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve İttihatçılar yine ortada kalmıştır. "Bu memlekette iktidar yalnız bizim hakkımızdır. Biz ayrıldıktan sonra gelenler işlerini bitirmişlerdir, artık çekilsinler." diyen komitacı İttihatçılar artık kendi bildikleri yoldan iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdi. Yani suikast fikri oluşmuştu. Bu fikrin oluşmasında en çok etkili olan ve mahkemelerde kendisinden en çok söz ettirecek kişi İstanbul eski iâşe nazırı, küçük efendi Kara Kemal'di.¹⁷

Muhalef fikirlerin bu denli cüretkar davranışlara yönelmeleri son çırpınılar olarak kabul edilebilir. Suikastın ortaya çıkması ile de bu komitacı grup tamamen etkisiz hale getirilecektir.

Mustafa Kemal'in 7 Mayıs 1926 günü Güney illerinden başlayan gezisi sırasında iken, İzmir'de Giritli motorcu Şevki, İzmir valisi Kazım Dirik Bey'e başvurdu. Anlattıklarına göre Mustafa Kemal'i İzmir ziyareti sırasında öldürmeyi tasarlayan bir grup, olaydan sonra motorla Yunan adalarına kaçırılmaları için kendisiyle temasa geçmişti.

Mustafa Kemal, Orta ve Güney Anadolu'da geziye çıkıp halkla temasta bulunmuştu. Gazi 14 Haziran'da Bursa'dan Balıkesir yoluyla İzmir'e geçmeye

¹⁶ Kılınçkaya, *a.g.e.*, s. 254.

¹⁷ Avcı, *İzmir...*, *a.g.m.*, s. 95.

hazırlanıyordu. Vilayete bu yönde haber verilmiş ve vilayetten gerekli hazırlıkların yapılması istenmişti.

İhbar üzerine Vali Kazım Bey, derhal Balıkesir’de bulunan Cumhurbaşkanı’na, “Şahsı devletlerine karşı tertip edildiği anlaşılan bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış olduğundan lütfen hareketlerinin ertelenmesi” ricasında bulunan bir mesaj yolladı.

Bu isteğe uyarak Gazi, programını değiştirdi. Bu arada hükümet olaydan haberdar edildi. Doğal olarak, olay ilk anda tamamen gizli tutuldu.¹⁸

İki günlük ertelemeden sonra 16 Haziranda Gazi İzmir’e geldi. Karşılama törenleri coşkulu oldu. Bu arada İstiklal Mahkemesi işi üstlenmişti. Ankara, İstanbul ve İzmir’de toplam 49 kişi tutuklandı. Aralarında milletvekilleri ve paşalarında bulunması nedeniyle, olayın kamuoyundan saklanması artık mümkün değildi. 18 Haziranda yayımlanan bir resmi tebliğle olay halka şöyle duyuruldu:

İzmir’de mel’un bir suikast keşfedilerek, bütün tertipçileri suç delilleri ile tutuklanmıştır. Reisicumhur hazretlerinin seyahatleri esnasında İzmir’de tatbik olunmak üzere bir suikast düzenlendiği keşfedilerek, düzenleyenler, silahları, bombaları ve hazırlıklarıyla Cumhurbaşkanı hazretlerinin İzmir’e varışından bir gün evvel gelmişlerdir. Tutuklular suikast girişimlerini itiraf etmişlerdir. Mesele İstiklal Mahkemesine aktarılmış ve mahkeme heyeti davayı yerinde izleyip yargılamak üzere İzmir’e hareket etmiştir.¹⁹

Olayların ortaya çıkarılması ve yurda duyurulması üzerine, Mustafa Kemal bir demeç yayınladı. Özetle, bu suikast girişiminin, kendi kişiliğinden çok, Cumhuriyet’e ve onun dayandığı ilkelere karşı olduğunu anlatmıştır. Mustafa Kemal bu demecinde şunları söylüyordu:

“Benim değersiz vücudum, bir gün elbette toprak olacaktır; fakat, Türkiye Cumhuriyeti, sonsuza kadar yaşayacaktır. Türk ulusu güven ve mutluluğunu güvence altına alan ilkelere, uygarlık yolunda, duraksamadan yürüyecektir.”

Yine Mustafa Kemal, kendisine saygı ve bağlılık duygularını belirtmek için gelen İzmirliyle şunları söyledi:

¹⁸ **Orhan Koloğlu**, *İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma*, , Sayı: 13, İstanbul: Popüler Tarih, 2001, ss. 42-46, s. 42, 43.

¹⁹ **Koloğlu**, *a.g.m.*, s. 43.

“Ben ölürsem, ulusumuzun birlikte yürüdüğümüz yoldan hiçbir biçimde ayrılmayacağına kuşku yoktur. Bu düşünceyle rahatım. Düşmanlarımızın cana kıyıcı bu girişimleri, bizim devrim ateşimizi söndüremez.”²⁰

Afyon Mebusu Ali Bey’in başkanlığındaki Ankara İstiklal Mahkemesi İzmir’e gelmiştir. Mahkeme üyeleri Kılıç Ali Bey (Gaziantep Mebusu), Dr.Reşit Galip Bey’di (Aydın Mebusu) ve Necip Ali Bey’dir (Küçükkaya, Denizli Mebusu). Öncelikle 14 kişi tutuklanmıştır. İzmir Suikastı girişiminden, İttihatçılar, I.TBMM dönemindeki İkinci Grup üyeleri ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası yöneticileri sorumlu tutulmuştur.

İlk duruşma 26 Haziran 1926 Cumartesi saat 14.00’te, İzmir El-hamra Sineması salonunda başlamıştır. 13 Temmuz’u 14 Temmuz’a bağlayan gece, altısı TBMM üyesi olan toplam 12 kişi idam cezaları yerine getirilmiştir.

Yargılamalar açıkça Halk Fırkası ile İttihatçıların hesaplaşması olmuştur. Yargılama kapsamı gittikçe genişleyerek, İttihatçıların politikaları sorgulanmaya başlamıştır. Sanıkların avukat tutmalarına izin verilmemiştir.

İzmir yargılamalarından sonra Ankara’ya giden İstiklal Mahkemesi, ilk duruşmasını 1 Ağustos 1926’da yapmış ve 45 İttihatçı ve Terakkiperver’liyi sorguya çekerek 31 Ağustos’ta görevini bitirmiştir. Bu yargılamalar Cumhuriyet Halk Fırkası basınında “tasfiye” olarak nitelendirilmiştir.²¹

İttihatçılardan Kara Kemal Bey, yakalanacağını anlayınca intihar etmiştir (27 Temmuz 1926). Ankara Eski Valisi Abdülkadir Bey, Bulgaristan’a kaçacağı sırada yakalanmış ve idam edilmiştir. Rauf ve Adnan Beyler, Avrupa’da oldukları için haklarındaki kararlar gıyabi olmuştur. Dr. Adnan Bey beraat etmiştir. Rauf Bey on yıl sürgün cezasına çarptırılmıştır.²²

Mahkeme heyetinin İzmir yargılamalarından beri vardığı sonuç, bu suikast hazırlığı uzunca bir süre tasarlanan bir oyunun sonucudur. Mahkemeye göre bu tertip İttihat ve Terakki’nin yeni devlette iktidara gelebilmesi için beş aşamadan geçilerek ulaşılabilecek bir planı içeriyordu.

²⁰ **Baki Kurtuluş**, *Tarihsel Olaylarla SÖYLEV “Nutuk”*, 22.b., İstanbul: Serhat Yayınları, s. 327.

²¹ **Tunaya**, *Türkiye’de Siyasal...*, a.g.e., c.3.,s. 713.

²² **Tunaya**, *Türkiye’de Siyasal...*, a.g.e., c.3.,s. 710-714.

1. TBMM’ndeki Birinci ve İkinci Grupları birleştirerek, her iki yandaki İttihatçıları toplamak ve Rauf Bey’in de yardımı ile, birleşen grupların yönetim kurulunda ve Vekiller Heyeti’nde etkin duruma geçmek.
2. Bu yapılamazsa, İttihat ve Terakki adına on beş yirmi kişilik bir mebus listesini, HF içine, şüphe yaratmadan ve yine Rauf Bey’in yardımı ile sokabilmek.
3. Bu da olmazsa, doğrudan doğruya İttihat ve Terakki adıyla, “9 Umde’ye meydan okuyan”, “9 Madde”lik programa dayanan bir fırka kurarak, açık savaşa geçmek.
4. Bu da gerçekleştirilemezse, HF adına seçtiği üyelerle, Meclis’te muhalif üyelerle bir fırka kurarak, HF’ni parçalamak. Terakkiperver Fırka bu amaçla kurulmuştur ve “Heyet-i Hafiye” üyelerinin tümü bu partiye toptan girmişlerdir.
5. Fırka’nın kapatılmasından ve Takrir-i Sükun Kanunu’nun çıkarılmasından sonra, Cavit Bey’in evinde devam edilen gizli komitenin çalışmaları, Gazi Paşa’yı hedef almış ve çeşitli planlamalardan sonra İzmir Suikastı girişiminde karar kılınmıştır.²³

İstiklal Mahkemeleri yukarıdaki düşünceleriyle İzmir Suikastı girişiminden TPCF’nin bazı üyelerini de sorumlu tutmuştur. Bazılarını komploya iştirak etmekten bazılarını da komplodan haberdar olduğu halde hükümete bilgi vermemekten suçlamış ve çeşitli cezalara çarptırmıştır.

Bu kararlarla, Kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın milletvekilliği devam eden üyeleri de çeşitli cezalara çarptırılarak²⁴ yeniden oluşabilecek zararlı bir muhalefetin önüne geçilmiştir. Parti ileri gelenlerinin Ankara’da tutuklandığını öğrenen İsmet Paşa, Başvekil sıfatı ile Ankara Polis Müdürü Dilaver Bey’den Kazım Karabekir’in serbest bırakılmasını emretmiştir. Fakat, Meclis’ten aldığı olağanüstü yetkilerle donatılmış olan İstiklal Mahkemesi bu hareketten ötürü İsmet Paşa hakkında takibat başlatmıştır. Mustafa Kemal’in de araya girmesi ile konu çözümlenmiş ve İsmet Paşa durumun ciddiyetini anlamıştır.²⁵ Olayın İttihatçı

²³ **Tunaya**, *Türkiye’de Siyasal...*, a.g.e., c.3., s. 718, 719.

²⁴ İzmir Suikastı sonrasında eski Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Milletvekillerinden Ahmet Şükrü Bey, Abidin Bey, Halis Turgut, İsmail Canbulat, Rüştü ve Arif Beyler ölüm cezasına çarptırılmıştır. Rauf Bey ve Adnan Beyler ise yurt dışında bulunmaktadırlar. Bu iki vekil on yıl kürek cezasına çarptırılmışlardır. Kazım Karabekir, Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez) Beylerin dahil olduğu diğer Terakkiperverli vekiller aklanmıştır. **Çakan**, a.g.e., s. 425.

²⁵ **Avcı**, *İzmir...*, a.g.e., s. 75, 76.

zihniyetinin ürünü olduğu ve kapatılan Terakkiperverlerin de bu işte parmağı olduğu düşüncesi ile yargılamalar yapılmıştır.

Böylece İzmir Suikastı ile ilgili kurulan İstiklal Mahkemeleri, aldıkları kararlarla hem İttihat ve Terakki'nin yeniden canlandırılmasının önüne geçmişler hem de muhalefeti susturarak Tek Partili yönetimin yerleşmesini sağlamışlardır.

3.4. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın Türk Demokrasi Tarihindeki Yeri ve Önemi

Meşrutiyet Dönemlerinde ilk aşamaları gerçekleştirilen demokrasinin tüm kurumları ile yerleşmesi yeni Türk Devleti'nin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Osmanlı reayası, Türk vatandaşı durumuna gelmiş ve tam olarak anlayamadığı demokrasi çalışmaları ile kendisini çağdaşlaşma yolunda bulmuştur. Mustafa Kemal'in adapte etmeye çalıştığı sistemi anlayamayan ya da yapılanların çok hızlı olduğunu düşünen siyasilerle Milli Mücadele içerisinde Mustafa Kemal'ni liderliğini zafere kadar şartıyla kabullenip, zaferden sonra iktidarı ele geçirmeyi amaçlayan İttihatçılar, ona karşı yavaş yavaş cephe almaya başlamışlardır. Bu karşı duruş tam olarak Mustafa Kemal karşıtlığı cesaretini gösteremediği için, İsmet Paşa ve siyaseti üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu karşı duruşun adı önce II.Grup daha sonra Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası olmuştur.

Bir muhalefet hareketi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, iktidar tarafından başlangıçta olumlu tepki ile karşılanmış olmakla beraber daha sonra gerçekleşen bazı olaylar neticesinde rejime karşı tehdit oluşturur duruma gelmiştir. Şeyh Sait İsyanı sonucu kapatılan partinin demokrasi tarihimizdeki yeri dikkate değerdir. Günümüze kadar gelen sağ parti oluşumunun kökenini burada aramak yanlış olmayacaktır.

Türk sağının kaynağı, I.Grup ve daha sonra CHF adını alacak olan partinin içerisinden çıkmış II.Grup milletvekilleridir. Türk merkez sağının kilit figürleri Celal Bayar ya da Adnan Menderes gibi CHF kökenli milletvekilleridir.²⁶

²⁶ **Süleyman Seyfi Öğün**, "Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa'nın Muhafazakar Yanılgısı", *Toplum ve Bilim*, sa. 74, 1997, s. 102, 103.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın ortaya koyduğu alternatif, muhafazakar ve liberal bir nitelik taşımakta CHF'dan farklılaştıkları nokta halkçılık anlayışında yatmaktadır.

CHF'nin halkçılık düşüncesi, halk adına hareket ederek onun iyiliğine yarayacak kararları kuvvetli bir devlet vasıtasıyla yürütmek merkezinde idi. Bir yandan ulusun egemenliği düşüncesi savunulurken, diğer yandan ulusun egemen olduğu bir siyasal rejime karşı yıkıcı tehlikelerin yine ulus içinden gelebileceği düşünülmektedir. Osmanlı son döneminde meşrutiyet idaresine alışamayan halka tanınan haklar kısıtlı olmuş ve II. Abdülhamit döneminde meşrutiyet rafa kaldırılmıştır. Cumhuriyet döneminde ise yapılan inkılapları anlamakta zorluk çeken halkın, manevi duyguları kullanılarak yapılan propagandalar sonucu tehlikeye girmesi muhtemel olan inkılapları korumak amacıyla demokrasi aşama aşama yerleştirilmeye çalışılmıştır.

Mustafa Kemal'in önderliğindeki CHF'nin hızla uygulamaya çalıştığı devrimlerine karşılık İkinci Grup "tedrici reform"a taraftar olmuştur. Terakkiperverler, Mustafa Kemal'in "inkılabın kanunu, mevcut kanunların üstündedir" yaklaşımını benimsemiyorlardı. İkinci Grup'un lideri Hüseyin Avni Bey "ihtilalin de hukuku vardır. Olağanüstülüğün de hukuku vardır" demektedir.²⁷

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın beyannamesinde ve programında yapılan vurgular, daha önce de belirttiğimiz gibi radikal çözümlere değil "evrimsel biçimlenme"ye yöneliktir. Fırka, Kemalizm'in otoriter ve köktenci çizgisine karşı ortaya çıkan bir alternatiftir.²⁸

TPCF, Cumhuriyet'in ilk muhalefet partisi olması dolayısıyla Türk Siyasal hayatına damgasını vurmuştur. Çok partili demokrasi için bir aşama gerçekleştirmiştir. Kapatıldıktan sonraki dönemlerde uygulanacak olan yöntemler ve Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşu gibi olaylarda Mustafa Kemal ve arkadaşlarına izlenecek yöntem için yol göstermiştir.

²⁷ Lortoğlu, *a.g.t.*, s. 192.

²⁸ Lortoğlu, *a.g.t.*, s. 195.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi sonucu işgale uğrayan Türkiye’de, Milli Mücadele hareketi başlayınca, bu hareketin lideri olan Mustafa Kemal’e karşı içten içe bir muhalefet oluşmuştur. Bu muhalefet, Mustafa Kemal’in çağdaş yeni bir devlet kurma yolundaki çalışmaları karşısında daha da güçlenmiştir. İktidarı ele geçirmek hırslarını sürdüren İttihatçıların zaferden sonra bunlara katılmasıyla, muhalefetin II.TBMM döneminde partileşme aşamasına geldiği görülmüştür.

Bu sürecin asıl nedeni yeni bir düzene geçilmesinde yaşanan sancılardır. “Türkiye’de temel değişiklik; İslami bir imparatorluktan milli bir Türk devletine, bir ortaçağ teokrasısından anayasalı bir cumhuriyete, bürokratik bir feodalizmden modern bir kapitalist ekonomiye inkılap etmek biçiminde birbirini izleyen reformcu ve radikal girişimler ile uzun bir sürede tamamlanmıştır.”¹

Fakat bu süreç uzun olduğu kadar da zorlu geçmiştir. Bir çok engelle karşılaşmıştır.

Selek’e göre, Türkiye’nin yenilenmesini engelleyen en önemli faktörler şunlardır:

1. Batının geçirdiği önemli tarihi çağların yaşanmamış olması,
2. Anadolu ihtilalinin bir halk hareketi veya bir sınıf hareketi olmaması,
3. İhtilalin bir ideolojik hareket olarak başlamaması ve ideolojinin hareketle beraber, hareketin içinde hazırlanması,
4. Savaş ve ihtilalin iç içe gelişmesi sebebiyle, milli kurtuluş savaşının zafere, her çeşit siyasi görüşü temsil eden bir koalisyonun yönetiminde ulaşması,
5. İttihatçı kadronun, ihtilal ve savaşın kazanılmasındaki büyük paya dayanarak iktidara sahip çıkmak istemesi.²

Bu ortamda, farklı düşüncelere sahip kişilerin bu çalışmalara engel olmak istemesi çok normaldir. Mustafa Kemal, fikirlerin tartışılmasıyla daha doğru kararlar alınacağı düşüncesi ile demokrasinin gelişmesini desteklemiştir. Bu düşünce ile

¹ Lewis, *a.g.e.*, s. 474.

² Selek, *a.g.e.*, s. 744.

Cumhuriyet'in ilk çok partili hayata geçiş denemesi olan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kuruluşuna saygı duymuştur.

İmparatorluktan ulusal devlete geçiş sürecinde ardı ardına inkılapların yapıldığı bir dönemde kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın içinde barındırdığı gruplara bakıldığında, Atatürk'ün liderliğine ve inkılaplara karşı çok farklı nedenlerle muhalefet yapanlardan oluşmuş bir parti görüntüsü vermektedir.

Bu yapıyla tüm muhalefeti bünyesinde toplamış, kısa zamanda geniş bir teşkilat kurup her bölgede etkin olmaya başlamıştır. Özellikle İstanbul basını tarafından desteklenmiştir.

Halkın henüz inkılapları tam olarak anlayamadığı bir ortamda manevi duygulara hitap edilerek yapılan propagandalar partinin gücünü artırırken diğer yandan inkılap karşıtı ve ayrılıkçı grupları cesaretlendirmiş ve Şeyh Said İsyanı'nın çıkmasına uygun zemin hazırlamıştır.

Bu yönüyle Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik içinde çağdaşlaşmasına engel olarak görülen parti, Takrir-i Sükun Kanunu'na dayanılarak kapatılmıştır. Parti milletvekilleri bağımsız olarak meclisteki muhalefet görevlerini sürdürürlerken meydana gelen İzmir Suikastı olayı sonrasında bunlar da etkisiz hale getirilmiştir.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk resmi muhalefet partisi olarak cumhuriyet tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Ancak partinin çalışmaları karşısında, Atatürk ve arkadaşları devrimler ile demokrasi arasında bir tercih yapmak durumunda kalmışlar ve devrimleri tercih ederek partiyi kapatmışlardır. Kısaca söylemek gerekirse, 1920'li yılların şartlarında ülkenin laik bir yapıya demokratik yollarla ulaşamayacağı anlaşıncı, devrimlerin tek parti yönetiminde devam etmesi daha uygun görülmüştür. Bu parti, Türk demokrasi tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Daha sonraki siyasi partilere de örnek olmuştur.

EK-1**TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN MİLLETVEKİLLERİ³**

1. Ali Fuat Paşa (Cebesoy)	Ankara Milletvekili
2. Cafer Tayyar Paşa (Eğilmez)	Edirne Milletvekili
3. Sabit Bey (Sağiroğlu)	Erzincan Milletvekili
4. Halet Bey (Sağiroğlu)	Erzurum Milletvekili
5. Münir Hüsrev Bey (Göle)	Erzurum Milletvekili
6. Rüştü Paşa (Soydan)	Erzurum Milletvekili (3.11.1926'da idam edildi)
7. Halil İbrahim Bey (Işık)	Ertuğrul Milletvekili
8. İhsan Hamit Bey (Tigrel)	Ergani Milletvekili
9. Hüseyin Rauf Bey (Orbay)	İstanbul Milletvekili
10. Dr.Abdülhak Adnan Bey (Adıvar)	İstanbul Milletvekili
11. Arif Bey (Ayıcı)	Eskişehir Milletvekili (3.11.1926'da idam edildi)
12. Ahmet Şükrü Bey	İzmit Milletvekili (3.11.1926'da idam edildi)
13. Osman Nuri Bey (Özpay)	Bursa Milletvekili
14. Hasan Necati Bey (Kurtuluş)	Bursa Milletvekili
15. Feridun Fikri Bey (Düşünsel)	Dersim Milletvekili
16. Halis Turgut Bey (Tarıkahya, Kethüdaoğlu)	Sivas Milletvekili (13.7.1926'da idam edildi)
17. Ahmet Muhtar Bey (Çilli)	Trabzon Milletvekili
18. Rahmi Bey (Eyüboğlu)	Trabzon Milletvekili
19. Hoca Kamil Efendi (Mitas)	Karahisarısahip Milletvekili
20. Hulusi Bey (Zarflı)	Karesi Milletvekili
21. Halit Bey (Akmansü)	Kastamonu Milletvekili
22. Mehmet Zeki Bey (Kadimbeyoğlu)	Gümüşhane Milletvekili
23. Ahmet Besim Bey (Özbek)	Mersin Milletvekili

³ Öztürk, *Türk... II.Dönem*, c.2., a.g.e., s. 490.

24. Abidin Bey	Manisa Milletvekili (13.7.1926'da idam edildi)
25. İsmail Canbulat Bey	İstanbul Milletvekili (3.11.1926'da idam edildi)
26. Bekir Sami Bey (Kunduk)	Amasya Milletvekili
27. Kazım Karabekir Paşa	İstanbul Milletvekili
28. Refet Paşa (Bele)	İstanbul Milletvekili

EK-2**TPCF’NİN BELLİ BAŞLI MİLLETVEKİLLERİNİN ÖZGEÇMİŞLERİ****ALİ FUAT (CEBESÖY)⁴****ANKARA**

1882’de İstanbul-Üsküdar, Salacak’ta doğdu. I.Dönem Yozgat Milletvekili İsmail Fazıl Paşa’nın oğludur.

Erkan-ı Harbiye mektebinden 1905’te Kurmay Yüzbaşı rütbesi ile mezun olarak kurmay stajı için 5. ordu emrine verildi. Beyrut’taki çeşitli birliklerde ve 1906 Haziran’ından itibaren Selanik’teki 3. Ordu Sahra Topçu Alayında stajını tamamladıktan sonra Örnek Sahra topçu 15. Alayın Tabya öğretmenliğine atandı. Trablusgarp, Balkan ve I.Dünya Savaşları’na katıldı. 21 Aralık 1917’de Mirliya (Tuğgeneral) oldu. Mustafa Kemal Paşa’nın Mondros Mütarekesi’nden sonra Yıldırım Orduları Komutanlığından alınması üzerine bir süre 7. Ordu Komutanlığına vekalet etti. Bu arada 5 Kasım 1918’de Mustafa Kemal Paşa ile Adana’da görüşerek milletin kendi haklarını kendisi araması ve savunması, bu yolda önderlik edilmesi ve bütün ordu ile yardımcı olunması konusunda fikir birliği sağlandı. 1 Aralık 1918’de İstanbul’a gelerek Mustafa Kemal Paşa ile temaslarını sürdürdü. 25 Şubat 1919’da 20. Kolordu komutanlığına atanarak İstanbul’dan ayrıldı ve Konya’da görevine başladı. Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs’ta Samsun’a çıkmasından sonra karargahını Ankara’ya nakletti. 8 Haziranda Ankara’ya gelen Rauf Beyi karşılayarak 12 Haziran’da birlikte Amasya’ya hareket etti ve üçü 19 Haziran’da Amasya’da buluşup bir genelge imzaladılar. 22 Haziran’da bütün mülki amirler ve komutanlara gönderilen ve “Amasya Genelgesi” olarak anılan bu genelgede, Vatanın bütünlüğü ve Milletin bağımsızlığı tehlikede olduğu vurgulanarak Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracağı belirtildi. Ankara’ya dönüşünde 27 Haziran’da bir bildiri yayımlayarak, gerektiğinde bir millet ferdi olarak vatanın ve milletin emrinde çalışmaya devam edeceğini bildirdi. 28 Ağustos 1919’da İstanbul Hükümeti

⁴ **Kazım Öztürk**, *Türk Parlamento Tarihi-TBMM I.Dönem 1920-1923*, c.3., TBMM Vakfı Yayınları, Ankara: 1993, s. 73-77.

tarafından azledildi. Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın Sivas'tan verdiği talimata uyarak görevini bırakmadı. 9 Eylül 1919 Sivas Kongresi'nin kararıyla "Garbi Anadolu Umum Kuvay-i Milliye Komutanlığı"na atandı. 17 Eylül'de bir bildiri ile durumu mülki Askeri makamlara duyurdu ve 26 Ekim'e kadar yöreyi dolaşarak gerekli temaslarını yaptı. 1 Kasım – 15 Aralık 1919 arası Sivas-Kayseri Bölgesi'nde, sonra da Bilecik-Bursa-Geyve bölgesindeki birlikleri teftiş ve yörede baş gösteren ayaklanmaların bastırılması için gerekli önlemleri aldırdı. TBMM'nin 1.dönemi için yapılan seçimde Ankara'dan Milletvekili seçildi. Ancak Geyve Cephesinde görevde olduğu için Meclise katılamadı. 11 Mayıs 1920'de İstanbul'daki Divan-ı Harp tarafından Mustafa Kemal Paşa, Kara Vasıf, Ahmet Rüstem, Dr.Adnan Bey ve Halide Edip Hanım ile birlikte idama mahkum oldu. Karar 24 Mayıs'ta Padişah tarafından onandı. Bolu yöresindeki ayaklanmaların bastırılmasından sonra 23 Haziran'da Ankara'ya geldi. 25 Haziran'da Batı Cephesi Kumandanlığına atanarak Eskişehir'de karargah kurdu. Yunan ileri hareketi karşısında cephede bir savunma hattı teşkiline çalıştı. 9 Kasım 1920'de İcra Vekilleri Heyeti kararıyla Moskova Büyükelçiliğine atandı. 16 Mart 1921'de bu amaçla Moskova'da bulunan İktisat Vekili Yusuf Kemal ve Sinop Milletvekili Rıza Nur Beylerle birlikte Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasını imza etti. Moskova dönüşünde milletvekilliği görevine devam etti. 13 Aralık 1922'de TBMM 2.Başkanlığına seçildi. Son toplantı yılı başında 1 Mart 1923'de yapılan seçimde de yerini korudu.

II.Dönem seçimlerinde Ankara'dan milletvekili seçildi. İlk toplantı yılı için 13 Ağustos 1923'te yapılan seçimde yine Meclis 2. Başkanı oldu. 24 Eylül 1923'te Ferikliğe (Korgeneral) yükseltildi. 21 Ekim 1923'te 2. Ordu Müfettişliğine atandı ve 19 Aralık 1923'te alınan bir kararla diğer milletvekili Ordu Müfettişleri ve Kolordu Komutanlarıyla birlikte Meclisten izinli sayıldı.

30 Ekim 1924'te Ordu Müfettişliğinden çekildi ve Milletvekili olarak çalışacağını bildirdi. 17 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucuları arasında yer aldı. Fırkanın 3 Haziran 1925 tarihinde Bakanlar kurulu kararıyla kapatılması üzerine bağımsız olarak yasama görevini sürdürdü. Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya suikast girişimi olayında 20 Haziran 1926'da İstanbul'da tutuklanarak İzmir'e gönderildi. İstiklal Mahkemesi'nde 26 Haziran da başlayan ve 13 Temmuz da sona eren yargılama sonucu beraatine karar verilerek 15 Temmuz da

tahliye edildi ve Meclisteki görevine döndü. 5 Aralık 1927'de Ordu açığında Korgeneral olarak emekliye ayrıldı.

III. Dönemde seçime katılmadı. IV.Dönemde boşalan bir milletvekilliği için yapılan ara seçimde 10 Haziran 1933'te Konya'dan bağımsız Milletvekili oldu. Yasama görevini V., VI., VII. Ve VIII. dönemlerde Konya, IX.dönemde Eskişehir, X.ve XI. dönemlerde İstanbul Milletvekili olarak sürdürdü. Bu arada Refik Saydam Kabinesinde Nafia Vekili (3 Nisan 1939-8 Temmuz 1942) Şükrü Saraçoğlu Kabinesinde yeniden Nafia Vekili (9 Temmuz 1942-8 Mart 1943) ve aynı Kabinede Münakalat Vekili (9 Mart 1943-7 Ağustos 1946) görevlerinde bulundu. Kazım Karabekir Paşa'nın ölümü üzerine 30 Ocak 1948'de TBMM Başkanlığına seçildi. 1 Kasım 1948'de Başkanlık görevinden ayrıldı. XI. Dönemin sonu olan 27 Mayıs 1960 tarihinden sonra politikadan tamamen çekildi. 10 Ocak 1968'de İstanbul'da öldü. Geyve-Ali Fuat Paşa İstasyonu'nda hazırlanan özel mezarlıkta toprağa verildi. Bekardı. Fransızca ve Almanca bildiği hal tercümesinde yazılıdır.

İstiklal Savaşı'ndaki fedakarca hizmetleri nedeniyle takdirname ile ödüllendirilmiş, 23 Mart 1924'te TBMM Genel Kurulunda yapılan törenle madalyaları takılan ilk 25 kişi arasında Kırmızı-Yeşil Şeritli İstiklal Madalyası almıştır.

Eserleri:

1. Büyük Harpte Osmanlı İmparatorluğu'nun 1916-1917 Senelerindeki Vaziyeti.
2. Birüsebbi-Gazze Meydan Muharebesi.
3. 20. Kolordu. 1938
4. Milli Mücadele Hatıraları. 1953
5. Moskova Hatıraları. 1955
6. Siyasi Hatıralar. 2 Cilt, 1957-1960
7. Sınıf Arkadaşım Atatürk. 1967

KAZIM (KARABEKİR) PAŞA ⁵

İSTANBUL

1882’de İstanbul’da doğdu. Mehmet Emin Paşa’nın oğludur. Fatih Askeri Rüştîyesi ve Kuleli Askeri Lisesi’nde orta öğrenimini tamamladıktan sonra, 1900’de Harp Okulu’na geçti. 1900’de mezun olarak, kurmay sınıfına ayrıldı.

1917’de II.Kolordu ve sonra da Erzincan I.Kafkas Kolordu Komutanı oldu. 28 Temmuz 1918’de Mirlivalığa yükseltildi. 2 Mart 1919’da Erzurum’daki 15.Kolordu Komutanlığına atandı. Atatürk’ün, 19 Mayıs 1919’da Samsun’a çıkarak milli kurtuluş hareketini başlatmasında bu harekete ilk katılan ve kendisini destekleyenlerden oldu. Erzurum Kongresi’nin toplanmasına büyük emeği geçti. TBMM’nin I.Dönemine Aydın, Karesi (Balıkesir), Menteşe (Muğla) ve Edirne’den Milletvekili seçildi. Edirne’yi tercih etti. Ancak askeri görevi dolayısıyla Meclise katılamadı ve genel kurul kararıyla izinli sayıldı. 20 Haziran 1920’de Doğu Cephesi Komutanı olarak, Ermenilerce işgal edilen Türk topraklarını kurtardı. Bu zafer üzerine 31 Ekim 1920’de Ferik (Korgeneral) liğe yükseltildi. 2 Aralık 1920’de Ermenistan ile Gümrü Antlaşması’nı imza etti. Rusya ile Kars Konferansı’nda Türk Heyetinin başkanlığını yaptı. Gürcistan’ın elinde kalan Artvin ve Ardahan’da, 23 Şubat 1921’de emrindeki Doğu Cephesi kuvvetleri tarafından kurtarıldı. Büyük zaferden sonra Doğu Cephesi’ndeki görevi sona ermekle 15 Ekim 1922’de Ankara’ya gelerek, 30 Ekim’de Meclis’e katıldı. 21 Ekim 1923’te I.Ordu Komutanlığına atandı.

28 Haziran 1923’te yapılan II.Dönem seçimlerinde İstanbul’dan Milletvekili seçildi.

21 Ekim 1923’te I. Ordu Komutanlığına atandı. Kasım 1924’te, Ordudaki görevlerinden izinli sayılan asker milletvekillerinin, Meclis yada Ordudaki görevlerini tercih etmeleri gerektiği kararlaştırılması üzerine, 24 Kasım 1924’te yasama görevini tercih ederek I. Ordu Komutanlığından çekildi. Bu arada 9 Kasım 1924’te Halk Fırkasından istifa etti. 17 Kasım 1924’te bu Fırkaya karşı olan bazı milletvekili arkadaşlarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu ve başkanlığını

⁵ Öztürk, *Türk... I..Dönem*, c.3., a.g.e., s. 316-318.

üstlendi. Ancak Şeyh Sait Ayaklanmasını bazı partililerin kışkırttığı savı ile parti 3 Haziran 1925'te Hükümetçe kapatıldı.

17 Haziran 1926 'da Atatürk'e suikast girişimi ihbarı üzerine tutuklanan (49) kişi arasında İzmir'de Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılandı. Suikast ile ilişkisi görülmeyerek, diğer sanık paşalar Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar(Eğilmez), ve Cemal (Mersinli) ile birlikte amlandı.Yasama görevine döndü. 1 Mart 1927'de milletvekilliği sona erince ordu kadrosunda açığa alındı.

Kasım 1924'te, Ordudaki görevlerinden izinli sayılan asker milletvekillerinin, Meclis yada Ordudaki görevlerini tercih etmeleri gerektiği kararlaştırılması üzerine, 24 Kasım 1924'te yasama görevini tercih ederek 1.Ordu Komutanlığından çekildi. Bu arada 9 Kasım 1924'te Halk Fırkası'ndan istifa etti. 17 Kasım 1924'te bu fırkaya karşı olan bazı milletvekili arkadaşlarıyla Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurdu ve başkanlığını üstlendi. Ancak Şeyh Sait Ayaklanmasını bazı partililer kışkırttığı savı ile parti 3 Haziran 1925'te hükümetçe kapatıldı.

14 Haziran 1926'da Atatürk'e suikast girişimi ihbarı üzerine tutuklanan 49 kişi arasında Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılandı. Suikast ile ilişkisi görülmeyerek, diğer sanık paşalar Ali Fuat (Cebesoy), Refet (Bele), Cafer Tayyar (Eğilmez) ve Cemal (Mersinli) ile birlikte amlandı. Yasama görevine döndü. 1 Mart 1927'de milletvekilliği sona erince ordu kadrosunda açığa alındı. 1 Kasım 1927'de emekliye ayrıldı. 26 Ocak 1939'da yapılan ara seçimde yeniden İstanbul Milletvekilliğine seçildi. 1943 ve 1946 genel seçimlerinde tekrar seçilerek yasama görevini korudu. 5 Ağustos 1946'da TBMM Başkanlığına seçildi. Bu görevi ölümüne kadar sürdürdü. 25 Ocak 1948'de Ankara'da öldü.

Evli, iki çocuk sahibi idi. Almanca, Fransızca ve Rusça bildiği Meclisteki hal tercümesinde yazılıdır.

Milli mücadelede cephede kahramanlık göstererek hizmeti nedeniyle TBMM'nin 21 Kasım 1923 tarihli kararı ile Kırmızı-Yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiş, madalya, 23 Mart 1925'te TBMM Genel Kurulunda ilk kez yapılan törende takılmıştır.

Eserleri:

1. Sırp-Bulgar Seferi (1881), 1911.
2. Ermeni Mezalimi, 1918.

3. İstiklal Harbimizin Esasları, 1933.
 4. İtalya-Habeş Harbi, 1935.
 5. Cihan Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik? 2 Cilt, 1936-1937.
 6. Erzincan ve Erzurum'un Kurtuluşu, 1939.
- Ölümünden Sonra Basılanlar:
1. İstiklal Harbimiz, 1990.
 2. İstiklal Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkanı, 1967.
 3. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1982.

İSMAİL HAKKI CANBULAT ⁶

İSTANBUL

1880 (1296)'de İstanbul'da doğdu. Babası Jandarma Binbaşı Cemal Canbulat'dır.

1899'da piyade teğmeni rütbesi ile okulu bitirdi. 29 Eylül 1901'de üsteğmen ve 21 Temmuz 1908'de yüzbaşı oldu. Manastır ve Selanik'te görev yaptı. 1906'da kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temelini oluşturan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"nin kurucuları arasında yer aldı. Meşrutiyetin ilanı için yapılan çalışmalarda aktif rol oynadı. Padişah aleyhindeki eylemleri nedeniyle Meşrutiyetin ilanından sonra İstanbul'a dönüp Harp Okulunun tarih öğretmenliğine getirildi.

Nisan 1912'de İzmit'ten mebus seçilerek Meclisi Mebusana girdi. Meclisin 5 Ağustos 1912'de kapatılması ile mebusluğu sona erdi. Gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katıldı. Savaş sonrasında Milli Emniyet Müdürlüğüne daha sonra da Emniyet Genel Müdürlüğüne atandı. 1915'te İstanbul Vali Vekili, 1916'da İstanbul Şehremini (Belediye Başkanı) oldu. 1917'de Elçilik payesi verilerek, Stockholm'a gönderildi. Temmuz 1918'de Dahiliye Nazırlığına getirildi. Vekaletten 13 Ekim 1918'de istifa etti. Mütareke dönemi başında İttihat ve Terakki Fırkasının kapanma kararı alınmasından sonra "Teceddüt Fırkası" kurucuları arasında yer aldı. Mayıs 1919'da Malta'ya sürüldü. 1921 Mayısında serbest bırakıldı.

TBMM'nin II.Dönem seçimlerine katıldı ve İstanbul'dan milletvekili seçildi.

⁶ Öztürk, *Türk... I.Dönem*, c.3., a.g.e., s. 397, 398.

Dahiliye, Nizamname-i Dahili ve Kanunu Esasi komisyonları üyeliğinde bulundu. Genel Kurulda 13 değişik konuda, 19 kez söz aldı.

30 Kasım 1924'te kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kurucu ve yöneticileri arasında yer aldı.

Gazinin canına kıyma girişiminden suçlu görülerek, Ankara İstiklal Mahkemesince, 13 Temmuz 1926 tarihinde idamına karar verildi ve hüküm, 13/14 Temmuz 1926'da İzmir'de yerine getirildi.

EK – 3

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI BEYANNAMESİ⁷

İstiklal-i siyasisini kendi azim ve iradesinden nebean eden kuvvetle istihsal eyledikten sonra mukadderatını bizzat tayin ve idare etmek rüşd ve kabiliyetini izhar eden milletimize dahil olduğu bu yeni sahada sarsılmadan yürüyebileceği ivicacsız bir yol açmak emeliyle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı teşkil ettik.

Millet bizatihi haiz ve malik olduğu hakk-ı hakimiyet ve hükümraniyi hiçbir vasıtaya muhtaç olmaksızın doğrudan doğruya istimal etmek imkanını bulmuş olsaydı ne Büyük Millet Meclisi'ne, ne de fırkalara ihtiyaç hasıl olurdu. Hakimiyet-i amme esasını kabul eden milletlerin hiçbirine henüz böyle bir imkanı bulmak nasip olmamıştır.

Bu cihetle hakk-ı hakimiyet ve hükümrâninin bilakaydû şart istimalini intihapgerdesi olan bir veya iki Meclise tevdi zaruretine kalmıştır. Milletın intihap ettiği bu vekiller hem kanun yapmak, hem bu kanunu icra etmek yani Teşri ve İcra salahiyetlerini birden ifa eylemek imkanını bulamadıklarından milletten aldıkları hakimiyet kuvvetinin icraya taalluk eden kısmını aralarında ayırdıkları mahdud bir heyete tevdi ıstırarındandır. Bizzat millete olan hakk-ı hakimiyet ve hükümrâninin fiiliyat itibarıyla mahdud heyetlerin eline geçmesi, zaruretlerden mütevellid olmakla beraber mahzurlardan salim değildir. Bu mahzurların en büyüğü milleti bu haktan kamilen mahrum edecek bir şekl-i istibdadın teessüs edilebilmesidir. Daha ehven mahzurlar millete beka ve mevcudiyeti ve memleketin müdafaa ve itilası namına tahmil edilecek tekalifin hidematın istilzam ettiği fedakarlıklar ile gayr-i mütesanip olması, veya bu tekalifin muhtesüleyhlerine hasredilerek milletin mahsul-ü mesaisinin israf edilmesi velhasıl milletin terakki ve itilaya değil, tedenni ve inhitata sürüklenmesi gibi şeylerdir. Bu mahzurlu yolları kapamak için millet vekillerini hakk-ı vekaletlerinin azamet ve kudreti ile mütemadiyen mütehassıs edecek, yanlış

⁷ **Tunçay**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 370, 371.

kanaatlere saplanmaktan tahzir eyleyecek, menafi-i hususiye şevki ile cesaret-i medeniyetlerini kaybetmekten koruyacak, İcra Heyetini hadve hakkının haricine çıkmaktan men eyleyecek, hasılı millet ve İcra Vekillerini mütemudi murakabe altında bulunduracak vasıtalarla şiddetle ihtiyaç vardır.

Gerçi efkar-ı umumiye ve anın bir şubesi demek olan matbuat böyle birer vasıta iseler de daima müessir ve şafi değildirler. Bu vasıtalar meyanında en müessiri bizim fikirlerimizce aynı kanaati taşıyan millet vekillerinin Meclis-i Millide vücuda getirecekleri muvazenet ve murakabe grupları yani fırkalardır. İşte bu esbap ve mütalaata binaen fikri kanaatleri müttehit olan mebus arkadaşlarımızla teşkil ettiğimiz Fırkanın programını ve berveç-i zir bazı esaslı fikirlerini vatandaşlarımızın nazar-ı dikkat ve takdirine arz ediyoruz.

Türkiye Cumhuriyeti ve Türk heyet-i içtimaiyesini siyaseten calib-i hürmet ve itibar edecek en müessir ve kıymetli unsurun milli vahdet olduğuna kail olan fırkamız bu vahdete münafi her hareketi takbih edecektir.

Türk milleti mukadderatını tayin ve idare hakkını bizzat istimale başladıktan sonra ikinci Büyük Millet Meclisini intihap ederken hukuk-u hakimiyet ve hükümraniyi gayr-i kabil-i terk ve tecezzi ve ferağ olmak üzere bu Meclisin şahsiyet-i maneviyesine izafe etmiş olduğundan milletin verdiği bu sarıh hak ve salahiyyette hürmet ve riayeti vecibeden addedeceğiz.

Programımızda sarahaten mevcut olduğu üzere umumi hürriyetlerin şiddetle taraftarıyız. Ancak faziletli milletlerin münasebat-ı içtimaiyesinde fertlerin hürriyetleri yekdiğerini terbiye, ahlak, hissiyat ve temayülât itibariyle tenkit ederek cemiyet hayatını tefessüh ve inhitattan vikaye etmekte olduğundan bu lazıma-i içtimaiyeyi iltizamdan geri durmayacağız.

Hürriyet-i şahsiyeyi her sahada mukaddes addedeceğiz. Taraftarlıklarla, himayelerle şahsi kabiliyet ve teşebbüslerin inkişafına hail olan kamil ve mütehassıs insanların yetişmesine mani olmaktan tevakki edeceğiz, programımızın ihtiva ettiği esasların kanunen ve meriyetini temin için yegane vasıtamız meşruiyete istinat olacaktır. Milli hars ve seciyemizi takviye etmekle beraber ilim ve fen, sanat ve hizmet nokta-i nazarından memleketi ileri götürecek vesailin sür'ati istikmaline taraftar olacağız. İçtimai gayelerimizde tekamülü, medeni hedeflerimizde sürati iltizam edeceğiz.

Fırkanın tefrika olmadığını ispat edecek ve bunu zihinlerde itiyad haline getirecek geniş bir müsaadekarlık takip eyleyeceğiz. Dar fırkacılık zihniyetinden şiddetle muhteriz bulunacağız. Bu cihetle hangi fırkanın hakimiyet-i amme, hürriyetperverlik, cumhuriyetçilik esaslarındaki nokta-i nazarı bu baptaki esaslarımıza tevafuk ederse bu noktalarda onlarla beraber yürümekten ve her nevi irticai hareketlere mukavemetten çekinmeyeceğiz.

Kanunlarımızı ihtiyacata göre ikmal ve ıslah ederek onların hakimiyetine istinaden memlekette istikrar ve emniyeti tesis etmeyi, her sınıf halkın huzur ve refahı ve devletin tedbir-i itibarı namına en müessir bir çare telakki ettiğimizden bu cihete atf-ı ehemmiyet edecek ve memleketi sarsıntılara maruz kılmaktan tevakkı eyleyeceğiz.

Fırkamız tahakkümlerin şiddetle aleyhtarı olduğu için kendi umur-u dahiliyesinde de cevaz ve imkan vermeyerek ne ferdin ve ne de birkaç kişinin tahakküm sureti ile (oligarşi) meramlarını icra ve infaz etmelerini kabul eylemeyecek, her hüküm ve kararını salahiyyetkar heyetlerin ekseriyet-i arasına istinat ettirecektir.

İşte hukuk-u hakimiyete sahip ve iradesini sulh ve müsalemet içinde mütemadi terakki ve tekemmüle hasrû tahsis etmeğe azim olan vatandaşlarımızın bu esasat ile programımız dairesinde çalışmak üzere fırkamıza dahil ve müzahir olacaklarını ümid eder ve Cenabı haktan muvaffakiyet dileriz.

EK – 4

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI'NIN PROGRAMI ⁸

Esaslar

Madde 1 Türkiye Devleti halkın hakimiyetine müstenid bir Cumhuriyettir.

Madde 2 Hürriyetperverlik (Liberalizm), halkın hakimiyeti (Demokrasi) fırkanın meslek-i esasisidir.

Madde 3 Kavaninin vaz-ı tedvinine halkın ihtiyacı, menafii, temayülü, asrın icabatı ve adalet prensipleri hakim olacaktır.

Madde 4 Umumi hürriyetlere fırka şiddetle taraftardır. Heyet-i içtimaiyemizin ihtiyacat ve temayülü hakikiyesi ve nizamı ammenin muhafazası endişesi bu hürriyetlere kuyud vaz'ını zaruri kıldığı takdirde ancak Teşkilat-ı Esasiye Kanunu ile bu takyidatın vaz'ına taraftar olacaktır.

Madde 5 Teşkilat-ı Esasiye kanunu milletten vekalet-i sariha alınmadıkça tadil edilemeyecektir.

Madde 6 Fırka efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkardır.

Madde 7 “Hiçbir kimse kanunun emretmediği şeyi icraya icbar ve nehyetmediğini ısrardan menolunamaz” düsturu idarede mabettatbik bir esas olacaktır.

Madde 8 Mebusan intihabında bir dereceli rey-i am usulü kabul edilecek ve her zaman bir daire-i intihabiye olması esası müdafaa olunacaktır.

Madde 9 Vezaif-i Devlet hadd-i asgariye tenzil edilecektir.

Madde 10 Hükkamın her türlü nüfuz ve tesirden azade kalmaları için layetegayyerliklerini zamin olacak ahkam vazedilecek ve arzuları inzimam etmedikçe diğer memuriyetlere hatta terfi edilememeleri hakkında Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na madde-i mahsusa dercolunacaktır.

⁸ **Tunçay**, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 371-376.

Madde 11 Efraddan veya memurinden birinin bir karar-ı idariden veya bir karar-ı idarinin yahut bir talimat ve nizamnamenin tefsirinden veya ihmal-i tatbikinden dolayı muhtel olan ve muhakim-i adliyenin salahiyeti haricinde kalan hukuk ve menafinin muhafazası için merel-i şikayet olmak üzere mahakim-i idariye teşkil olunacak ve bunların teşkilat ve vezaifi ve usul-ü muhakemeleri için kanunlar yapılacaktır.

Madde 12 Reisicumhur intihap olunan zatın mebusluk sıfatı intihabını müteakip zail olunur.

Madde 13 Mevazene-i umumiye ve hususiyeden maaş alan ve fiilen hizmette bulunanların hiçbir fırka-i siyasiyeye intisap edememesini kafil kanun vazolunacaktır.

Siyaset-i Dahiliye

Madde 14 Milli vahdetin halelden masuniyetini temin için Devletin murakabesi baki kalmak şartıyla idari adem-i merkeziyet esası terviç edilecektir. Mahalli hak ve salahiyetlerin istimalinde intihap usulünün tamamı-i cereyanına itina olunarak teşkilat-ı idariyenin serbest tekamülüne hadim kanunlar vazolunacaktır.

Madde 15 Bütçeleri vezaif-i mahalliyeyi ifaya kafi olmayan idare-i hususiyelere muvazene-i umumiyeden tahsisat ikraz olunacaktır.

Madde 16 Devlet bünyesinde esas olan Belediye ve Köy (komün) idarelerinin muvaffakiyetle teessüs ve tekemmülünü temin için biran evvel bir program ihzar edilerek bu dairede çalışılacaktır.

Madde 17 Devlet teşkilatında vaziyet-i tabiye-i iktisadiye bilhassa nazar-ı dikkate alınmak üzere tetkikat ifa olunacak ve bu suretle taksimat-ı mülkiye-i Devlet ıslah ve tanzim edilecektir.

Madde 18 Bir manzume-i iktisadiye teşkil eden vilayetlerin menafi-i müsterekelerini tanzim etmek üzere bu mıntikalarda valilerin fevkinde Merkeze merbut memurlar bulundurulacaktır.

Madde 19 Bir memleketin en büyük serveti nüfustan ibaret olduğuna kanaat-i kaviyye teşiyan fırkamız nüfusumuzun teksirini ve en küçüğünden en

büyüğüne kadar memleket evlatlarından her ferdin hayat ve sıhhatinin muhafazasını en büyük emel ve gaye bilir.

Madde 20 Vezaif-i sıhhiyece Belediyelere, mahalli idarelere ve hükümete teveccüh eden hidematın hudutları kanunlarla suret-i katiyede tayin olunacak ve tesisat-ı sıhhiye için muhtaç olan idarelere muvazene-i umumiyyeden muavenette bulunulacaktır.

Madde 21 Malulin-i askeriyenin terfih ve ikdarı hakkındaki ahkam-ı kanuniye bilumum malulin-i askeriyyeye teşmil edilecek ve kendilerini idare edemeyecek halde olanlar için (Maluller Yurdu) tesis kılınacak ve tekaüd mesele-i mühimmesi adilane ve seri bir suret-i halle raptolunacaktır.

Madde 22 Devletin cihaz-ı idarisi muntazam bir hale ifrağ edilecek, bilumum muamelat sadeleştirilecektir.

Madde 23 Şehreminleri diğer Belediye Reisleri gibi intihap usulüne tabi olacaktır.

Madde 24 Memurinin azl ve nasplarını, nakil ve tebeddüllerini, terakki ve tekaüdlerini keyfi muamelattan masun bulunduracak kavanin vazedilecektir.

Madde 25 Hükümete ait çiftliklerle araziye yersiz, yurtsuz köylülere ihtiyaçları nisbetinde ve göçebe ve seyyar ahaliyi münasip mıntıkalara iskan etmek usulü takip olunacaktır.

Madde 26 Mübadillerin bamuahade haiz oldukları hukukun temami-i temini ve iskan ve tevzi-i emlak ve arazi umurunun, mübadillerin de iştirakiyle hüsn-ü tedviri hususlarına ehemmiyetle tevessül olunacaktır.

Madde 27 Fuşşun, kuül ve kumarın intişar ve taammümüne mani olacak ve tiyatro ve sinemalarda ve neşriyat vesairede ahlak ve adab-ı umumiyyeyi ihlal ve ifsada meydan vermeyecek ahkam vazolunacaktır.

Madde 28 Hükümet konakları, hapishaneler, kışlalar, mektepler, Belediye daireleri, hastaneler gibi sür'at-i inşaları icap eden umumi ve milli binaların şirketlere ihalesi ile masarifat-ı vakıaları ait oldukları bütçelerden tedricen itfa olunacaktır.

İktisadiyat

Madde 29 Memleketin her tarafında zirai, ticari, sınai müstahsiller arasında meslek teşkilatları vücuda getirilerek bunların yekdiğerleriyle irtibat etmesine bu suretle taazzuv edecek her mesleğin kendine mahsus menafiini daha kuvvetle müdafaa edebilmesine çalışılacaktır.

Madde 30 Ziraatta ilk hedefimiz, memleketin kendi mahsulat-ı ziraiyesi ile yaşamasıdır. Buna vusul için bir program dahilinde çalışılacak ve bu programın esas hatlarını muayyen bir devrede istihsalat-ı gıdaiyemizin tezyidi ve müstahsalatın kolaylıkla ve süratle pazar yerlerine nakli teşkil edecektir.

Madde 31 Ecnebi piyasalardan celbedeceğimiz mamulat ve masnuat için meta-i mübadele teşkil etmek üzere topraklarımızın istidadat-ı tabisinde dahil bulunan mevadd-ı iptidaiye-i sinaiyenin tezyidi de ziraat programımızın esaslarındanadır.

Madde 32 Ticaretin umum limanlarda ve bilhassa İstanbul’da maruz olduğu tahmil ve tahliye gümrük ve antrepo ve liman müşkülâtı ve masarif-i zaide serian bertaraf edilecek ve tüccarın yalnız umumi antrepolarda bulunacak olan emtiası için “varant” usulü sayesinde itibar bulması temin olunacaktır. Dahili, harici ve transit ticaretlerinin kuyud ve müdahalatından azade olarak serbest bir surette inkişafına çalışılacaktır.

Madde 33 Mesail-i iktisadiyedeki serbest mesleğimiz, asırlardan beri tesirat-ı hariciye ile sönmüş olan veya müstaid-i inkişaf bulunan sanayimizin himayesine mani olmayacaktır. Fakat bu himaye alelamya değil makul ve mutedil tarzda ve bir program dahilinde vuku bulacaktır. Nazarımızda himaye, bir gaye değil bir vasıtaadır. Müstaid-i inkişaf olmayan her sınıfı himaye ederek memleket dahilinde hayatı pahalandırmak ve kariben ecnebi devletleriyle başlayacak ticaret muahedatı müzakerelerinde müşkül bir mevkide kalmak istemeyiz. On senelik bir devre için tanzim edilecek olan yeni tarife yalnız memleketin istidad-ı tabisi dahilinde bulunan sanayinin himayesi gayesi ile vücuda getirilecek ve ziynet eşyası hariç olarak diğer mevad ve masnuata ait gümrük rüsumu tenzil olunacaktır. Ecnebi ticaretine gösterilecek bu müsaadat sayesinde yerli mevadd-ı iptidaiye ve ziraiyemizin Avrupa piyasalarında şimdikinden daha geniş bir revaç ve mahreç bulmasına çalışılacaktır.

Madde 34 Küçük sanat sahiplerini ileri götürmek için istihsal kooperatif teşkilatına derhal başlanacak ve bunlara muktezi itibar, Devlet kefaleti ile temin olunacaktır.

Madde 35 Sermaye ile say-ü amel münasebatı tanzim ve sermayedar ile imal ve mesai eshabının hukuk ve menafii aynı suretle müdafaa edilecektir.

Madde 36 Amelenin temettüe iştirak ettirilmelerine taraftarız. Fakat bunu kanun kuvveti ile değil, ikna suretiyle temin etmeğe çalışacağız.

Madde 37 Anonim şirketlere ait kanun ve nizamnameler, bu şirketlerin daha serbest, daha seri, daha müdahalattan azade olarak teşekküllerini temin edecek surette tadil olunacaktır.

Madde 38 Memleketin umur-u mühimme-i nafiasını serian vücuda getirmek fırkamızın esaslı bir hedefidir. Bu umurun şirketlerle vücuda getirilmesine taraftar olmakla beraber Devletin hayat-ı umumiyesinde alaka-i kat'iyesi olup da vücuda getirilmesi için talip zuhur etmeyenlerin vesait-i hükümetle de inşası ahz-ı amalimizdir. Umur-u Nafianın işletilmesinde takip edeceğimiz tarife siyaseti bilhassa mevadd-ı ziraiye ve iptidaiyenin pazar yerlerine ve ihracat iskelelerine en seri, en sehil ve en ehven surette naklini temin etmek olacaktır.

Madde 39 Mahsulat borsaları, ticaret, sanayi ve ziraat odaları ihtiyaç nisbetinde teksir ve tanzim olunarak aza ve reislerinin intihap ile olması, bu odalara şahsiyeti maneviye verilmesi ve bazı ahvalde istişari mahiyette reyleri alınmasının mecburi tutulması ve teşebbüsat-ı hususiyede bulunmak salahiyeti verilmesi ve idame-i mevcudiyetlerine hadim varidat teminine mezun kılınması için ahkam-ı kanuniye vazolunacaktır.

İtibar

Madde 40 Devletin itibar-ı mali-i haricisini ihya etmeğe bütün kuvvetlerimizle çalışacağız. Serapa muhtac-ı imar olan bir memlekette yalnız kendi servet ve sermayesiyle yaşamak fikrinin doğru olmadığına kaniiz. Temin-i asayişe, teessüs-ü sükun ve istikrar ile harici sermayelere gösterilecek hüsn-ü kabul ile herkese telkin-i itimad ederek bu sayede harap memleketimizi seri adımlarla inkişaf ettirmeğe gayret edeceğiz.

Madde 41 Memlekete hariçten sermaye gelmesine, ticaretin inkişafına ve hayatın kesb-i ehveniyet etmesine mani ahvalden biri olan kambiyo tahvilatına nihayet vererek milli paranın ecnebi paralarına nazaran müstakar olmasını temin için devlet bankası ile bir itilaf akdolunacaktır.

Madde 42 Ziraat Bankası, itibar-ı zirai tevziine mahsus en yüksek bir müessese olarak kalmakla beraber bir taraftan bu müessesenin vazifesini daha mükemmel ifa edebilmesi için esaslı ve devamlı bir surette hariçten büyük bir sermaye tedarik etmesine, diğer taraftan ziraat kooperatifleri ve itibar sandıkları teşkilatı ile zürran daha kolay ve daha çabuk mahzar-ı itibar olmasına çalışılacaktır.

Madde 43 Memlekette fabrika ve gemi sahiplerinin şiddetle muhtaç oldukları itibar-ı sınai için hususi bir müessese vücuda getirilecektir.

Madde 44 Emlak ve arazi sahiplerini bugün maruz oldukları müşkülattan kurtarmak için müsaade-i mahsusalı itibar ve emlak ve arazi bankaları tesis edilerek ve bu bankaların muntazam surette icrayı faaliyet etmesine mani olan kuyud-u kanuniye serian ref'edilecektir.

Maliye

Madde 45 Usul-ü tekalifimizde her kısım müstahsilin ve irad sahibinin aynı derece-i mükellefiyetle sarfiyat-ı devlete iştirak eylemesini temin edecek surette tadilat-ı tedriciye icra olunacaktır.

Madde 46 İnhisarın tezyidi aleyhindeyiz.

Madde 47 Tütün resminin cibayeti için ziraata, ticaret-i hariciyeye ve memlekette imalathaneler vücuda gelmesine mani olmayacak bir şekil ittihaz edilecektir.

Madde 48 Havayic-i zaruriyeden olan eşyaya mahsus istihlak resmi tenzil olunacaktır.

Siyaset-i Maarif

Madde 49 Maarifte vahdet-i terbiye esastır. Seciye'nin tenmiye ve inkişafı, azm-ü iradenin takviyesi terbiyenin hedefini teşkil eder.

Madde 50 Evlad-ı memlekete hayat-ı ameliyede muvaffakiyetini temin edecek malumat ve kabiliyet ve hayat-ı hususiyede fazileti takip eyleyecek milli terbiye verilecektir.

Madde 51 Hayat-ı ameliyede muvaffakiyet fen (teknik) ve ihtisas mekteplerinin tanzim ve teksirine ve bunların teşkilatı iktisadiyeye raptına mütevakkıf olduğundan bu cihete fevkalade ihtimam olunacaktır.

Madde 52 İlk mekteplerin idareleri mahallerine ait olacaktır.

Madde 53 Şüheda evlatlarının meccanen talim ve terbiyeleri temin olunacak ve bunlardan zabitan evladının bilhassa askeri mekteplerde yetiştirilmelerine çalışılacaktır.

Madde 54 Öksüz yurtları kimsesiz çocukları sefaletе düşmekten koruyacak ve bunları memlekete nafi bir uzuv olmak üzere yetiştirecek surette ıslah ve tevsi olunacaktır.

Siyaset-i İctimaiye

Madde 55 Muavenet-i içtimaiye umur-u belediyelere ve idare-i mahalliyelere mevdudur. Hemşeriler arasında terbiye-i ahlakiyenin en yüksek tezahürü olan tesanüdün husulü için her tarafta cem'iyat-ı hayriye teşekkülü teşci ve teşvik edilecek ve bunlar icabında hükümetçe nakden mahzar-ı muavenet olacaktır.

Madde 56 Kesirüevlad ailelere, velilere, çocuklara, fakirlere, ihtiyarlara, malullere, muhtaç hastalara, kazazede ameleye muavenet etmek, ucuz ev inşa eylemek, muhtaçlara mecani ilaç vermek, tehhülü teshil ve ailelere muavenet etmek, işsizlere iş bulmak gibi hususat ile vazifedar olan tesanüt, muavenet-i müteakabile basiret, menfaat ve sigorta müesseselerinin gerek devlet muaveneti ile gerek şahsi teşebbüslerle inkişafına gayret olunacaktır.

Madde 57 Mekteplerde terbiye-i bedeniye itina edilecek ve memleket dahilinde spor cemiyetlerinin tevsî ve inkişafına ve spor meydanlarının teessüsüne çalışılacak ve bu teşkilat himaye edilecektir.

Madde 58 Halkımızın seviye-i medeniye ve hayatiyesini yükseltmek için irşadat ve neşriyata ehemmiyet verilecektir.

EK – 5**TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI NİZAMNAMESİ ⁹****Maksat**

1. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, milletin tecelli eden sarîh ve kat'î iradesi veçhile hakimiyetin bila-kayd ü şart kendisinde olduğu ve mukadderatına bizzat vazüilyed bulunduğu esasına istinaden Cumhuriyet-i idareyi takviye etmek ve kanunların seyyanen tatbikini temin ile memlekette istikrar ve emniyeti teyid ve tezyid eylemek ve teceddüt ve tekamül esaslarıyla millî medeniyet-i muassırada bir mevki-i refaha isal edecek esbabı hazırlamak maksadıyla Cemiyetler Kanunu'na tevfikân teşkil edilmiştir.
2. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Büyük Millet Meclisi'nde programını müdafaa ve tatbik edecek bir ekseriyet istihsali için ihtihabata temini muvaffakiyete çalışacağı gibi programını terviç ettirmek üzere intihabat-ı sairede de ihraz-ı ekseriyete gayret edecektir.
3. Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını haiz olup hukuk-u medeniyesine sahip ve on sekiz yaşını mütecaviz her Türk, Fırkanın nizamname ve programını kabul etmek şartıyla fırkaya aza olabilir.

⁹ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde...*, a.g.e., s. 376-381.

Teşkilat

Kongreler

4. Umumi ve mahalli olmak üzere her sene iki nevi kongre aktolunur.
5. Umumi kongre senede bir defa meclis-i umuminin tayin edeceği mahalde Haziran iptidasında inikad eder.
6. Mahalli kongreler vilayet ve kaza merkezlerinde yine senede bir olmak üzere toplanır. Vilayet kongreleri Mayıs ve kaza kongreleri Nisan iptidasında inikad eder.

Umumi Kongre

7. Fırkaya mensup Büyük Millet Meclisi azasıyla fırka heyet-i idaresi ve vilayet, fırka katipleri kongrenin aza-yı tabiyesindendir. Vilayet kongrelerinden intihab olunacak azami iki murahhas ile fırkayı müntesip gazetelerin vekilleri kongrenin azaya müntehabesidirler.
8. İlk ictimanda kongrenin devamı müddetince müzakeratı idare etmek üzere bir reis, iki reis-i sani ve dört katip intihab olunur.
9. Kongrenin vazifesini tanzim ve teshil için neşriyat ve irşat, hukuk, tahsil ve terbiye, iktisat ve maliye, ziraat, program, nizamname, bütçe ve tetkik-i hesabat, tetkikat-ı içtimaiye encümenleri ve kongrece tensip olunacak diğer encümenler teşkil olunur. Bütçe tetkikat-ı hesabiye encümenine grup ve fırka heyet-i idarelerine dahil olanlar intihap olunamazlar.
10. Encümenler intihabatından sonra meclis-i umumi namına bir senelik icraata dair rapor kıraat olunur.
11. Umumi kongrenin vezaifi:
 - A. Fırka programının tadili,
 - B. Fırka nizamnamesinin tadili,
 - C. Fırka bütçesinin tetkik ve tasdiki,
 - D. Geçen bir senelik hesabatın tetkik ve kabulü,

- E. Meclis-i Umumiden sevk edilen ve vilayattan gönderilen ve kongre azası tarafından verilen layiha ve tekliflerin tetkiki,
 - F. Encümenlerden gelecek mazbataların tetkiki,
 - G. Fırka reisi ile reis-i sanilerinin, fırka heyeti idaresinin ve katib-i umuminin intihabı,
12. Umumi kongre alenidir. Azadan onun tarafından vukubulacak teklif üzerine yalnız azaya mahsus olmak üzere müzakere cereyan edebilir.
 13. Bilumum müzakerat aynen zabıt ve tescil olunur. Kongrenin hitamında mesai ve mezkeratın hülasası beyanname ile ilan edilir.
 14. Zabıtların altı, katipler ile reis tarafından imza olunur.

Vilayet Kongreleri

15. Vilayet kongresi Vilayet Heyeti İdaresi ile kaza kongreleri teşekkül etmiş ise bu kongrelerin, değilse kaza heyet-i idarelerinin intihap edeceği üçer ve nevahi ve köy heyet-i idarelerinin intihap edeceği birer murahhasan tereküp eder. Vilayet fırka katibi bu kongrenin aza-yı tabiyesindedir.
16. Vilayet kongresinin vezai fi:
 - A. Vilayet heyeti idaresinin bir senelik muamelatı maliyesinin tetkik ve sene-i atıye bütçesini tasdik,
 - B. Fırka nizamname ve programı hakkında umumi kongreye verilmek üzere layiha izhar etmek,
 - C. Vilayet ahval ve terakkiyatı ictimaiyesi ve ihtiyacatı haliye ve atıyesi hakkında umumi kongreye rapor ihzar eylemek ve bunun havi olduğu mevadın meclisi ve belediye'deki azası marifetiyle tervicine çalışmak,
 - D. Vilayet heyet-i idare azasını intihap etmek,
17. Vilayet kongresi ilk içtimasında müzakeratı idare için bir reis veya reis-i sani ile iki katip intihap eyler.
18. Kongre icabında muhtelif encümenler teşkil eyler,

19. Kongre müzakeratı zabıt ve tescil olunur,
20. Kongrenin müddet-i içtimai on beş günü tecavüz edemez.

Kaza Kongreleri

21. Kaza kongreleri kaza heyet-i idaresiyle nahiye ve köylerdeki fırka azasının intihap ve izam edeceği ikişer murahhastan terekküp eder. Muhabirler bu kongrelerin aza-yı tabiyesindendir.
22. Kaza kongrelerinin usul-ü müzakeresi ve vezai fi vilayet kongresinin aynı olup kazanın ihtiyacat-ı haliye ve müstakilesi için izhar edeceği raporları vilayet kongresine tevdi edilmek üzere fırka katibine irsal eyler.
23. Kaza kongreleri heyet-i idare edilmesi lazım gelen nahiye veya köyleri tayin ve azasını tesbit ile fırka katibine bildirir.

Meclis-i Umumi

24. Meclis-i Umumi fırkaya mensup vekiller ile fırka ve grup heyet-i idarelerinden ve grup heyet-i umumiyesince müntehap yedi mebustan terekküp eder.
25. Meclis-i umumiye fırka reisi veya reis-i sanilerinden biri riyaset eder.
26. Meclis-i umumi fırka teşkilat-ı hariciyesini ve Büyük Millet Meclisindeki teşkilatını velhasıl fırkanın bilumum muamelatını idare ve tedvir eyler ve bunlardan dolayı umumi kongreye karşı mesuldür.
27. Meclis-i Umumi teşkilat-ı hariciyesini Fırka Heyet-i İdaresi marifetiyle idare eder.
28. Meclis-i Umumi ayda bir kere içtima eder. Reisin davetiyle fevkalade olarak dahi toplanır.
29. Meclis-i Umuminin vezai fi:

- A. Fırka program ve nizamnamesini tatbik ve fırka idaresine müteallik mevadd-ı umumiye hakkında ittihaz-ı mukarrerat eylemek,
 - B. Riyasetten grup veya fırka heyet-i idarelerinden ve komisyonlardan tevdi olunan mevadı tetkik ve karara raptetmek,
 - C. Program ve nizamname ahkâmını tefsir etmek,
 - D. Furuk-u siyasiye ile müzakere ve itilaf etmek,
 - E. Büyük Millet Meclisi'nde ve hariçte bulunan teşkilata aynı istikamet ve cereyanı vermeyi temin edecek propaganda mevadını tayin eylemek,
 - F. İntihab-ı idare ve mebus namzetlerini tayin etmek,
 - G. Kongrenin mahalli içtimasını tayin eylemek,
 - H. Fırka heyet-i idaresinde vukubulacak münhalata aza inrihap etmek,
 - İ. İlim ve ihtisas komisyonları azasını intihap eylemek,
30. Meclis-i Umuminin daimi bir kalemi bulunur. Müzakerat ve mukarrerat bu kalem tarafından zabıt ve tescil olunur.

Fırka Heyet-i İdaresi

- 31. Fırka heyet-i idaresi katib-i umumi de dahil olduğu halde yedi azadan mürekkeptir. Bunların vazifeleri, müteakip kongrenin itikadına kadar devam eder.
- 32. Fırka heyet-i idaresine Katib-i Umumi riyaset eder.
- 33. Fırka heyet-i idaresinin vezaifi:
 - A. Merkez ve vilayet teşkilatını idare etmek,
 - B. Muhtelif şubeler arasındaki münasebatı temin eylemek,
 - C. Teşkilat olmayan yerlerde icap ettikçe teşkilat yapmak,
 - D. Fırka katiplerini ve muhabirleri tayin ve azletmek ve meclis-i umumiye malumat vermek,
 - E. Fırka katipleriyle muhabere etmek,
 - F. Bilumum teşkilatı teftiş etmek,

- G. Vilayet heyet-i idarelerinin intihabını tetkik ve Meclis-i Umuminin nazar-ı tasdikine arz eylemek,
- H. İntihabatı ihzar ve bilfiil idare ve mebus namzetlerini vilayet heyet-i idareleriyle bilmuhabere tespit ve Meclis-i Umumiye teklif etmek,
- İ. Fırka faaliyetlerine dair üç ayda bir Meclis-i Umumiye rapor vermek,
- J. İrşadat ve neşriyat hakkında ibraz-ı faaliyet etmek ve bu bapta alacağı talimatı tatbik eylemek.

- 34. Fırkanın muamelat-ı maliyesi fırka heyet-i tahririye ve hesabiyesi vardır.
- 35. Fırka heyet-i idaresinin muvazzaf heyet-i tahririye ve hesabiyesi vardır.
- 36. Mebus olmayan fırka heyet-i idaresi azası kongrece taktir olunan miktarda şehri bir ücret alınır.

İlim ve İhtisas Komisyonları

- 37. Kavaninin tanziminde ve fırkanın hüsn-ü idaresinde rehberlik edecek bilumum malumat-ı nazariye ve ameliyeyi cem ve tevzi etmek üzere meclis-i umumiye merbut ve fırka mebusları ile sair ilim ve ihtisas erbabından müteşekkıl atideki daimi komisyonlar teşkil olunacaktır.
 - 1. Neşriyat ve İrşat Komisyonu
 - 2. Tahsil ve Terbiye Komisyonu
 - 3. Tetkikat-ı Hukukiye Komisyonu
 - 4. Tetkikat-ı İctimaiye Komisyonu
 - 5. Tetkikat-ı İktisadiye ve Maliye Komisyonu
 - 6. Tetkikat-ı Ziraiye Komisyonu
- 38. Her komisyon meclis-i umuminin tensibine göre yediden on beşe kadar aza-yı daimedenden ve bunların haricinde yine Meclis-i Umuminin tasvibiyle aza-yı muhabeden mürekkep olacaktır.

39. Neşriyat ve irşat komisyonu matbuatı takip ve fırka mecmuasını muntazaman neşir ile mükelleftir. Hakimiyet-i milliye esasatını neşir ve temin vazife-i asliyesidir.
40. Komisyonlar ihtisaslarına ait ilmi cereyanları takip ederek Meclis-i Umumiye bildirmekle mükelleftir.

Vilayet Heyet-i İdareleri

41. Vilayet heyet-i idareleri vilayet kongrelerince müntehap sekiz azadan mürekkeptir. Fırka katibi heyet-i idarenin aza-yı tabiyesinden olup heyete riyaset eder.
42. Heyet-i idare haftada bir kere muntazaman ve lüzum görüldükçe daha ziyade içtima eder.
43. Heyet-i idarenin vazifesi:
 - A. Evrak-ı varide ile ruznameyi ve aza tarafından teklif edilecek mevadı müzakere ve karara raptetmek,
 - B. Vilayet dahilindeki fırka azasını sebt-i defter etmek,
 - C. Fırka varidatını istifa ve merkez hissesini irsal eylemek,
 - D. Mahalli sarfiyat hakkında ittihaz-ı karar etmek,
 - E. Vilayet kongresine idare ve hesap raporu ihzar eylemek,
 - F. Mebusuna, belediyeye, vilayet Meclis-i Umumisine fırkaya mensup aza intihabını temin edecek ihrazat ve tertibatta bulunmak,
 - G. Fırka azasını teksir etmek ve aza arasında münasebatı idame ve fırka programına göre mesai-yi siyasiyelerini tanzim eylemek, halka hakimiyet ve nüfuz ve kudretin menbaı kendisi olduğunu telkin etmek.

Kaza ve Nahiye ve Köy Heyet-i İdareleri

44. Kaza, nahiye ve köy heyet-i idareleri kaza kongresince müntehap altı zattan tereküküp eder.

45. Kaza, nahiye veya köy muhabiri bu heyet-i idarelerin azayı tabiyesinden olup bunlarla riyaset ederler.
46. Kaza, nahiye ve köy heyet-i idarelerinin vezaifi vilayet heyet-i idareleri vezaifinin aynıdır.

Fırka Katibinin Vezaifi

47. Katip memur olduğu vilayet veya vilayetler dahilinde teşkilatı teftiş ve tanzim etmek, fırkaya mensup efrat ile teması idame eylemek, teşkilatın tevdi, terakkisi ve tarz-ı faaliyeti hakkında fırka heyet-i idaresine her üç ayda bir rapor göndermek, fırka heyet-i idaresinden aldığı emir ve talimatı tatbik eylemek ile mükelleftir.
48. Katip vilayet heyet-i idaresinin muntazam içtimainı temin ve ruznamesini tanzim eyler.
49. Katip hakimiyet-i milliyeyi temin edecek surette fırka hayatını hal-i teyakkuz ve intibahta tutar. Konferanslar tertip eyler, mesail-i mühimme-i siyasiyede fırka tezahüratını temin eder.

Teftişat

50. Fırka heyet-i idaresi fırkanın muamelat-ı umumiyesini ve muhtelif fırka merkezleriyle katip ve muhabirlerinin muamelatını teftiş için muvazzaf veya muvakkat müfettişler istihdam edebilir.

Mevadd-ı Müteferrika

51. Fırka katibinin daire-i memuriyetine dahil olan yerlerde kendisine merbut olmak üzere bir veya müteaddit muhabirler istihdam olunur.
52. Muhabirler memur oldukları mıntikalarda fırka katibine ait olup 47., 48. ve 49. maddelerde muharrer vezaifi ifa ile beraber fırkaya

aza kayıt ve aidatı şehriyelerini ahzeylemek ve muntazam sicil tutmakla mükelleftir.

53. Fırkaya kayıt olunmak arzu edenler bulundukları mahalde fırka katibine veya muhabire veya heyet-i idareye müracaat edebilirler.
54. Fırka programını kabul ve intihabatta faaliyeti taahhüt eden gazeteler fırkaya intisap edebilir. Ancak bu intisap bu nevi gazetelerin fırkanın vasıta-i neşir efkârı olduklarını ifade etmez.
55. Büyük şehirlerde devair-i belediye taksimatına göre muhtelif katipler istihdam olunabilir. Bu halde bu katiplerden birine fırka başkatibi unvanı verilir ve diğerleri ona raptolunur.
56. Fırka katibi bulunan yerlerde heyet-i idare kararıyla klüp küşat olunabilir. Umumi konferanslar verildiği sırada klüplere herkes girebilir.
57. Kongrelerin muayyen zamanlarda inikadı ve mülhakattan müntehip murahhas mecburidir. Ancak esbab-ı makule ve zaruriyeye müsteniden mahallinden murahhas izamı imkan yoksa hariçten münasip zevatın intihabı mecazdır.
58. İntihabatta fırka namzetleri aleyhine rey veren veyahut neşriyatta bulunan ve propaganda yapan fırka azası fırka heyet-i idaresi kararıyla firkadan ihraç olunur.
59. Yevm-i muayyende aza-ı mürettebenin nısfından bir fazlası mevcut olmadıkça kongreler küşat olunamazlar. Ertesi gün dahi bu ekseriyet hasıl olmazsa azayı mevcude ile kongre küşat ve müzakerata iptida olunur. Kararlar aza-yı mevcudenin ekseriyet arasile verilir.
60. Heyet-i idareler azasının nısfından bir fazlasıyla müzakereye başlar ve mevcudun ekseriyetiyle karar ittihaz ederler, bu kararlar mevcut aza tarafından imza olunur.
61. Fırka heyeti idaresiyle vilayet, kaza, nahiye ve köy heyet-i idarelerinin resmi birer mührü bulunur. Fırka heyet-i idaresi mührü katib-i umumi ve diğerlerinin mühürleri fırka katipleri veya muhabirler tarafından istimal olunur.

62. Heyet-i idareler ihtiyaç halinde muamelat-ı tahririye için fahri ve muvazzaf katip istihdam edebilirler.
63. Fırka azası kazançlarının yüzde birini tecavüz etmemek şartıyla fırkaya iane-i şehriye itasiye mükelleftirler. Ayrıca teberruat dahi kabul olunur.
64. Fırkanın Büyük Millet Meclisi'ndeki grubu kendi nizamname-i dahilisini tanzim ve yedi kişiden ibaret heyet-i idaresini intihap eyler.

Muvakkat Madde

Fırkanın reis ile reis-i sanilerini umumi kongre yerine kaim olarak bir defaya mahsus olmak üzere grup heyet-i umumiyesi intihap eyler.

Cemiyetler kanununun 9. maddesi mucibince hükümet ve devair-i resmiye vesaire ile ifa-yı muameleye Fırka katib-i umumisi selahiyettardır.

EK-6: ANKARA İSTİKLAL MAHKEMESİ'NİN TPCF İSTANBUL BEYKOZ ŞUBE MENSUPLARI HAKKINDAKİ KARARI¹⁰

Karar No: 24

Esas No: 3

Hulasa Karar

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası namına aza kaydı için propaganda yaptıkları esnada, kavlen hıyanet-i vataniyye'de bulunmakla maznun-u aleyhim aslen Arnavud milletinden Üsküp'lü Salih Zeki nam-ı diğerle Salih Paşo, Araç'lı olup Bozhane'de mukim Resul Hoca ve aslen Arnavud milletinden olup Paşamandıra Karyesi'nde mukim komiserlikten matruk Kamil Efendi ile muhakemetten görülen lüzum üzerine maznunen dahil-i dava edilen Beykoz'lu Hüseyin ve Beykoz'da mukim Nuri Bey'ler hakkında icra kılınan muhakeme-i aleniyye ve vicahiyye neticesinde:

Arnavutluk havalisinde Arnavutluk'un Anavatan'dan ayrılmak suretiyle ziyanına sebebiyet veren suziş ve isyanların medhali olup kıt'a-i mazkurenin iftirakından sonra İtalya'da bulunan bir şehbenderin delaleti ile tekrar melekete fürce yab-ı duhul olabilmek Beykoz'un Paşamandıra Karyesine yerleşen ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın teşekkülünü müteakip mezkur fırkanın Paşamandıra muhabirliğine tayin edilmiş olan Kamil Efendi'nin ve sabıkan Üsküp Hürriyet ve İtilaf Şubesi aza-yı faalesinden olduğu beyan edilmekte olup on seneden beri Türkiye'de yaşadığı ve a'sar iltizamını meslek ittihaz ve Türk köylüsünü tazyik ile iktisab-ı servet ve refah ederek kendisinin ve ailesinin maişetini Türk nan ve nimetiyle temin eylediği halde Türkiye'nin dinsiz bir memleket olması hasebiyle ailesini Üsküp'ten İstanbul'a getirmediyi ifade edecek kadar nankörlük ve şenaat-i hissiye ibraz eden ve refiki Kamil Efendi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası azasından bulunan Salih Paşo Efendi'nin mensup oldukları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası namına aza kaydı için propaganda yaptıkları esnada, dini ve mukaddesat-ı diniyyeyi siyasete alet ittihaz ve idare-i hazıranın, camileri kapadığından, şeriatı ortadan kaldırdığından bahis ile tamamen hilaf-ı vakı ve hilaf-ı

¹⁰ Yeşil, a.g.e., s. 482-484.

hakikat teşebbüsât-ı ihanetkaranede bulundukları ve kendi fırkaları mevki-i iktidara geldiği takdirde din ve şariat iade olunacağı gibi ekmeğin ucuzlayacağı ve gümrük rüsumunun kaldırılacağı yolunda ifadelere devam eyledikleri.

Ve uzun harp senelerinin bütün aksam-ı cihanda ihdas eylediği buhran-ı iktisadinin memleketimizde hükümet-i hazıra tarafından ihdas olunduğunu beyan suretiyle Hükümetin şansiyet-i maneviyesine iftira ve ezhan-ı tahdiş eyledikleri, gerek muhakemeten istima' kılınan ve gerek istinabetten ifadeleri alınan şuhudun ma'al-kasem ve hemen müttetikulmana şahadati ve kısmen kendilerinin te'vil tarihiyle vaki'ikrar ve itirafları ile mertebe-i tahakkuka vasil olmuş.

Ve maznun Nuri Bey'in riyasetinde bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Beykoz Şubesi'nde mahkeme hey'eti kararıyla ve İstanbul vilayeti vasıtasıyla icra edilen taharriyat neticesinde elde edilen vesaik muhteviyatına nazaran fırkanın hudud-u mesaisini ta'yin zımnında tahrir ve tesbit edilen talimatnameler ve mesai programlarına (dini hars) için propagandada bulunmak maddesinin dahi ithal kılındığı anlaşılmış ve mumailayh mahkemede kendisini müdafaa eylediği esnada, din ile dünyanın tamamen ayrılmasına ve kendi tabiriyle, dinde bir "reform" yapılmasına taraftar olduğunu söylemekle beraber mıntıkasına dahil bulunan aksamda yapılan propaganda şekli kavli ile fiili arasında aşıkâr bir mübayenet mevcut olduğu kanaatini hasıl ettiğinden, Salih Paşo'nun cürmü 556 numaralı kanundan mukaddem olmakla fiilen Hıyanet-i Vataniye Kanununun 3.maddesi mucibince on beş sene küreğe, Kamil Efendi'nin 556 Numaralı Kanun delaletiyle Hıyanet-i Vataniye Kanununun 2.maddesinin... fırkasına tevfikân idamına ve ancak ailesinin kesirün-nüfus bulunması dolayısıyla Kanun-u Umumi-i Ceza'nın 47.maddesi mucibince idamına müebbet kürek cezasına tahviline ve hareketi Hıyanet-i Vataniye'ye tevafuk eden Nuri Bey'in dahi keza Hıyanet-i Vataniye Kanununun 3.maddesinin fırkası mucibince beş sene kürek cezasına Resul Hoca'nın da müddet-i mevkufiyeti cezası kafi görülerek tahliyesine ve ancak daima muzır olan ahval-i sabıkası itibariyle ve muzlim bir şahsiyet olduğuna Hey'et-i Hakimece kanaat-i vicdaniye hasıl olduğundan kendisi memleketi olan Araç'ta ikameti muktazi muamelenin istikmalî zımnında Mudde-i Umumiliğe müzakere tastiline ve Hüseyin Bey'in de beraatına ve siyasi bir fırka namına icra edilen propagandaların dini ve mukaddesat-ı diniyeyi amal ve makasid-ı siyesiyye alet mahiyetini aldığı sabit

olması hasebiyle mezkur fırkanın vaz'ı hazır ve tarz-ı faaliyeti hakkında da Hükümetin nazar-ı dikkatinin celbi zımında Mudde-i Umumiliğe tebligatta bulunulmasına müttefikan karar verildi.

3 Mayıs 1341

Aza
Aydın Mebusu
Reşid

Aza
Gaziayıntap Mebusu
Kılınç Ali

Reis
Afyonkarahisar Mebusu
Ali

**EK-7: TPCF’NİN KAPATILMASINA DAİR BAKANLAR KURULU
(HEYET-İ VEKİLE) KARARI ¹¹**

Kararname

İcra Vekilleri Heyeti’nin 3.6.1341 tarihli içtimaında ber vech-i ati ittihaz olunmuştur.

“Mütenevvi, tahrikatın Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden takibat ve muhakematı esnasında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın İstanbul civarında vezaif-i resmiyesini deruhte eden bazı eşhasın fırkanın programında mevcut “efkar ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkar olmak” esasını tesvil-i efkara ve tahrikat-ı irticakeraneye vesile ittihaz ettikleri sabit olmuş ve fırkanın vaz’ı hazırı hakkında hükümetin nazar-ı dikkate celbe müttefiken karar verildiğini natık mahkeme kararı müdde-i umumilikten hükümete tebliğ olunmuştur.

Diyarbakır İstiklal Mahkemesinin takibat ve muhakematı esnasında dahi Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası’nın resmi mümesillerinin fırka programında mevcut “efkar ve itikadat-ı diniyyeye hürmetkar olmak” esasını memleketi dinsizlikten kurtarmak iddiay-ı irticakeranamesine vasıta-i telkinat ittihaz ettikleri ve bu yüzden son irtica ve isyanın tezahüratı esnasında bir çok vahim hadisat vukua geldiği sabit olmuştur. Diyarbakır İstiklal Mahkemesi kendi daire-i kazası dahilinde bulunan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası şubasını sedde karar verdiğini hükümete tebliğ eylemiştir.

Mahkemelerde ve müllanasda cereyan eden bu ahvalden maada hükümetin ıtlasına muhtelif vilayetlerden ibla olunan malumat Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensuplarının programlarında mevcut esas-ı malumu dini siyasete alet addeden bir vasıta-i tesvil addetmeye çalıştıklarını göstermiştir.

Zaten Ankara İstiklal Mahkemesinde cereyan eden muhakemat Vahidettin etrafında bulunan vatan hainlerinin Avrupa’da teşkil ettikleri merkezlerde ve memleket dahilinde Hürriyet ve İtilaf devrinden kalma erbab-ı fesattan merbut ve vası bir şebeke-i irtica tesisine çalışmak gibi teşebbüsat-ı izhar eylemiştir. Bu ahval tahtında dini siyasete alet ittihaz etmek gibi harekete karşı vatanı siyaset etmek için kanun-u mahsus sadarıyla hükümetin takip edeceği vecheyi dahi göstermiştir.

¹¹ Yeşil, *a.g.e.*, s. 488-490.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın programına esas olan maddenin din siyasete alet ittihaz etmek demek olup olmadığının tayini gibi mudde-i umumilere tealluk eden bir zemin mütalaaseye girmeye lüzum görülmez. Ancak programdaki maksat ne olursa olsun hükümet bunun fırkaya mensup bazı efrat tarafından hakikat ve fiiliyatta tesvil irtica vasıta olarak kullanıldığını istitaat-ı muhtelif ve mütemadiye ve cumhuriyet mahkemelerinin muhakemat ve mukarreratıyla seraheten müşahede ve tespit eylemiştir. Gerek telkin eden gerek telkine maruz kalan vatandaşların tesvil ve tahrik avakından muhafaza velhasıl zarar-ı zımmi temdid için Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın faaliyetinden men'i hükümetin artık müsamaha edemeyeceği vazife-i sabırasına girmiştir. Binaenaleyh işbu kararnamenin tebliği tarihinden itibaren ve Takrir-i Sükun Kanunu ahkâmına tevfikân Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın bir cümle şube merkezleri alakadar memurin-i hükümet tarafından sed olunacaktır.

Bu münasebetle vatandaşların bilhassa nazarı dikkate muhakeme-i salimesine arz olunur ki Allah ve vicdan arasında vasıta-i telakki olan dinin bir takım maksad-ı hususiyeti istihsal için siyasete alet ittihaz edilmesi son defa tekrar görüldüğü veçhile memleketimizin tarihinde pek çok feci hadisatın zuhuruna ve nihayet din namına tahakküm ve tagallüb daiyesinde bulunan mürteci ve cebbarların keyfi idare ve istibdadına müncir olduğu ve Türk milletini asırlarca inhitatta ve ızdıraba mahkum ettiği mücerreb ve müsbittir.

Büyük Millet Meclisi'nin kavanin-i mahsusası ile katiyyen men edilmiş olan bu gibi faaliyetlere müsamaha etmemenin irade-i milliyenin Cumhuriyet hükümetine tahmid ettiği vezaif-i esasiye olduğuna şüphe yoktur efendim.

3 Haziran 1341

Türkiye Reisi Cumhuru

Gazi M.Kemal

Hariciye V.	Müdafaa-i Milliye V.	Adliye V.	Başvekil
Dr. Tevfik	Rüştü Recep	Dr. Tevfik Rüştü	İsmet Paşa
Bahriye Vekaleti V.	Ticaret V.	Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye V.	
Mehmet Sabri	Ali Cenani	Dr. Refik	

KAYNAKÇA

Kitaplar:

- AHMAD, Feroz**, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 2.b., İstanbul: Doruk Yayımevi, 2002.
- AKGÜL, Suat**, *Musul Sorunu ve Nasturi İsyanı*, Ankara: Berikan Yayımevi, 2001.
- AKŞİN, Sina**, (Yayın Yönetmeni), *Türkiye Tarihi 4 – Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Cemil Koçak, Siyasal Tarih (1923-1950), 6.b., İstanbul: Cem Yayımevi, 2000.
- ALBAYRAK, Mustafa**, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Tarihsel Gelişimi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1999.
- ALPKAYA, Faruk**, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1924)*, İstanbul: İletişim Yayımevi, 1998.
- ARALOV, Semen**, *Rus Büyükelçisi'nin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye*, (çev: Erol Cihangir), İstanbul: Kum Saati Yayınları, 2005.
- ATATÜRK**, *Nutuk*, c.2, 4.b., Ankara: TTK, 1999.
- , *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1991.
- ATAY, Falih Rıfkı**, *Çankaya*, Ankara: 1969.
- ATEŞ, Nevin Yurdsever**, *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul: Der Yayınları, 1998.
- ATEŞ, Toktamış**, *Türk Devrim Tarihi*, 6.b., İstanbul: Der Yayınları, 1997.
- AVCI, Cemal**, *İzmir Suikasti (Bir Suikastin Perde Arkası)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayımcılık, 2007.
- , **Cemal**, "İzmir Suikastı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.10., sayı 28, Ankara: 1994, ss. 89-103.
- , **Cemal**, "Milli Mücadele'de İttihatçı Faktörü", *Güneyde Kültür*, c.16., sayı 162, 2005, ss.48-52.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya**, *Tek Adam - Mustafa Kemal (1922-1938)*, c.3, 4.b., Remzi Yayımevi, İstanbul: 1973.
- BERKES, Niyazi**, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 5.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

- CEBESÖY, Ali Fuat**, *Siyasi Hatıralar-Büyük Zaferden Lozan'a*, c.1, Temel Yayınları, İstanbul: 2002.
- , **Ali Fuat**, *Siyasi Hatıralar-Lozan'dan Cumhuriyete*, c.2, Temel Yayınları, İstanbul: 2002.
- ÇAVDAR, Tevfik**, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950*, 3.b., Ankara: İmge Yayınları, 2004.
- ÇEÇEN, Anıl**, "Bir Devrim İdeolojisi Olarak Kemalizm'in Oluşumu", (Edit. : Yonca Anzerlioğlu vd.), *80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 2004.
- ÇOKER, Fahri**, *Türk Parlamento Tarihi – Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1919-1923*, c.1., Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- , **Fahri**, *Türk Parlamento Tarihi – Milli Mücadele ve TBMM I.Dönem 1923-1927*, c.2, Ankara: TBMM Vakfı Yayınları.
- DEMİREL, Ahmet**, *Birinci Mecliste Muhalefet – İkinci Grup*, 3.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
- EROĞLU, Hamza**, *Türk Devrim Tarihi*, 5.b., Ankara: 1981.
- İNAN, Afet**, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 4.b., Ankara: TTK, 1998.
- KALAFAT, Yaşar**, *Şark Meselesi Işığında Şeyh Said Olayı, Karakteri, Dönemindeki İç ve Dış Olaylar*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1992.
- KARPAT, Kemal**, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul: 1967.
- KEYDER, Çağlar**, *Memalik-i Osmaniye'den Avrupa Birliği'ne*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- KILINÇKAYA, Derviş**, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, 5.b., Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004.
- KİLİ, Suna**, *Türk Devrim Tarihi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1980.
- , **Suna**, *Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli*, Ankara: TTK, 1981.
- , **Suna**, *Atatürk Devrimi-Bir Çağdaşlaşma Modeli*, 7.b., Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.
- KINROSS, Lord**, *Atatürk-Bir Milletin Yeniden Doğuşu*, 18.b., (çev. Necdet Sander), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2006.
- KOCATÜRK, Utkan**, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, 2.b., Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2005.

- KOLOĞLU, Orhan**, “İzmir Suikastı: Son Hesaplaşma”, *Popüler Tarih*, sa. 13, İstanbul: 2001.
- KURTULUŞ, Baki**, *Tarihsel Olaylarla SÖYLEV* “Nutuk”, 22.b., İstanbul: Serhat Kitabevi.
- LEWİS, Bernard**, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, 8.b., Ankara: TTK, 2000.
- LORTOĞLU, Mehmet**, “İkinci Grup ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Muhalefeti”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Ankara: 1998.
- MUMCU, Uğur**, *Kazım Karabekir Anlatıyor*, 23.b., Ankara: um:ag, 2002.
- OKYAR, Fethi**, *Üç Devirde Bir Adam*, İstanbul: 1988.
- ORBAY, Rauf**, *Cehennem Değirmeni*, İstanbul: Truva Yayınları, 2004.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi** “Türk Muhafazakarlığının Kültür Kökleri ve Peyami Safa’nın Muhafazakar Yanılgısı”, *Toplum ve Bilim*, sa. 74, 1997.
- ÖZ, Esat**, *Tek Parti Yönetimi ve Siyasal Katılım*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1992.
- ÖZTÜRK, Kazım**, *Türk Parlamento Tarihi-TBMM I.Dönem 1920-1923*, c.3., Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993.
- , **Kazım**, *Türk Parlamento Tarihi-TBMM II.Dönem 1923-1927*, c.2., Ankara: TBMM Vakfı Yayınları, 1993.
- SELEK, Sabahattin**, *Anadolu İhtilali*, c.2., 11.b., İstanbul: Kastaş Yayımevi, 2004.
- SORGUN, Taylan**, *İmparatorluktan Cumhuriyete – Fahrettin Altay Paşa Anlatıyor*, 2.b., İstanbul: Kamer Yayınları, 1998.
- TANÖR, Bülent**, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 8.b., İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
- TİMUR, Taner**, *Türk Devrimi ve Sonrası 1919-1946*, Ankara: Doğan Yayınları, 1971.
- TUNAYA, Tarık Zafer**, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, c.2., *Mütareke Dönemi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1999.
- , **Tarık Zafer**, *Türkiye’de Siyasal Partiler*, c.3., *İttihat ve Terakki-Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi*, 2.b., İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması*

(1923-1931), Ankara: Yurt Yayınları, 1981.

-----, **Mete**, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*, 2.b., Ankara: Bilgi Yayınevi, 1967.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, (2.Dönem), C.14, Ankara: TBMM Matbaası, 1958.

YALÇIN, Durmuş (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-I*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2000.

-----, **Durmuş** (ve diğerleri), *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2000.

YEŞİL, Ahmet, *Türkiye Cumhuriyeti'nde İlk Teşkilatlı Muhalefet Hareketi – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası*, Ankara: Cedit Yayınevi, 2002.

ZÜRCHER, Erik Jan, *Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet – Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1923-1924)*, İstanbul: İletişim Yayınevi, 2003.

SÜRELİ YAYINLAR:

Tanin

Vatan

Son Telgraf

Tevhid-i Efkar

Hakimiyet-i Milliye

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Özgür GÜVERCİN

Sürekli Adresi :Kültür Mahallesi, Kubilay Caddesi, No: 13/6
Aliğa/İZMİR

Doğum Yeri ve Yılı : Menemen (İzmir) / 1980

İlköğretim : Mehmet Saka İlköğretim Okulu

Ortaöğretim : Aliğa Çok Programlı Lise-Elektrik (1996)

Lisans : Celal Bayar Üniversitesi-Fen Edebiyat Fakültesi-Tarih
Bölümü (2002)

Çalışma Hayatı :

1. 2006-2007 Aliğa Seçkin Dershanesi
Tarih Öğretmeni
2. 2004-2006 Ankara Bileşke Dershanesi
Tarih Öğretmeni